

Szemponatok és adalékok a magyar szleng kutatásához

A magyar nyelvtudományban modern értelemben vett szlengkutatásról 1980 óta beszélhetünk, a szlengkutatás valódi fellendülése pedig csak az utóbbi hét-nyolc évben következett be. Jól mutatja ezt, hogy 1989 és 1997 között Magyarországon csupán a nagyközönség számára tíz szlengszótár jelent meg, majdnem ugyanannyi, mint előtte kilencven év alatt összesen (vö. ANDRÁS–KÖVECSES 1989, BOROSS–SZÜTS 1990, ANDRÁS–KÖVECSES 1991, FAZAKAS 1991, KIS 1992, KARDOS–SZÜTS 1995, RÓNAKY 1995/1997, ZOLNAY–GEDÉNYI 1996, HOFFMANN O. 1996, KÖVECSES 1997; ANDRÁS–KÖVECSES magyar–angol szlengszótárai és RÓNAKY munkája több kiadásban is).

Ez az örvendetes fellendülés és az a tény, hogy — bár a magyar nyelvtudománynak a szlenghez való viszonya soha nem volt felhőtlen — napjainkra jelentős mennyiségű szlenggel kapcsolatos vagy szlenghez kapcsolható ismeret halmozódott fel („A magyar szlengkutatás bibliográfiája” például 1183 kisebb-nagyobb művet sorol föl: KIS 1996a), mindenképpen szükségessé teszi az eddigi eredmények számbavételét. Tanulmányomat egy ilyen áttekintés első állomásának szánom, amelyben bizonyos megkerülhetetlen alapproblémák érintése és a magyar szlengkutatás történetének vázlatos megrajzolása mellett a régi magyar szleng kutatásának elméleti és gyakorlati kérdései közül szeretnék néhányat felvetni.

I. SZLENGKUTATÁS ÉS NYELVTUDOMÁNY

1. A szleng: nyelvi deviancia, a szlengkutatás: nyelvészi deviancia — foglalható össze az a magyar nyelvészetben meglehetősen elterjedt vélemény, amely még az elmúlt években is tapasztalható volt. Ebből a kedvezőtlen megítélésből egyértelműen következett, hogy az utóbbi egy-másfél évtized kivételével — különösen pedig a II. világháborút követően — a magyar nyelvtudományban a szleng csak a helytelen nyelvhasználat illusztrálására szolgált, s mint a nyelvi magatartás egyik kóros esetét, a szlenget leginkább a nyelvművelés érdekeltségi körébe sorolták, gyakran kifejezetten károsnak ítélt jelenségként számon tartva. „Komoly” nyelvészeti munkákban legjobb esetben is csak kuriózumként került elő egy-egy elterjedtebb szlengszó.

Nem véletlen, hogy az 1945 előtti időszakban mindössze BÁRCZI GÉZA publikált elméleti szempontból is kiemelkedő tanulmányt (A „pesti nyelv”. Bp., 1932), a feltáró munkában pedig — ami századunk első felében leginkább a szlenget majdhogynem egyedül képviselő tolvajnyelv gyűjtését, szótárzását jelentette — szinte csak rendőrségi alkalmazottak és újságírók jeleskedtek. Ez a tendencia a II. világháború után is folytatódott, annyi különbséggel, hogy a tolvajnyelv helyett a hatvanas évektől az ún. ifjúsági nyelv került inkább a figyelem középpontjába a szlengnek közül.

Egyes vélemények szerint az 1945 utáni időkben politikai-ideológiai okok miatt szorult háttérbe említett csoportnyelvünk feltárása. „A szleng kutatása nyílt társadalomkritikai következtetések megfogalmazását tette volna kikerülhetetlenné: át kellett volna gondolni a társadalom leírására alkalmazott — propagandisztikus — szociológiai kategóriák érvényességét, és konstatálni a mentalitás alapvető eltérését az ideológiától” — írja SZILÁGYI MÁRTON (1992: 430).

Úgy vélem, igaza van SZILÁGYI-nak, mikor a magyar szleng vizsgálatáról szólva erre a szempontra felhívja a figyelmet. Tudjuk, hogy Magyarországon és más szocialista országokban a nyelv és a társadalom kapcsolatát vizsgáló nyelvészeti kutatások leállításában még a hetvenes években is szerepet játszott a politika¹, s konkrétan az egyes szlengfajták (például a katonai szleng) gyűjtése is gyakran ütközött nyelvészetten kívüli akadályokba (vö. KIS 1991: 3–4).

Ez azonban csak az egyik oka a modern értelemben vett szlengkutatás hiányának. A másik — véleményem szerint jóval fontosabb — ok magában a magyarországi nyelvészetben keresendő. A magyar nyelvtudomány figyelme hagyományosan csak az olyan nyelvi rétegekre irányult, amelyeknek a nemzeti nyelv szempontjából kiemelkedő szerepet tulajdonítottak. A szleng mint periferiálisnak hitt nyelvi jelenség nem keltette fel igazából nyelvészeink érdeklődését, legfeljebb szókincsének színessége, humora vonzotta valamelyest a kutatókat, más oldalról pedig a magyar nyelv épségének megóvása érdekében harcoló nyelvvédők foglalkoztak ezzel az igen veszélyesnek tekintett „nyelvi torzszülötettel”. Ezért volt 1945 előtt is inkább csak egzotikum a szleng a nyelvészeti folyóiratok hasábjain.

2. Napjainkra a szleng „hátrányos megkülönböztetése” eltűnőben van, a fent elmondott szakmai és politikai okokból eredő nézet egyre inkább háttérbe szorul; a szlenget egyre többen szociolingvisztikai problémaként kezelik, s kezdik felismerni a nyelv életében betöltött valódi szerepét. A szleng ugyanis mind nyelvi, mind nyelvészeti szempontból kiváló kutatási terep, amellyel nemcsak színes, humoros kifejezései miatt érdemes foglalkozni — egyfajta nyelvmegújí-

¹ „feltételezhetjük, hogy a szociolingvisztika hamarosan azért vált kegyvesztetté, mert rájöttek »az illetékesek«, hogy huzamos művelése a társadalmi megosztottság és egyenlőtlenség folyamatos dokumentálását jelentette volna, ami már politikailag elfogadhatatlannak tartatott” (HARLING 1993: 111; vö. még KISS J. 1995: 23–4).

tó, -frissítő funkcióját vizsgálva —, hanem e terület olyan nyelvtörténeti, nyelvfejlődési „kísérleti laboratórium”-nak is felfogható, amely a nyelv és a társadalom, a nyelv és az egyén kapcsolatára rendkívül érzékenyen reagál. Nem új felismerés ez persze, BÁRCZI GÉZA már 1932-ben így írt erről: „Ezeknek a különös nyelveknek tanulmányozása már csak a szókeletkezés, nyelvbővülés e l v i szempontjaiból is igen érdekes, hiszen itt a szemünk előtt végbemenő folyamatról van szó, amelynek így nem egyszer minden fázisát megfigyelhetjük. De fontos e probléma megvizsgálása a köznyelv szempontjából is, hiszen szakadatlanul szívárognak a budapesti kótvá-ba az argot-szavak” (BÁRCZI 1932: 7; a kiemelés tőlem: K. T.). Hasonló gondolatokat manapság már nyelvtörténeti munkákban is olvashatunk (vö. BENKŐ 1988: 234).

II. A SZLENG FOGALMÁRÓL

Ma még egyetlen magyar szlenggel foglalkozó munka sem teheti meg, hogy ne próbálja meg definiálni a szlenget vagy legalábbis körülírni vizsgálatának tárgyát, ugyanis nem rendelkezünk olyan általánosan elfogadott, a szleng főbb tulajdonságait összefoglaló meghatározással, melynek alapján biztosra vehetnénk, hogy az olvasó és a szerző ugyanazt fogja érteni szlengen. A szleng meghatározásának kérdéskörét ez a tanulmány sem kerülheti meg, hiszen a magyar nyelvészeti szakirodalomban nem található egyetlen olyan fogalmi leírás sem, amely legalább hangsúlyaiban megközelítené az általam szlengnek tartott jelenségek definícióját. Azok a fellelhető művek, amelyek egyáltalán tartalmazzák a szleng meghatározását, általában nagyon szűken, a tolvajnyelvre vonatkoztatva, esetleg a csoportnyelvekre kiszélesítve használják ezt a terminust (vö. ÉKsz. 1298; IdSzKKsz. 747, VilirLex. XIV, 509). Még a legújabb angolból fordított szociolingvisztikai terminológiai szótárunk (TRUDGILL 1997: 73–4) sem ad igazán jól használható definíciót.

Az is igaz azonban, hogy egy műfaji követelményeiből következően tömör meghatározás meglehetősen sok olyan kérdést vetne föl, amelyre megnyugtató választ a magyar nyelvészetben egyelőre nem remélhetünk (még az idegen nyelvek gyakorlata alapján sem, hiszen egy-egy nyelvben, illetve az azt vizsgáló tudományosságban többnyire konvenció és nem definíció kérdése, hogy mit tekintenek szlengnek). Ez az oka annak, hogy a továbbiakban bővebb teret szentelek a szleng néhány, általam alapvetőnek tekintett kérdésének, annak megvilágítására, hogy milyen nyelvi jelenségeket tartok én a szlengbe tartozónak.

1. Alapkérdések

1.1. A szleng mibenlétének meghatározása korántsem egyszerű dolog. Több ezerre tehető a (főleg angol) szlengről írott tanulmányok száma, ám egy idő után a kutató mégis hajlamos egyetérteni PENTTINENNEL, aki szerint a szlenget „mindenki ismeri, de senki sem tudja meghatározni” (1984: 10; ugyanezt a kijelentést PAUL ROBERTSTÓL idézi ANDERSSON–TRUDGILL 1990: 69). Ez a megjegyzés kétségtől igaznak látszik, a kutatás során azonban nemigen alkalmazható, ezért célszerű továbbra is abból a felfogásból kiindulnunk (szemben például az ÉKsz. vagy a VilirLex. definícióival), hogy szlengen értjük „azokat a többnyire kérészerű új szavakat vagy régi szavaknak azokat az új jelentésváltozatait, melyeket a hétköznapi élőbeszéd a tréfás hangulat keltése vagy a kifejezés színességének fokozása vagy az újszerűvel való játék öröme vagy a nyomtaték kedvéért használ” (ORSZÁGH 1966: 361; a szleng néhány részletkérdéséről ld. KIS 1991: 8–15; továbbá LIELI MARIANN sok szempontú, alapos áttekintését: 1996: 3–11).

1.2. A szleng születésével és működésével kapcsolatosan nagyon fontos leszögezni, hogy ez elsősorban (szociál)pszichológiai és nem nyelvészeti probléma (a nagyon kevés erre vonatkozó tanulmány közül ld. SECHRIST 1913; LIHACSOV 1935/1992; az általam ismert szociálpszichológiai szakirodalomból: FORGÁCS 1996: 145–9). Olyannyira, hogy leginkább annak a véleménynek kell igazat adnunk, mely szerint a szleng esetében a nyelvi anyag csupán járulékos kutatási téma (SZILÁGYI M. 1992: 429). A lélektani vonatkozásokra a szlenggel foglalkozó nyelvészeti cikkek szinte kivétel nélkül utalnak is (a legismertebb PARTRIDGE összefoglalása, amely tizenöt pontban sorolja fel a szleng keletkezésének, használatának okait: 1933: 6–7; magyarul: ERDŐS 1988: 144–5), de elégséges módon nem érvényesítik ezt a szempontot, s tegyük hozzá: az idevágó pszichológiai kutatások híján nem is érvényesíthetik.

1.3. A szlenget nyelvi jelenségként sokkal tágabban kell értelmeznünk, mint eddig a magyar szakirodalomban szokásos volt. Véleményem szerint elkerülhetetlen, hogy a szleng meghatározásakor szakítsunk a magyar nyelvészetben napjainkra kialakult (javarészt a tolvajnyelvi vizsgálatok eredményeit felhasználó ifjúsági nyelvi kutatásokban kikristályosodott) nézettel, mely szerint a szlenget a fiatalok elkülönülési szándéka, a kamaszkor lélektani sajátosságai, esetleg a nyelvi relaxálás hozza létre. Nem érthetünk egyet azzal az inkább csak a szleng egyik rétegére érvényes, BÁRCZI GÉZÁTÓL eredő vélekedéssel sem, mely szerint a szleng (BÁRCZINÁL *argot* néven) nem más, mint a köznyelvnek a tolvajnyelvvél átítatott alsó rétege (BÁRCZI 1932: 2–3).

A szleng kialakulásának nyelvi sajátosságait keresve nagyon fontos lenne újabb — nem csupán egy-egy nyelvhez vagy társadalmi csoporthoz, illetve történelmi korszakhoz kötődő — szempontok bevonása. A szleng ugyanis nem

egyszerűen egy bizonyos civilizációs szintre eljutott népesség vagy szociális csoport nyelvváltozata, a modern kor egyfajta városi népnyelve, hanem ennél térben és időben egyaránt jóval elterjedtebb jelenség, mi több: a s z l e n g n y e l v i u n i v e r z á l é . Létrejöttének egyik alapvető, talán legfontosabb feltétele egy olyan beszélőközösség, amelynek tagjai napi intenzív beszédkapcsolatban állnak egymással. Ha ez az intenzív beszédkapcsolat megvan, akkor a nyelvben feltűnnek a szlengjelenségek. Minél intenzívebb a beszélőközösség tagjainak (beszéd)kapcsolata, annál gyakoribbak a szlengjelenségek a beszédben. Ennek megfelelően a s z l e n g m i n d e n b e s z é l t n y e l v n e k m i n d e n k o r s z a k á b a n j e l e n v a n . ²

Ezen állítás igazolása nem egyszerű, hiszen a világ nyelveit nézve meglehetősen kevés anyag áll rendelkezésünkre e téren, különösen a nem európai kultúrkörben beszélt nyelvek esetében.³ A régiségből se nagyon vannak adataink, ami tulajdonképpen természetesnek is nevezhető, hiszen a szleng jellegzetesen szóbeli jelenség, írásban ritkán rögzítik, így írásos emlékei csak elvétve kerülnek elő. Tudjuk azonban, hogy a szanszkrit nyelvben is voltak szlengszavak (vö. *kapāla* 'tál' → 'fej': PEI 1966: 170), és hogy az újlatin nyelveknek a vulgáris latinból magyarázott szavai (ld. TAMÁS 1969: 35–40; PEI uo.) mögött gyakran

² Hasonló megállapításra jutott a szociálpszichológia felől közelítve ehhez a kérdéshez FORGÁCS JÓZSEF is, aki a társas érintkezés lélektanát vizsgálva a társadalmi csoportok nyelve kapcsán így ír:

„A kommunikációk gazdaságossága tehát úgy valósul meg, hogy a nyelv mindig a partnerek közös tudására épít. Minél közelebbi kapcsolatban áll egymással a feladó és a vevő, annál specifikusabbá válik nyelvhasználatuk. A szeretők, a jóbarátok és a családok olyan nyelvi kódokat fejleszthetnek ki, amelyek a kívülállók számára csaknem érthetetlenek. Kevésbé intim csoportok, például ugyanarra az egyetemre járó emberek, egy tantestület tagjai vagy egy munkacsoport tagjai, szintén kialakíthatják saját különleges »szlengjüket«.

Egy csoport társas környezete tehát szükségszerűen valamilyen »csoportszleng« kialakulásához vezet. Az ok azonban nemcsak a közös ismeretek kihasználása és a kommunikáció gazdaságosabbá tétele. Akik ismerik a helyi nyelvet, értelemszerűen »belül« vannak, a csoport tagjai, míg a kívülállók számára nehézségek bizonyulhatnak, hogy megértsék a nyelvet, és ez a csoportba való bejutásukat nehezíti.

A nyelvhasználat tehát olyan eszköz is lehet, amely egy csoport elkülönült szociális identitásának meghatározását és megerősítését is szolgálhatja.

Viszonylag kevés empirikus vizsgálat elemzte a csoportidentitás és a nyelv közötti kapcsolatot. Az egyik ilyen vizsgálatban Friendly és Glucksberg (1970) [= On the description of sub-cultural lexicons. *Journal of Personality and Social Psychology*, 14: 550–65] feltételezték, hogy a helyi zsargon megtanulása egyike azoknak a vízvonalstóknak, amelyek mentén egy személy az általuk vizsgált princetoni diákcsoport megfelelően szocializált tagjává válhat.” (1996: 146).

³ Szerencsére — még ha nagyon szerény mennyiségben is — már hozzáférhetőek kisebb szlenggyűjtemények a világ különböző nyelveiből. A számítógépes világhálózaton, az Interneten olvasható például az az olvasók által gyarapított „alternatív szótár” (The Alternative Dictionaries. An international slang — an internet collaborative project: <http://www.notam.uio.no/~hcholm/altlang/>), amely 120 nyelvből gyűjt, s jelenleg 79-ből már tartalmaz is szlengszavakat és -kifejezéseket. Ezen a helyen néhány adattal képviselve van például a kínai, a japán, a tamil, a hindi, az üzbég, a vietnami, a thai és még számos más nem európai kultúrkörben beszélt nyelv szlengje, sőt még eszperantó szlengszavakkal is találkozhatunk itt.

szintén a ma szlengnek nevezett jelenséget sejthetjük: *equus* 'ló' ~ *caballus* 'gebe' >> francia *cheval*, spanyol *caballo*, olasz *cavallo* 'ló'; latin *foliis* 'bőrzsák, fújtató' → 'balga, esztelen, bolond' >> francia *fou* 'bolond' stb.

1.4. Az eddig elmondottakból következően nem lehet egyetérteni azzal az általános felfogással, mely szerint a szleng *k ö z n y e l v i* jelenséggént értékelhető csoportnyelv (vö. PÉTER 1980: 275; NYIRKOS 1982: 27), egyfajta városi népnyelv, mely a köznyelvtől csak szókincsében és frazeológiájában tér el. A szlengnek ugyanis nem lényegesek a köznyelvi vagy éppenséggel nyelvjárási vonásai, hiszen pusztán arról van szó hogy a szleng(ek) használatához — mivel a csoportnyelvek vitathatatlanul nyelvi részrendszerek (vö. SEBESTYÉN 1988: 109) — a beszélő hétköznapi társalgásának nyelvére mint hordozóra van szükség. Ez a társalgási nyelv — a csoportnyelvekhez való viszonyában nevezhetnénk talán *b á z i s n y e l v n e k*⁴ (vö. HANGAY 1988: 412) — lehet a köznyelv vagy egy nyelvjárás is. A bázisnyelvtől függ — és ez vonatkozik más csoportnyelvekre is (vö. HUTTERER 1963: 159) —, hogy a szleng az adott pillanatban köznyelvi vagy nyelvjárási jelenség-e, bár ez a szleng szempontjából irreleváns, hisz a *jakó* 'kabát' attól még szlengszónak minősül, hogy esetleg egyes vidékeken *jakó*-nak ejtik. Nyilvánvaló, hogy a szlenget csak bizonyos megszorításokkal lehet köznyelvi jelenséggént számon tartani, mint ahogy a nyelvjárási környezetben előkerülő szleng kifejezéseket is csak kellő mérlegelés alapján minősíthetjük nyelvjárásnak.

A szleng viszonylagos önállóságát a bázisnyelvtől jól mutatja a finnországi svéd anyanyelvű katonák beszéde is, akik a finn katonai szleng szavait svéd bázisnyelvükbe illesztve használják (PENTTINEN 1984: 11).

1.5. A szleng és a bázisnyelv viszonyáról itt elmondottak természetesen azt is jelentik, hogy a szleng nemcsak a köznyelvben, a köznyelvhez kapcsolódva kereshetjük, hanem nyelvjárási közegben is. A szleng és a népnyelv viszonyáról már többen írtak, kimutatva bizonyos hasonlóságokat, és a népnyelvet a szleng egyik legfontosabb forrásaként megjelölve (BÁRCZI 1942: 73; BÁRCZI 1944: 107–8; KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE 1965: 42; ld. még ZOLNAI BÉLA kéziratban

⁴ A *bázisnyelv* nem feltétlenül azonos az angol nyelvű szociolingvisztikai szakirodalomban *vernacular*-nak nevezett nyelvváltozattal, „amely valamely nyelvközösség legsajátabb, mindennapi kommunikációs eszköze; amelyet a nyelvközösség minden tagja hibátlanul használ” (KONTRA 1991: 126, jegyz.), amit a magyar szakirodalomban újabban *alapnyelv*-nek neveznek (WARDHAUGH 1995: 23, KISS J. 1995: 14, TRUDGILL 1997: 8). A *bázisnyelv* bármelyik nyelvváltozat lehet, ha ahhoz egy adott helyzetben valamilyen csoportnyelv kapcsolódik. A bázisnyelvválasztás természetesen függ a használni kívánt csoportnyelvtől is, hisz például míg egy népi kismesterség szaknyelvének természetes bázisnyelve egy nyelvjárás lehet, addig az irodalomtudományi szaknyelv inkább a sztenderdhez kapcsolódik. A szleng esetében — mivel a szleng általában a leginformálisabb beszédhelyzetekben használatos — a bázisnyelv természetesen leggyakrabban a beszélő alapnyelve szokott lenni.

maradt monográfiáját az argó és a tájnyelv kapcsolatáról: ZOLNAI 1957⁵). Ez a megközelítés azonban csak részben tekinthető helyesnek, mert például a SIPOS PÁL által a szleng és a népnyelv hasonlóságát bizonyító *megfingat* 'megkínoz', *bádogos szemű* 'hályogos szemű', *lótya* 'tócsa' (SIPOS 1981: 230) szavak nemcsak forrást vagy hasonlóságot jelentenek a szleng számára, hanem maguk is szlengszavak. MÉSZÖLY MIKLÓS Magyar tájszótárból kigyűjtött szólistáját olvasva egyértelműen szlengnek érezzük a *bászli* 'ügyetlen', *megberetvál* 'leszid' *bolhaszedő* 'lábfejig érő nadrág', *bundalé* 'pálinka', *egyablakos* 'félszemű', *evőke* 'száj', *fehértér* 'takony', *pill* 'pillanat'-féle szavakat (MÉSZÖLY M. 1978: 1068–9), hiszen a bennük megfogalmazódó, leggyakrabban tréfás, gúnyos, de általában negatív oldalról közelítő szemlélet, a mögöttük felsejlő asszociációs háttér, a jelentésbeli és alaki szóalkotás egyes megoldásai mind-mind a szlenggel azonosítják őket.

Ezeket a magyar nyelvjáráskutatásban tréfaszóknak nevezett alakulatokat régtől kimutathatjuk a magyarban, s ezek az alakok egyúttal jól bizonyítják, hogy a szleng gerincét a belső keletkezésű (tehát nem idegen nyelvből vagy más nyelvi rétegből, például a tolvajnyelvből átvett) szavak alkotják.⁶ RÉTHEI PRIK-KEL MARIÁN „Régi magyar tréfaszók” címen közölt, régi szótárainkból és neves íróinktól (Calepinustól, Kassaitól, Dugonitstól, Pázmánytól és másoktól) gyűjtött szóanyaga (RÉTHEI 1907) bőven (majdhogynem teljes egészében) a régi magyar szlengre hoz példákat: *csömörfőző* 'rossz szakács', *nyakborbély* 'hóhér', *lopész* 'tolvaj', *vigyorgó* 'gége', *kutyaszorító* 'szűk utca', *czigányarany* 'hamis pénz', *csalafurdi* 'ravasz', *égbevigyorgó* 'csillagász', *hústorony* 'nagy testű ember', *alpofo*, *alsószáj*, *füstös*, *hátuldúdoló* 'fenék', *csigapósta* 'lomhán járó ember' stb. GELEJI KATONA ISTVÁN még a szlengre legjellemzőbb emocionális töltésre is felhívja a tréfaszók kapcsán a figyelmet: „Sok guggoló, és tsúfoló értelmetlen ízők vagynak a Magyar nyelvben, a melyeket az emberek az *affektustol* indittatván, tsak hirtelenében gondolnak: Mint *Izgágálgodik*, *gullyog*, *tsámpáskodik*, *ergelőtye*, *áhi*, *gézen-guz*; *kótyon-fitty*; *geze-mize*; *kóczipór*; *kozi-bozi*; *tsig-big*; *kákom-bák*; *buta*; *bunna*, *buszmáta*, *lomha*, *lajho*, *pelle-pótye*, *tsenem-pere* és több számtalan fok e' félék.” (GELEJI KATONA 1645/1906: 28).

⁵ ZOLNAI rendkívül szorosnak tartja a népnyelv és az általa jassznyelvnek nevezett szleng kapcsolatát. Mint munkája bevezetőjében mondja „a *jassz-nyelv* terminus (...) nem mást jelent, mint a *budapesti népnyelvet*, szemben a falusi népnyelvvel” (ZOLNAI 1957: 3). E művében egyébként csak azok a szlengszavak, „amelyek a maguk kész állapotában megegyeznek a tájnyelv szavaival” (uo. 4) közel 170 oldalt tesznek ki.

⁶ Egyébként első tolvajnyelvi szójegyzékeink alapján az is jól látható, hogy a kétnyelvű (magyar–német, magyar–cigány) közösségekben használatos tolvajnyelv kivételével az argónk is legalább háromnegyedében belső keletkezésű volt, azaz javarészt magyar eredetű szavakat használt.

2. A szleng stilisztikai és lexikológiai megközelítése

Bonyolítja a szleng meghatározását, hogy szlengen két egymással szorosan összefüggő, de a leírás szempontjából élesen elkülönítendő, ám eddig el nem határolt nyelvi jelenséget értenek. A szleng egyrészt szó- és kifejezéskészlet, másrészt pedig egy sajátos nyelvhasználati stilisztikai forma.

2.1. Az, hogy a szleng felfogható stilisztikai jelenségként is, a külföldi szakirodalomban nem újkeletű megállapítás. Az angol nyelvű munkák egy része a szlenget elsősorban stiláris nyelvi rétegnek tekinti (ORSZÁGH 1966: 361). ANDERSSON és TRUDGILL például, fenntartva ugyan, hogy meghatározásuk relatív, a stilisztikailag semleges nyelvhasználati szint alatti stílust tekintik szlengnek (ANDERSSON–TRUDGILL 1990: 69).

SIMO HÄMÄLÄINEN olyan különleges stílusfajtának tartja a szlenget, amely tudatosan használ a köznyelvtől idegen, a köznyelvben elfogadhatatlannak tartott kifejezéseket — megfelelő beszédhelyzetben, megfelelő hangulat esetén. A tudatosság mozzanatát annyira fontosnak véli HÄMÄLÄINEN, hogy ez alapján különbözteti meg a szlenget a népnyelvtől: a nép nyelvének természetes velejáráói a szólások és a képes beszéd, míg szlengről akkor beszélhetünk, ha a művelt beszélő szándékosan választ az egyezményes köznyelvbe nem tartozó szót vagy mondást (HÄMÄLÄINEN 1946: 256–7).

Ezek a kijelentések természetesen erősen vitathatók (erről ld. LIELI 1996: 3), hiszen a „szleng, ha stílusjelenségnek tekintjük — mondja LIELI MARIANN —, nem köthető egy bizonyos stílusárnyalathoz, mint ahogyan korábban tették, amikor is kizárólag alantas stílusként, az utca nyelveként értékelték. Változatos stílusértékű elemeket tartalmaz, és mivel beszélt nyelvi jelenség, leginkább a szabad, kötetlen stílus jellemzi. Ezért is nehéz elhatárolni egyfelől a fesztelen hétköznapi nyelvtől, másfelől a népies kifejezésmódtól. A stiláris változatosság abban is megnyilvánul, hogy egy adott szó stílusértéke is változik a különböző beszédhelyzetekben. Nem mindegy például, hogy szó szerinti vagy metaforikus jelentésben használunk egy szót.” (LIELI 1996: 3).

2.2. Véleményem szerint a szlenget mint stilisztikai jelenséget nem lehet a stílusárnyalatok alapján meghatározni, ugyanis a szleng ennél magasabb szintű stilisztikai kategória: beszédstílus vagy BAHTYIN terminusát átvéve: a beszéd egyik műfaja⁷ (BAHTYIN 1988).

⁷ „Ez a három mozzanat, tehát a tematikus tartalom, a stílus és a kompozíció, a megnyilatkozás egészében elválaszthatatlanul összefonódik, és az adott kommunikációs közeg sajátosságai egyenlő mértékben határozzák meg mind a hármat. Természetesen minden megnyilatkozás egyéni megnyilatkozás, ugyanakkor azonban a nyelvhasználat minden szférájában kialakulnak a reá jellemző viszonylag állandó megnyilatkozástípusok, amelyeket a továbbiakban a *beszéd műfajainak* fogunk nevezni.” (BAHTYIN 1988: 246).

A szlengben beszélés (a szleng mint *b e s z é d m ű f a j*) együtt jár (hisz annak kommunikatív, nyelvi megnyilvánulása) egyfajta (gyakran fanyar, cinikus) humorral, tréfával és az *e mögött húzódó*, ezt alátámasztó könnyed, esetleg nyegle viselkedésmóddal és világszemlélettel (vö. VIDOR 1964: 69–75). A szlengben beszélő a világot egyfajta erős érzelmi szűrőn keresztül szemléli. Ez az erős érzelmi viszonyulás a szlengben a szavak és kifejezések emocionális színezetében nyilvánul meg. Az irodalmi nyelvvel összevetve a szleng szókinccse általában lenéző, lekicsinylő stílusárnyalatot hordoz, ami abból következik, hogy a beszélő a megnevezett dolgokat, jelenségeket, cselekvéseket erős kritikával (elsősorban negatívan) szemléli, és ezt — leggyakrabban familiáris, esetleg tréfás, humoros vagy éppenséggel durva, sértő formában — ki is fejezi (SZUDZILOVSKIJ 1973: 10). A megszülető kifejezésekben jól megfigyelhető — HANKISS ELEMÉR szóhasználatával élve — a nyelvi elemek „energiájának feltranszformálása” (HANKISS 1970: 118–20 és a kk.). Ez a jelenség magyarázza, hogy vannak, akik a szlenget és a szépírói nyelvet rendkívül közelállónak érzik (vö. PÉTER 1980).

A szavak „energiájának feltranszformálása”, az erős érzelmi töltés miatt a nyelvelírás szempontjából stilisztikai minősítésekkel jellemezhető (durva, pejoratív, megvető, lenéző, ironikus, gúnyos, tréfás, bizalmas, kedveskedő stb.) kifejezések jönnek létre. (Jól mutatják a szleng átlagostól eltérő érzelmi telítettségét KÖVESDI–SZILÁGYI katonai szlengszótárának (1988) majd mindig felkiáltójelre végződő példamondatai.)

2.3. A beszéd emocionális feltöltésének igényéből következik, hogy a szleng legfontosabb „szóalkotási módjának” az *é r z e l m i s z ó a l k o t á s t* nevezhetjük, azaz a szavak, kifejezések stiláris minőségének minden jelentés- és alakváltoztatás nélküli módosítását.⁸ Természetesen az érzelmi szóalkotást nem tekinthetjük valódi szóalkotás módnak, hiszen hagyományos értelemben véve nem hoz létre új szavakat: változás csupán a szó jelentésszerkezetének emocionális és ebből adódóan a nyelvrétegbeliségre utaló jelentésjegyében következik be. A nyelvhasználók oldaláról nézve pusztán arról van szó, hogy a beszélő/hallgató egy adott szóról határozottan érzi, tudja, hogy az adott helyzetben szlengszóként szerepel.

Az érzelmi szóalkotás együtt járhat jelentésbeli vagy alaki szóalkotással⁹ (így keletkeznek a valódi szlengszavak), de önmagában is képes a szavakat alkalmilag szlengszóvá tenni. „Gyakran szlengnek tekinthetők a szavak olyan szövegsz-

⁸ Az érzelmi szóalkotásnak a szlengben betöltött jelentőségét mutatja az is, hogy SZUDZILOVSKIJ például a katonai szlenget mint a katonai szókinccs érzelmileg színezett részét határozza meg (vö. 1973: 3, 8, 9).

⁹ A magyar szleng alaki (és részben jelentésbeli) szóalkotásának legfrissebb és legteljesebb áttekintése HOFFMANN OTTÓ „Szóalkotási módok a 10-14 évesek ifjúsági nyelvében” c. tanulmányában található (HOFFMANN 1996–1997).

szefüggésbeli jelentései, amelyek különböző stilisztikai kifejezőeszközök (íronia, perifrázis stb.) alkalmazásával keletkeznek” (GALPERIN 1956: 111). Ez teszi a szlenget nehezen megfogható nyelvi jelenséggé, hisz „egy adott pillanatban valamely szó vagy kifejezés félreérthetetlenül szleng, más körülmények között viszont egyáltalán nem az” (EncBrit. XX, 765).

Ezt a jelenséget, a szavaknak a beszédműfajokban való „átalakulását” BAHTYIN a szlengre is érvényesen így magyarázza: „A beszédműfaj nem a nyelvnek, hanem jellegzetesen a megnyilatkozásnak a formája, e műfaji mivoltában hordoz bizonyos tipikus, az adott műfajra jellemző expressziót is. A szó a beszédműfaj elemeként bizonyos jellegzetes expresszív értelmet kap. (...) Ettől alakulnak ki azok a tipikus expresszív jelentéselemek, amik mintegy rárétegződnek a szavakra. (...) A beszédműfajok szerfölött alkalmasak rá, hogy a szavak jelentésének hangsúlyait megváltoztassák (...). Az ilyen tipikus (műfaji) expresszivitást fölfoghatjuk úgy, mint a szó afféle »stiláris holdudvarát«, de ez a »holdudvar« sosem a szóból mint nyelvi egységből sugárzik ki, hanem fényét attól a műfajtól kapja, amelyikben az adott szó általában elő szokott fordulni, vagyis a szó fényköre voltaképpen a műfaji egészből sugárzik szét.” (BAHTYIN 1988: 269).

A szlengre alkalmazva BAHTYIN megállapítását elmondhatjuk, hogy a szleng elsődlegesen beszédműfaj, és csak másodlagosan, a szavakban rögzült „szlengség” révén — annak következtében, hogy bizonyos szavak tipikusan csak ebben a beszédműfajban, a szlengben használatosak — válik szótárazható lexikális kategóriává.

2.4. Szoros összefüggésben áll a szleng stilisztikai-kommunikatív megközelítésével a szleng szociolingvisztikai vizsgálata, a szlenghez a használó beszédközösség felől való közelítés, azaz annak megvizsgálása, hogy kik használják a szlenget, hiszen ahhoz, hogy a szleng mint beszédműfaj működhessen, szükség van egy működtető közösségre is.

A magyar szlengkutatás eddig elsősorban — bár nem a szociolingvisztika szorosán vett eszközeivel — ebben a megközelítésben tárgyalta a szlenget. E szerint a szleng csoportnyelv (szociolektus), mely kis létszámú, hosszú időt együtt töltő, azonos foglalkozású vagy érdeklődési körű csoportokban születik, és fontos társadalmi szerepet is betölt ezekben a közösségekben: erősíti az összetartozás érzését, és elkülöníti az adott közösséget a többitől. A beszélőközösségek szerinti vizsgálat jelentőségét jól mutatja, hogy — nemcsak a magyar nyelvtudományban — e szerint szokták meghatározni a szleng különböző típusait (diáknyelv, tolvajnyelv, katonai szleng stb.).

3. A szleng típusai

A szleng rendkívül sokrétű nyelvi jelenség. Különösebb vizsgálatok nélkül, pusztán a már szótárazott szlengek számbavétele alapján (vö. KIS 1995: 82–4)

megállapíthatjuk, hogy — egyes korábbi vélekedésekkel szemben — a szleng nem tekinthető homogén nyelvváltozatnak, még ha az egyes kisebb szlengeket fontosabb tulajdonságaik alapján nagyobb típusokba szokás is sorolni.

3.1. Az angol nyelvű szakirodalomban az adott szleng társadalmi ismertsége alapján *general* és *special slang* néven széles körben és szűk körben elterjedt szlengeket szoktak megkülönböztetni (BERREY–VAN DEN BARK 1954: 013; SZU-DZILOVSZKIJ 1973: 11).

Létezik olyan felfogás, amely az általános szlenget tekinti a szleng legfontosabb megnyilvánulási formájának: ERIC PARTRIDGE szerint a szleng általánosan érthető, nem pedig egyes társadalmi csoportok kiváltsága, és egyik fontos feladata a köznyelv megkopott kifejezéseinek újjakkal való felcserélése (PARTRIDGE 1933: 10–1).

Az angol szakirodalomban használatos általános és speciális szleng kettősséget tagolja tovább KAARINA KARTTUNEN, aki egyrészt közszlengről beszél, amelyet mind földrajzilag, mind társadalmilag széles körben ismernek, másrészt pedig megkülönbözteti az ún. „kis szlengek”-et, azaz a helyi szlenget (az egyes települések saját, helyi nyelvjárási jellegzetességei által színezett szlengjét) és a szakszlenget: az azonos foglalkozású vagy azonos hobbit űző emberek speciális nyelvének egy rétegét, illetve a zárt társadalmi intézményeken (iskola, katonaság, börtön) belül kialakult sajátos kifejezőkészletet (KARTTUNEN 1979: 8).

3.2. Ez a kettős tagoltság a szlengszavak elterjedtségét figyelembe véve reálisan létezőnek tekinthető, én azonban helyesebbnek tartanék egy olyan felosztást, amely a szlengszavak kialakulását és egyre szélesebb társadalmi rétegekben való elterjedését tartja szem előtt.

Mivel a szleng kialakulása mindig a beszélőközösségekben (a szociológia oldaláról nézve a kiscsoportokban¹⁰) történik, elvileg annyi szlengről beszélhetünk egy nyelvben, ahány beszélőközösség meglétét feltételezzük. A szleng szociálpszichológiai gyökerei miatt nagyon fontos annak a tudatosítása — még ha a gyakorlatban nem is szükséges minden esetben ennek következményeit érvényesítenünk, sőt a típusalkotásra törekvés miatt leggyakrabban figyelmen kívül is hagyjuk e körülményeket —, hogy a valóságban a szleng mindig a kiscsoportokban születik és működik, csak a nyelvész absztrahál bizonyos közös tulajdonságok alapján szlengtípusokat.

¹⁰ A társadalmi kiscsoport főbb jellemzői a következők: 1. a csoport két vagy több személyből áll, 2. a tagok egy vagy több közös tulajdonsággal rendelkeznek, 3. akik önmagukat minden más csoporttól megkülönböztető önálló egységként kezelik, 4. a tagokban bizonyos célok és érdekek közös megvalósításának tudata él, 5. a tagok kapcsolatban állnak egymással, 6. a célok megvalósítására együttesen törekednek, 7. az együttműködés során szabályok alakulnak ki a csoportban, amelyek minden egyes tagra és a csoportra vonatkozóan is meghatározzák a kötelezettségeket, jogokat, cselekvési formákat (KALAPÁCS 1987: 86).

Az absztrakció foka szerint három szintet különböztethetünk meg a szlengben:

a) A **kiscsoport-szleng**ek a beszélőközösségek valóságosan létező szlengjei. Ezek nyelvi anyaga az adott kiscsoport tagjai számára a csoport jellegéből következően fontos reáliák megnevezésére vagy újranevezésére szolgál. Maga a megnevezett dolog, cselekvés, tulajdonság stb. a csoporton kívüliek számára lehet ismert (például az ételek elnevezése, a mozgásra, járásra utaló szók egy-egy szlengben) vagy lehet ismeretlen (a fegyverek egyes típusainak a katonák, a börtönbeli viszonyoknak a fogvatartottak körében használt nevei). A megnevezett reáliák kétféleségének hangsúlyozása a szlengszavak terjedésének megértése szempontjából lényeges, hisz nyilvánvalóan az általánosan ismert fogalmak nevei könnyebben, gyakrabban válnak széles körben ismertté, míg a speciális fogalmakat megnevező szlengszók csak az adott szóval jelölt dolog általános megismerése után terjedhetnek el. A szókincsnek ez a kettőssége csak a csoporton kívüliek számára lényeges, a tagok számára a szleng egységes rendszert alkot. Ez egyúttal azt is jelenti (és különösen a szlenget vizsgáló szakembereknek nem szabad róla elfeledkezni), hogy a beszélő számára nincs külön közszleng és szakszleng, ezek az absztrahált típusok a beszédben elkülönülten soha nem jelennek meg.

Ennek a tételnek a belátása az egyetlen lehetőség arra, hogy az olyan összetett szlengtípusokat, mint amilyen például a tolvajnyelv, helyesen értelmezzük. A tolvajnyelv ugyanis az a fajtája a szlengnek, amit nem nyelvi sajátosságai, hanem beszélői alapján különítettek el (aláfoglalva minden olyan nyelvi jelenséget, amely a bűnözőközösségek beszédében eltérésnek bizonyult a többség nyelvéhez viszonyítva). A tolvajnyelv mint egyfajta nyelvváltozat eredetileg nem nyelvészeti terminus volt, a nyelvtudományon kívül kezdték használni, és a múlt század utolsó harmada óta úgy öröklődik a nyelvészetben, hogy soha meg sem próbálták rendszerszerű definiálását, hiszen mindenki úgy hitte, ismeri, sőt azonos módon ismeri a szó jelentését.

A tolvajnyelvben azonban, a beszélők köre alapján kijelölt határokon belül többféle szlengtípus és többféle nyelvi funkció is található, ami miatt az argót általában nem tudják más szlengekkel azonos szinten elhelyezni (vö. SEBES-TYÉN 1988: 118), s emiatt például a nyelv rétegződésének modellezése során csak nehezen tudnak számára helyet találni.

A tolvajnyelvet akkor értelmezzük helyesen, ha **lexikális** oldalról közelítve egyrészt egy leginkább a közszlengre hasonlító általánosan ismert fogalmakat megnevező szóréteget (*burkolni*, *kajálni* 'enni', *huszárrostélyos* 'pirított kenyér', *napsa* 'víz', SZIRMAY 1924: 53), másrészt pedig egy bűnözőléttel kapcsolatos szakszlengt látunk benne (ami ráadásul szétválaszthatatlanul

egybeolvad a bűnözők szaknyelvével¹¹, hiszen olyan fogalmakat nevez meg, amelyek a bűnöző „szakma” műveléséhez szükségesek, például *piszkálni* ’zsebtolvajlással lopni’, *horgászni* ’nyitott ablakon keresztül lopni’, *libázni* ’fa- vagy szénszállítmányt meglopni’ stb., SZIRMAY 1924: 57).

Más oldalról, a működése felől a tolvajnyelvet mint beszédműfajt olyan szlengként határozhatjuk meg, amely a szokásos szlengfunkcióin túl a kívülállók kizárása céljából gyakran titkosnyelvként (tulajdonképpen zsargonként¹²) is működik. Sokszinűsége ellenére a tolvajnyelv — elsősorban beszédműfaji jellemzői miatt (ld. például a tolvajnyelvi szótárak szöveggözléseit: BERKES 1888: 141–4, 156–66; KISS K. 1963: 31–7 — a szlengbe tartozik, mint ahogy ide sorolja ZOLNAY–GEDÉNYI (1962) szótára is, a szlengen belül pedig leginkább mint szakszlenget határozhatjuk meg.

¹¹ A szleng és a szaknyelvek egyik alapvető különbsége funkciójukból ered. A szaknyelvek szó- és kifejezőképességét a köznyelv és/vagy a nyelvjárási szokásainak kiegészítéseként lehet felfogni. Egy adott szaknyelv műszava a szakma számára „színezéstől, mellékértelemtől mentesen, ideális esetben egyértelműen jelöli az ember külső és belső világának valamely valóságmetszetét. Létezését, használatát denotatív, kognitív jellegének, referenciális funkciójának köszönheti.” (DÁNIEL 1982: 340). A szaknyelv azokat a fogalmakat nevezi meg, amelyek a szakma gyakorlásában szükségesek, de a bázisnyelvben nincsenek meg, vagy fogalmi tartalmuk nem elég pontos.

A szaknyelvekkel szemben a szleng nem megnevez, hanem újranevez, azaz a már elnevezett dolgokat újabb és újabb nevekké váltja el minden látható „praktikus” ok nélkül (vö. KOVALOVSKY 1963: 71; DEME 1978: 156; TELEGDY 1979: 180). Ez a nyelvi oldalról nehezen leírható ok elsősorban — mint már korábban kifejtettem — a szleng érzelmi telítettsége, amit jól bizonyít az is, hogy a szlengszavaknak a sztenderdben vagy a nyelvjárási szokásokban, illetőleg a szaknyelvekben érzelmileg, hangulatilag semleges megfelelőjük van (LIZANEC–HORVÁTH–TOKÁR 1986: 44). A szleng „szótúltermelése”, az, hogy a szlengben egy-egy fogalom megnevezésére szinonimasorok jönnek létre, és hogy a szleng szókincse aránylag változókéony (BONDALETOV 1987: 72; BÁRCZI 1932: 33; BENKŐ 1988: 232; VARSÁNYI 1988: 142) szintén az erős érzelmi töltéssel magyarázható: „az érzelmileg erősebb jelentésű szó kiszorítja a kevésbé hatásost, míg nem a gyakori használat során maga is megkopik s egy érzelmileg elevenebbnek ad helyet” (ZLINSZKY 1931: 6).

¹² A zsargon az én értelmezésem szerint nem csoportnyelv, hanem a társadalomban hierarchikusan elhelyezkedő csoportok olyan tudatos vagy nem tudatos beszédstílusa, amely a társadalmi csoport, réteg tagjainak elzárkózási (TERESTYÉNYI 1960: 244) vagy az ideitörökvők bekerülési szándékait szolgálja (SZENDE 1979: 221–3); azaz a zsargon használó személy a nyelvhasználatával (is) bizonyítani kívánja, hogy a számára vonatkozó csoportként funkcionáló közösség normarendszerének birtokában van. A zsargon használatakor a kommunikációval elsősorban a társadalmi hierarchiában elfoglalt (elfoglalni kívánt) hely prezentálása a cél. Ez oly módon történik, hogy a zsargonban beszélő a nyelvet nem a konkrét beszédhelyzethez, hanem az általa képviselt csoport normáinak megfelelően használja, azaz ahogy PENTTINEN fogalmaz: a zsargon csak a beszélőnek szolgál, és fittyet hány a hallgatóra (1984: 13).

FORGÁCS JÓZSEF szociálpszichológiai megfigyelései szerint elsősorban azokban a csoportokban jellemző a zsargon használata, „amelyek különösen bizonytalanok saját státusukat illetően, vagy saját státusuk problémája különösen foglalkoztatja őket”. Ezek a csoportok „gyakran vesznek fel zsargonszavakat, egyszerűen saját státusuk szimbólumaként, nem pedig azért, hogy a kommunikációt elősegítsék. Egyes szakmai csoportok és tudományos körök különösen hajlanak az ilyen gyakorlatra.” (FORGÁCS 1996: 147).

Hasonló eredményre jutott GUIRAUD is, aki szerint az argó az alvilág speciális nyelve, azaz a csavargókra és gonosztevőkre jellemző szavak összessége, amely három rétegből áll: (1) egy szakmai szókincsből, mely az alvilágra jellemző fogalmakat, tevékenységeket fejezi ki, más részről pedig egy sajátos kultúraformát, érzékelési módot, életfelfogást tükröz; (2) egy titkos szókincsből, amelyet a bűnöző tevékenység szült, és végül (3) egy argotikus (értsd: szleng) szókincsből, mellyel az argót beszélő felismeri és megerősíti identitását és eredetiségét (GUIRAUD 1956: 7).

b) A *nagycsoport-szlengek*¹³ olyan kiscsoportok, beszélőközösségek szlengjéből absztrahálódnak, amelyek valamiben azonosak, és azonoságuk miatt egymással lazább vagy szorosabb kapcsolatba kerülhetnek oly módon, hogy tagjaik között átfedés vagy érintkezés alakul ki. Az egyes beszélők közvetítik a kiscsoportok szlengjét a másik beszélőközösségbe, és ezáltal egyfőle kiegyenlítő szerepet játszanak.

A kiscsoportok közötti azonosság alapvetően kétféle lehet: területi (az egy helyen, egymás közelében működő csoportok között) és szakmai (az azonos foglalkozást, hobbit űző, azonos életmódot folytató stb. csoportok között). Ennek megfelelően a nagycsoport-szlengeknek két nagyobb fajtáját különböztethetjük meg: a helyi szlengeket és a szakszlengeket.

— A *helyi szlengeken* a területileg szerveződő nagycsoport-szlengeket (egy falu, város, városrész, iskola szlengjét) érthetjük. Erre a szlengtípusra jellemző, hogy szókincse szakmától független, a kiscsoport-szlengek általános szókincsből származik.

— A *szakszlengek* érdeklődési, foglalkozási alapon elkülönülő csoportokra (katonai, diák, tolvaj, labdarúgó, narkós stb.) jellemzők. Szókincsük a szakmától függő, az azonos szakmához tartozó kiscsoport szlengjének speciális szókincsből származik.

A valóságban ezek a tiszta típusok gyakran keveredve jelennek meg, sokkal inkább léteznek helyi szakszlengek (a debreceni katonai szleng, a szegedi Csillag-börtön szlengje, a sárbogárdi diáknyelv stb.), mintsem „a” magyar tolvajnyelv vagy „a” magyarországi kábítószer-élvezők szlengje.

c) A helyi és a szakszlengek széles körben elterjedt szavai alkotják a *közszlenget*. Ez a nyelvközösség számára közös szlengtípus a helytől és szakmától függetlenül ismert szlengszavak csoportját takarja. Viszonya a helyi és a

¹³ A társadalmi nagycsoportot az alábbi főbb tulajdonságok jellemzik: 1. tagjaik egy vagy több közös ismérvel rendelkeznek, 2. van úgynevezett „mi” tudatuk, 3. önálló arculatuk van, többé-kevésbé meghatározott célokkal, 4. az osztársadalom önálló egységeként számba vehetők, 5. *tagjai között nincs feltétlenül személyes kapcsolat*, 6. céljaik a történeti fejlődés során változnak (KALAPÁCS 1987: 87).

szakszlangokhoz olyan, mint a köznyelv viszonya a nyelvjárásokhoz és a szaknyelvekhez.

A köznyelvhez hasonlóan szemléltethetjük történeti kategóriaként is, amely az idők folyamán a nyelvközösségekben szétáramló, ismertté váló szlengszavakat tartalmazja, illetve tekinthetjük a nyelvészi absztrakció felső szintjének, amely a beszélőközösségek többségében ismert szlengszavakat tartalmazza.

3.3. Ismételten szeretném azonban hangsúlyozni, hogy a szleng itt felvázolt típusainak többségét természetesen csak a tudományos absztrakció szintjén létezőnek tekinthetjük, amelyekre a nyelvészeti tipologizálás során mindenképpen szükség van, arról azonban nem szabad e tipológia alkalmazásakor elfeledkezni, hogy a valós, tulajdonképpeni nyelvhasználatban csak a kiscsoport-szlangok léteznek, amelyek az absztrahált típusok alapján leírva egyszerre képviselik az összes többi típust: egyszerre helyi szlangok (hiszen minden kiscsoport lokálisan jellemezhető), egyszerre szakszlangok (hiszen minden kiscsoport közös érdeklődésen vagy érdekeken alapuló szakmai szerveződés) és egyszerre közszlangok (hiszen a tagok korábban vagy egyidejűleg más csoportok tagjai is: így biztosítják a kiscsoport-szlangok szavainak terjedését, és terjesztik a más beszélőközösségekből származó szlengszavakat).

Külön megemlítenédnek tartom, hogy a szleng imént vázolt tagolódása csak a szlengre mint lexikális kategóriára (regiszterre) érvényes. Beszédműfajként a szleng csak a kiscsoport-szlangokban figyelhető meg; s azok a sajátos szókinccsen kívüli jegyek, amelyek a szlengben beszélést jellemzik (ld. például a 245. lapon írottakat)¹⁴, csak a beszélőközösségekben, a konkrét szituációkban működnek. „A szleng esetében ugyanis nem izoláltan létező szavakkal kerül kapcsolatba a gyűjtő — írja erről SZILÁGYI MÁRTON —, hanem egy szituációhoz kötődő nyelvhasználati, kommunikációs kóddal. Nem egyszerűen mennyiségi kérdés, hogy milyen arányban szerepelnek a gyűjtött anyagban a fatikus funkciójú kifejezések, állandósult nyelvi formák, rigmusok (...), hanem mindez a szleng eltérő státusát jelzi.” (1992: 431).¹⁵

A szleng használatának színtere tehát a társadalmi kiscsoport, és itt a szlengben beszélés során az alkalmi szlengszavak társaságában születnek meg a lexicográfiaiailag is megfogható valódi szlengszavak, amelyek jelentésük, alakjuk,

¹⁴ Vö. még: „e sajátos nyelvi formához szorosan hozzátartozó hangsúly, hanglejtés, hanghordozás, hangszín, mimika, gesztus, hangképzési, fonetikai s egyáltalán artikulációs eltérés, szabálytalanság, szándékos torzítás és az adott beszédhelyzet nehezen vagy egyáltalán nem adható vissza” (RÓNÁKY 1995/1997: 11).

¹⁵ Ugyanezekkel a gondolatokkal — kissé talán pontatlanul fogalmazva — RÓNÁKY EDITNél is találkozhatunk: „Ez utóbbiakkal [ti. a kérdőíves szógyűjtéssel] ugyanis a diáknyelvnek csak kompetenciájához férhetünk hozzá, de performanciájához nem. Pedig ennek a nyelvi alakulatnak önönön lényegét meghatározó eleme mindaz, amit mint beszéd (parole) hordoz. Hogy csak a legfontosabbat emeljük ki: a nyelvi humor mindig szituációtól függő.” (1995/1997: 40).

hangulatuk alapján mint szövegekörnyezetükből kiemelt lexémák vagy frazémák is tartalmazzák a „szlenség” jegyeit.

A szlenszavaknak szélesebb körben való elterjedése lexikális szinten abban ragadható meg, hogy egy beszélőközösségből elindult szlenszó a nagycsoportok szlengjén áthaladva, majd a nyelvközösség szintjéig jutva fokozatosan veszít „szlenségéből”, mígnem emocionális töltését teljesen elveszítve vagy kiesik a nyelvhasználatból, vagy pedig a bázisnyelvbe kerülve megszűnik szlenszó lenni.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a közszleng és nagycsoport-szlengek hétköznapi érzékelésünk számára ugyan egymás mellett létező típusoknak látszanak, amelyek csak a nyelveírásban, a nyelvészi absztrakció szempontjából helyezkednek el más szinten. A valóságban azonban a szlengjegyek elvesztésének alacsonyabb vagy magasabb foka jellemzi a speciális vagy a közszlengbe sorolt szavakat. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a közszleng szavai közelebb vannak a bázisnyelvbe olvadáshoz, mint a többi típusba tartozók.

3.4. A szleng különböző típusainak számbavétele alapvetően a szlengkutatás szempontjából feltérképezett területekről nyújt képet, s nem a valóságban létező kisebb-nagyobb szlengtípusokról. A „Dictionary of American Slang” például a szlengnek tizenhárom fajtáját különbözteti meg a katonaság szlengjétől kezdve az alvilágén és a baseballjátékosokén át az egyetemistákéig (WENTWORTH–FLEXNER 1960: 07). PARTRIDGE huszonöt különböző altípussal foglalkozik közismert munkájában (1933), míg LUMÍR KLIMEŠ hatvankilenc eddig vizsgált cseh szlengtípust sorol föl kötetünk 59–60. lapján. Nyilvánvalóan bővíthetnénk ezt a sort további közösségek nyelvének szlengjével, hisz minden emberi csoport megteremti a maga — jellegétől függően tartósan vagy ideiglenesen fennmaradó — szlengjét. Ezek közül a szlengnek közül a kutatók általában csak a feltűnők, a hétköznapi nyelvhasználatól erősen eltérők vizsgálatával szoktak foglalkozni, de még ezek száma is meglehetősen nagy.

A legtöbb ismert magyar szlengfajta a szakszlengek közé tartozik (diáknyelv, katonai szleng, narkósok szlengje, sportszleng stb.), a közszleng szavait leginkább az ifjúsági nyelvi adatok között találhatjuk meg.

A területi szlengokról jóformán semmit sem tudunk, bár meglétük a nyelv természetéből következik, hiszen aligha vitatható, hogy „a beszélt nyelvnek minden változata a területi nyelvváltozatok kategóriájába is sorolható (...), ha nem is minden nyelvváltozatnak ez a legjellemzőbb és legfontosabb meghatározója” (IMRE 1988: 62). A szlengnek (és általában a csoportnyelveknek) erre a sajátosságára nem nagyon figyeltek még fel a magyar kutatók, pedig nyelvjárásaink szókincsét átrostálva minden bizonnyal számos szóról, kifejezésről bebizonyosodna, hogy a közösség nyelvében szlengként funkcionál (vö. pl. HORVÁTH 1906: 50–2). Az ifjúsági nyelv kutatása során elvértve már közöltek

ide vonatkozó adatokat, a diáknyelvből például BACHÁT mutat be néhány területileg kötött (nyíregyházi) szót (1976: 110–1), újabban pedig HOFFMANN OTTÓNál olvashatunk ilyeneket (1996: 240). A katonai szleng ide vonható szavaira KIS katonai szlengszótárában (1991: 16–7) találunk példákat.

4. A szleng és használói

4.1. A szleng, mint láttuk, — függetlenül a csoport létrejöttének okaitól — az ún. elsődleges informális csoportokban¹⁶ tűnik fel leggyakrabban. A szleng életét, gazdagodását, szókincsének terjedelmét természetesen nagyban befolyásolják a csoport jellemzői. A szleng és a szlenget létrehozó, használó közösségek szoros kapcsolata a szlengtípusok leírása alapján is jól kimutatható, és világosan látszik, hogy a beszélőcsoportok eltérései tükröződnek magában a szlengben is. A közösségek különbségei azonban nemcsak a különböző szlengtípusok létrehozásában mutathatók ki, hanem a kialakult szleng használatában is jellegzetes eltéréseket mutatnak, például a csoportban használt szavak számában, az egyes szavak, fogalomkörök megterheltségében, a szinonimasorok nagyságában, a szlenghasználat kötelező vagy fakultatív voltában stb.

4.2. A beszélőközösségként funkcionáló kiscsoportokat a tagok szabadságának érvényesülése alapján két nagyobb típusba sorolhatjuk: léteznek nyitott és zárt csoportok (számolva természetesen azzal, hogy a valóságban többnyire csak a kettő közötti átmeneteket fogunk találni). A **z á r t c s o p o r t o k r a** jellemző, hogy tagjaiknak a csoportba való be- és kikerülése nem az egyénen múlik (azaz esetükben tulajdonképpen kényszerközösségről beszélhetünk), míg a **n y i t o t t c s o p o r t o k** az egyének szabad akaratából jönnek létre. Rendkívül fontos, hogy a nyitott csoport (pl. egy sportoló csoport vagy egy bar-kácsszakör) az egyén életidejének csak egy részét köti le, míg a zárt csoportokban — amíg az egyén az adott csoport tagja — teljes életidejét a csoportban tölti.

¹⁶ A társadalmi kiscsoportok (vö. a 10. lábjegyzetben írottakkal) más szociológiai megközelítésben az ún. elsődleges informális csoportokkal azonosíthatók. „Az *elsődleges* csoportokat mindenekelőtt az jellemzi, hogy spontán jönnek létre, és olyan kis taglétszámmal rendelkeznek, hogy minden csoporttag számára adott a *szemtől szembeni kapcsolat* lehetősége mindenki mással. Ezeknek a kapcsolatoknak a kialakulásában különösen nagy szerepük van az *érzelmi tényezőknek*.” (KULCSÁR 1988: 214). A csoport szerkezete, működésének módja határozza meg, hogy egy adott közösséget formálisnak vagy informálisnak tekintünk-e. „Az *elsődleges csoportok struktúrája* (...) általában *nincs formalizáltan is kialakítva, szabályozva*”, kívülről megfogalmazva és megerősítve (uo. 215). Az elsődleges informális csoportokkal szemben állnak a másodlagos formális csoportok, amelyeknek létesülése többnyire a csoporton kívüli tényezőktől, külső akaratelhatározástól függ. Ilyenek például a különféle szervezetek, intézmények (ld. uo. 215, 262–308). Mivel azonban a „formalizált vagy »intézményesült« struktúrával rendelkező másodlagos csoportokban is kialakulnak a nem formalizált kapcsolatok”, ezeken a csoportokon belül is megfigyelhető az elsődleges informális csoportok létrejötte (uo. 215).

A zárt csoportok legtisztább típusai mindig valamilyen zárt szervezetben (pl. a börtönben vagy a szocialista hadseregben) figyelhetők meg, hiszen a szervezet zártsága az, amely az autonómia nagyfokú korlátozásával az egyént rákényszeríti arra, hogy egy csoport tagja legyen. Ebből adódik, hogy — bár a zárt szervezetek tipológiai szempontból másodlagos formális csoportok — mégis jellemző, sőt törvényszerű, hogy kereteiken belül elsődleges informális csoportok jönnek létre. Ennek következtében az egyes zárt csoportok tagjai két szintű, két normájú (hivatalos és csoporton belüli, azaz formális és informális normát követő) közösség tagjaiként élnek.

A zárt csoportokhoz hasonló helyzetet hoznak létre a tagjainak két normához való alkalmazkodási kényszere terén a szubkultúrák is: itt a szubkultúra saját normarendszere és a hivatalos társadalom normái hozzák létre a kettősséget. Ezeknek a csoportoknak (bűnözők, kábítószeresek) a szlenghasználatában gyakran a zárt csoportokéhoz hasonló jelenségeket figyelhetünk meg, amelyben a nyelv ismerete és használata a csoporthoz tartozás pregnáns jele.

4.3. A beszélőközösségek tipológiai különbsége a nyelvhasználatban akképp tükröződik, hogy a nyitott csoportok tagjai változatosabb nyelvhasználati formákat alkalmaznak (s minél több csoportnak tagja valaki, ez annál inkább érvényesül), míg a zárt csoportokban a nyelvhasználat leegyszerűsödik. Ezeknek a csoportoknak a tagjai — a hatalmat képviselő előjáróval való kommunikáció általában minimális idejét leszámítva — idejük nagy részét a csoportban töltik, ezért a csoport normája által kötelezően előírt nyelvhasználati formát: saját szlengjüket használják. Ebből következően egy zárt csoport szlenge (pl. a katonai szleng) sokkal erősebben meghatározza a csoport tagjainak szokásos nyelvhasználatát és végső soron vernakuláris nyelvének módosulását, mint egy nyitott csoporté (pl. a diáknyelv a diákokét; vö. BACHÁT 1976: 120), hiszen az egyén a zárt csoportba bekerülve elveszíti kapcsolatát más társadalmi csoportokkal (vö. GROSSE–NEUBERT 1975: 42), ezért nyelvi kódja leegyszerűsödik: csak a hivatalos és az egymás közötti beszédhelyzethez kell alkalmazkodnia. Ez magyarázza a gyűjtéseim során több katonától is hallott és sorkatonaként magamon is tapasztalt jelenséget, hogy katonaként nehéz megállni, hogy nem katonai környezetben is ne a laktanyai nyelv fordulatait alkalmazzuk, illetve civilek közé kerülve a katona úgy érzi, szavait „le kell fordítania”, hogy megértsék.¹⁷

Ez az oka annak is, hogy a zárt közösségekben sokkal könnyebb szlenget gyűjteni, hiszen ott ez a leghétköznapiabb nyelvhasználati forma.

4.4. A csoportok — legyenek akár nyitottak, akár zártak — mindig rendelkeznek a csoportra jellemző normarendszerrel, s ennek részeként a világ szá-

¹⁷ Vö. „Nemegyszer megtörtént, hogy odahaza szabadságon a szüleink nem értették a beszédünket, kénytelenek voltunk a kérdésünket vagy feleletünket visszafordítani a polgári nyelvre” (Ottlik Géza, Iskola a határon. Budapest, 1983. 99).

mukra fontos dolgait rangsoroló értékhierarchiával. Ennek a normarendszernek része a csoport nyelvhasználata, szlengje is. A szleng használata alapvetően eltér a két különböző csoporttípusban. A nyitott közösségekben általában fakultatív (BONDALETOV 1987: 72), míg a zárt közösségekben kötelező. Ez a kötelező jelleg természetesen nem szankciók útján szokott érvényesülni, sokkal inkább arról van szó, hogy az adott kommunikációs közegben csak a szleng használata minősül helyénvalónak, azaz e tekintetben normatívnak, és ha az egyén nem akarja magát kizárni a csoportból, kénytelen használni a csoport szlengjét. Erre az egyén — mivel a zárt, formális szervezetekkel szemben az ezekben szerveződő kiscsoportok védelmet is nyújtanak számára (többek között a nyelv segítségével) — rá is kényszerül.

4.5. Minden zárt közösségben totális fegyelem uralkodik, az egyén helyét az előjárók és a szabályzatok határozzák meg. Az ebből származó kiszolgáltatottság (KÖVESDI–SZILÁGYI 1988: 6–7) elleni tiltakozás leginkább a nyelvben nyilvánulhat meg (vö. TOLCSVAI NAGY 1988: 401–2), PENTTINEN szavait általánosítva: a szleng lázadás a gépezet ellen, a hivatalos nyelv paródiája, igazságtevés humorral (1984: 14). Mivel a kötelező formális normákkal való szembenállás alapvetően a zárt közösségekre és a szubkultúrákra jellemző, ezek a csoportok a szleng használatával igyekeznek megvalósítani a hivatalos nyelv normájától való elszakadást (vö. SIPOS 1988: 869; SZUDZILOVSZKIJ 1973: 44).

Emellett figyelembe veendő, hogy a szlengeknek fontos szerepe van a csoportok létrejöttében, illetve az új tagok érkezésekor a csoportok újjáalakulásában. Nemcsak azzal, hogy tudatosítják az összetartozást (TELEGDI 1979: 179, 180), segítik a csoport nyelvi érintkezését, és pontosítják a sajátos fogalmak kifejezését (BENKŐ 1988: 228), hanem azzal is, hogy közvetítik a meglévő és a zárt csoportokban csak igen kis mértékben változó szokásokat, normákat, a csoportok értékrendjét (vö. PENTTINEN 1984: 8–9). Ezt támasztja alá például a katonák vélekedése is saját nyelvükről. PENTTINEN adatközlői szerint a katonai szleng támogatja a csoportszellem kialakulását, humora segíti a nehézségek elviselését; segít viselkedni azzal, hogy világos útmutatást ad (uo. 15).

A kevésbé zárt, illetve nyitott csoportokban természetesen más okok miatt érzik fontosnak a szleng használatát beszélői. MATIJEVICS LAJOS például úgy vélekedik a tanulóktól kapott válaszok alapján, hogy „Több összetett és elkerülhetetlen tényező játszik szerepet [a diáknyelv] kialakulásában, s egyiket sem mellőzhetjük. A legfontosabbak a következők: a közösséghez, a csoporthoz tartozás érzése, a kívülállóktól való elkülönülés, szembeszegülés a felnőttekkel, a tréfálgatás, a csúfolódás, a gúnyolódás, az utánzás, a feltűnés, a vagánykodás és a konvencionális dolgok megváltoztatása.” (MATIJEVICS 1972: 17). Hasonló motívumokat sorol fel újabban HOFFMANN OTTÓ is a diáknyelv használatának okait összefoglalva: szerinte ezek (1) a szellemesség, a játékosság, a változatos-

ság, (2) a tanulók és a felnőttek közötti ellentét és (3) a teljes gátlástalanság (1996: 246–52; ld. még UŐ 1989).

III. A MAGYAR SZLENGKUTATÁS TÖRTÉNETE

1. Magyarországon a modern értelemben vett szlengkutatást (miként magának a *szleng* műszónak a magyar nyelvészeti terminológiába való bekerülését is) PÉTER MIHÁLY 1980-ban megjelent „Szleng és költői nyelvhasználat” című cikkétől számíthatjuk (vö. KIS 1991: 10, PUSZTAI F. 1994: 419). PÉTER MIHÁLY tanulmánya önmagában még nem jelentett valódi áttörést — az ekkoriban a szlengkutatás helyett művelt ifjúsági nyelvi vizsgálatok lényegileg változatlan szemlélettel folytatódtak tovább —, azonban érvei megtermékenyítőleg hatottak elsősorban a nyolcvanas években jelentkező fiatal nyelvészekre, valamint a nyelvet nem a nyelvművelők nyelvi eszményének elérése céljából vizsgáló kutatókra.

PÉTER MIHÁLY Nyelvőr-beli cikke leginkább útmutató volt, amely ráirányította a figyelmet a külföldi szakirodalomra, és amely megmutatta, hogy a hagyományos (általában elítélő) értékítélettel való közelítés helyett objektívabb nyelvészeti eszközökkel is lehet vizsgálni a szlenget. Kijelentései közül különösen fontos volt a továbblépés szempontjából, hogy az *argó*, *zsargon*, *jassznyelv*, *ifjúsági nyelv*, *nagyvárosi nyelv*, *pesti nyelv* kifejezések használata a *szleng* helyett félrevezető, hiszen nem „szükségképpen tolvaj, jassz, pesti vagy akár — fiatal” az, aki szlengben beszél (i. h. 274), valamint hogy a szleng elterjedtsége „sem »függőlegesen«, sem »vízszintesen«, sem nemzedéki megoszlásban nem lokalizálható” (uo. 275), tehát ellentétben a korábbi felfogásokkal, teljesen új alapon kell viszonyulnunk ehhez a jelenséghez, „amelynek jelölésére — magyar műszó híján — egyelőre a *s z l e n g* látszik leginkább megfelelőnek, nem valamiféle nyugatmajmolás, vagy a »lám, mi is felzárkóztunk!« kétes dicsősége okán, hanem a jelenség valóságos természetének pontosabb meghatározása, s a más nyelvek hasonló — bár nem szükségképpen azonos — jelenségeivel történő könnyebb egybevetése érdekében” (uo.).

PÉTER MIHÁLY tanulmányának megjelenése után kezdtek megszorodni a szlenggel foglalkozó munkák a magyar nyelvészetben. Eleinte inkább csak a hagyományos ifjúsági nyelvi kutatás szemléletének megváltozása volt az, ami jelezte a modern szlengkutatás előretörését. A fokozatos térnyerést jól mutatja, hogy 1988-ig PÉTER MIHÁLY említett munkája mellett mindössze egy olyan tanulmány akadt (két, szélesebb körben nyilvánvalóan ismeretlen szakdolgozatot nem számítva), amely a címében is vállalni merte a *szleng* terminust (SIPOS 1981). 1988 óta viszont nem volt olyan éve a magyar nyelvtudománynak,

amelyben tanulmányok, könyvek egész sora ne tartalmazta volna címében ezt a szakszót.

A szlengnek a magyar nyelvészetbe történő bevonulása nem egyszerűen címké váltás, a korábbi irányzat átnevezése volt. A szemléletváltást jól mutatja a tematika bővülése: a korábbi egyoldalú ifjúsági és diáknyelvi (valamint a sokat emlegetett, de valójában ekkoriban alig művelt tolvajnyelvi) kutatások mellett elkezdődött olyan, eddig még a magyar nyelvben nem vizsgált szleng megfigyelése is, mint a például drogosoké, a rendőröké, és hosszú évtizedek után újra foglalkozni kezdtek olyan, régóta a kutatás látókörén kívül lévő szlengekkel, mint amilyen a katonai szleng volt.

Ezzel egyidejűleg megfigyelhető, bár még napjainkra sem fejeződött be, a nyelvművelő indíttatású ifjúsági nyelvi vizsgálatok beleolvadása a szlengkutatásba. A legérdekesebb példa erre HOFFMANN OTTÓ közelmúltban megjelent szótárának értékes áttekintő tanulmánya, amely címével is (A diáknyelv/diákszleng „természetrájról”) kifejezi ezt a kettős szemléletet, bár a szerző szleng-felfogása már sokkal inkább a modern szlengkutatás eredményeit tükrözi, mintsem a kutatásai elkezdésekor uralkodó ifjúsági nyelvi vizsgálatokét, még ha néhány megállapításával egyértelműen ez utóbbiakhoz csatlakozik is (vö. HOFFMANN O. 1996: 249–52, 269).

2. A szlengkutatás valódi fellendüléséről csak az 1990-es években beszélhetünk¹⁸, bár a szleng és a szlengkutatás megítélése még ma is meglehetősen felemás a magyar nyelvtudományban. Nagyon találóan írja erről a nyelvészeti munkákban tapasztalható bizonytalanságról PUSZTAI FERENC, hogy „Szinte kerülgetjük ezt a műszót”, „a szlenggel megjelölhető nyelvi tényeket hajlamosak vagyunk a *biz*(almas), ritkábban a *tréff*(ás) minősítés álruhájába öltöztetni; ha nem akarjuk argósítani, durvának, vulgárisnak vagy egyértelműen pejoratívnak minősíteni, illetőleg foglalkozást érzékeltető megnevezéssel jellegteleníteni őket. Azt hiszem zavarunkban, jobb híján.” (1994: 419, 420).

Mindent egybevetve azonban ennek a régi beidegződésekben gyökerező szemléletnek a továbbélése ellenére is bizvást nevezhetjük az utóbbi nyolc-tíz évet a magyar szlengkutatás eddigi legjelentősebb időszakának, amely napjainkra már szilárd viszonyítási alapul szolgál a korábbi időszakok munkáinak értékeléséhez. Az elért eredmények áttekintése segítséget nyújthat az elvégzendő feladatok helyes megválasztásához is, ezért tarthatjuk mindenképpen szükségesnek — noha e a tanulmányban inkább csak érintőlegesen tárgyalom ezt a té-

¹⁸ Ha mindenáron pontos határokat akarunk meghúzni, az 1989-ben megjelent magyar–angol szlengszótártól (ANDRÁS–KÖVECSES 1989) számíthatjuk a modern szlengkutatás nagykorúsodását. Érdekes és bizonyára nem teljesen véletlen a szlengkutatás fellendülésének és a politikai rendszerváltás idejének egybeesése. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az orosz szlengkutatásban is, ld. kötetünk 191–2. lapján.

makört —, hogy pontos és reális képünk legyen szakterületünk kialakulásáról, előzményeiről.

3. A modern szlengkutatás közvetlen előzményének tekinthető rendszeres nyelvészeti vizsgálódások körülbelül száz éve kezdődtek Magyarországon. Ez a százéves időszak négy, egyenként húsz-harminc éves periódusra tagolható. Az egyes szakaszok az adott időszakban megjelent szleng témájú publikációk mennyiségének változásai alapján is kirajzolódnak (ilyen jellegű számításaimhoz „A magyar szlengkutatás bibliográfiájá”-t használtam, KIS 1996a), de jól megragadhatók a kutatott szlengekben, a kutatás céljaiban, módszereiben és a kutatók személyének változásában is.

Természetesen vannak ide vonható feljegyzéseink az 1890-es években megindult vizsgálatok előtti időből is, ezeket azonban leginkább a szleng nyelvmélekeiként tarthatjuk számon, amelyekben — a Magyar Nyelvőr egy-két kisebb közleményétől eltekintve — a szleng nem nyelvi jelenségként volt fontos a feljegyző számára, hanem más vonatkozásaiban, például a bűnözők leleplezésének eszközeként, mint BERKES KÁLMÁN szójegyzékében (1888), amely már vitathatatlanul jelentős alkotásként említhető ezek között a múlt századi munkák között.

A 19. század végével záródó nyelvmélekes korszak bemutatására tanulmányom IV. részében külön kitérek, ugyanis ez az időszak számos olyan kérdést vet fel, amelyekkel a szleng elmélete szempontjából is érdemes részletesebben foglalkozni.

3.1. Rendszeres, a szleng egy-egy típusát alaposabban körüljáró és időben is folyamatos, évről évre publikációkat eredményező kutatásról a magyar szleng vizsgálatában 1895–1896 (a Tanulók Lapjának első diáknyelvi cikkei) óta beszélhetünk. Nyelvészeti váló szlengkutatásunknak ez a korszaka körülbelül a 1920-as évek végéig tartott. Ezt a három évtizedet elsősorban a tolvaj- és a diáknyelv széleskörű kutatása, valamint a „(buda)pesti nyelv” iránti (jobbára nyelvvédő szemléletű) érdeklődés jellemezte, bár ezeken kívül számos kisebb közlemény jelent meg egyéb szlengtípusokról is. A vizsgált szlengek számát tekintve tematikájában egyik legváltozatosabb időszakunk volt ez a néhány év. Jelentek meg kisebb-nagyobb munkák a *katonai* (BARCZA 1897, JENŐ 1897a) és az *újságíró nyelvről* (VULPES 1892, TÁBORI 1911), a *kuglizás* (CSEFKÓ 1897, JENŐ 1897b, 1899), a *kártyázás* (pl. PARLAGHY 1898, HORVÁTH GY. 1899, FABÓ 1905), a *sakk és a biliárd* (TOLNAI 1903), a *golyózás* (CSEFKÓ 1904), a *színház* (HARMAT 1911, HORVÁTH J. 1914), a *szabadkörművesek* (BARCSAY 1921) stb. nyelvéről.

3.1.1. A múlt század végi szlengkutatás igazi felfedezettje a diáknyelv volt. 1895-ben a Tanulók Lapjában olyan nagy anyagmennyiséget feltáró, nyelvtudományi szempontokat érvényesítő diáknyelvi kutatás indult (az első ide tartozó publikáció: BARCZA 1895), amely a mai napig is a magyar szleng vizsgálatának egyik fontos időszakává teszi a századfordulót. Ennek a diáknyelvi kutatásnak a legkiemelkedőbb alkotása kétségkívül DOBOS KÁROLY szótára (A magyar diáknyelv és szótára, először a Tanulók Lapjában, majd külön kötetben is publikálva, DOBOS 1898), amely egyben első önálló szlengszótárunk is.

DOBOS műve elsőségen kívül több szempontból is említésre méltó alkotás. Túl azon, hogy csaknem száz éven keresztül ez volt az egyetlen, az egész magyar nyelvterületről gyűjtő diáknyelvi szótárunk, bevezető tanulmányával a szlengkutatás elméletéhez is számos adalékkal járult hozzá. DOBOS *csoportnyelv*-nek nevezi a szlenget, mint írja: „Az argot én a csoportnyelv szóval adom vissza, mely azt hiszem, kifejezi az eredeti szó értelmét, hogy egyes csoportok sajátyszerű nyelve” (DOBOS 1898: 3). Megállapítja, hogy „a diáknyelv egyik legérdekesebb példa a nyelvfejlődés átmeneti állapotának megvilágítására, a melyben az egyes szavak, képzők, sajátzerűségek, elváltozások, hogy úgy mondjam, még a lét s nem lét határán küzködnek s forronganak” (uo. 8–9), ezért a diáknyelv vizsgálata a nyelvtudomány számára is rendkívül fontos. Ezeket a vizsgálatokat maga DOBOS is megkezdi, hiszen „A diáknyelvről általában” c. fejezetben áttekinti a magyar diáknyelv kialakulását, sorra veszi a szóalkotás módjait, a diáknyelv témaköreit. Sok apró megfigyelése, pontos elemzése a diáknyelv kiváló ismeretére vall.

3.1.2. A diáknyelv intenzív kutatása összességében alig fél évtizedre korlátozódott. Ezzel szemben vizsgált korszakunkban folyamatos volt az érdeklődés a tolvajnyelv iránt. A századfordulót követően sorra jelentek meg a tolvajnyelvi szótárak, amelyek jelentős részben saját gyűjtésű szókincset tartalmaznak (JENŐ–VETŐ 1900, TolvnySz. 1911, SZIRMAY 1924, KÁLNAY–BENKES 1926), de nem önálló munkaként is terjedelmes szójegyzékek láttak napvilágot (pl. TÁBORI–SZÉKELY 1908).

A nyelvtudomány is ebben az időszakban fedezte fel a maga számára az argót, ekkor történtek az első kísérletek rendszeres gyűjtésének, leírásának megszervezésére. 1897-ben BÁLINT KELEMEN három tolvajnyelvi anyagot tartalmazó könyv ismertetésével hívta fel a figyelmet a gyűjtés fontosságára (BÁLINT 1897), MELICH JÁNOS pedig két külföldi argószótár bemutatása után arra kérte a bírókat, hogy a tolvajnyelv szavait, jelentéskörét tegyék közzé a Nyelvőrben (MELICH 1897: 126).

Ekkoriban jelentek meg az első etimológiai tárgyú írások: *sipista* (HEVESS 1897), *balek* (TÓTH 1899, TOLNAI 1916), *zri* (K. P. 1916b), *mezlóg* (K. P. 1916a), *dili*, *dilinós* (KÚNOS 1925), és ekkortájtban kezdtek el kutatni a magyar tolvajnyelv történetét is, melynek jeles eseménye az 1782-es JABLONCZY-féle

szójegyzék felfedezése volt, amelyet először DUGONITS „Jeles történetek”-jéből SIMAI ÖDÖN adott közre a Magyar Nyelvőrben (SIMAI 1903), majd különböző forrásokból MOENICH KÁROLY (1908), GYÖRFFY ISTVÁN (1910), A SZERKESZTŐSÉG (1915) és BALASSA (1924a, 1924b: 7–9) is közölt. Ez idő tájban vált ismertté az egri szójegyzék is (HEINLEIN 1908).

3.1.3. E két aránylag sokat vizsgált, gazdagabban adatolt szlengtípus mellett viszonylag több írás foglalkozott szlengkutatásunk első korszakában a *k a t o - n a i s z l e n g e l* is, mely iránt különösen az I. világháború éveitől és azt követően nyilvánult meg fokozottabb érdeklődés. BALASSA (1922) egy angol felhívás mintájára még a katonai szleng gyűjtésére is javaslatot tett, de végül csak a katonai szleng szókincséből összeállított kisebb cikkek készültek (a leggazdagabbak: A harctér magyarsága 1916, PARÁSZKA 1917, VERESS 1917, HUHN 1918, REXA 1919, SZTROKAI 1920, BALASSA 1920, CSEFKÓ 1921, KNER 1923), elemző, rendszerező tanulmány egy sem született.

3.2. A 20. század első negyedét jellemző gazdag tematikájú szlengkutatás után jó fél évszázadra visszaszorult ennek a nyelvváltozatnak a vizsgálata. A II. világháború végéig tartó időszakban született ugyan néhány mai mércével mérve is rendkívül magas színvonalú, nagyon alapos tanulmány (elsősorban BÁRCZI GÉZA ekkortájban íródott munkái, és az ezek közül is kiemelkedő „A »pesti nyelv«” említhető itt: BÁRCZI 1932), összességében azonban nem követték újabb gyűjtések és feldolgozások a korábbiakat. Egyedül KEMÉNY GÁBOR terjedelmes tolvaj- (1937) és PAPP LÁSZLÓ diáknyelvi (1944) szójegyzékét említhetjük kivételként.

3.2.1. Erre az időszakra a legjellemzőbb a szleng nyelvemlék szempontról való megközelítése volt. Az 1930–1940-es években egyre gyakrabban jelentek meg a napilapok és más egyéb újságok mellett a nyelvészeti folyóiratok hasábjain is azok a vélekedések, amelyekben a szleng az azóta is számtalanszor hangoztatott okok (elsősorban a nyelvszegényítés, nyelvi durvaság) miatt támadták, és mintegy „betiltását” szorgalmazták. Ekkoriban egyre inkább háttérbe szorulni látszottak azok a nyelvészek, akik JENŐVEL és VETŐVEL vallották, hogy „A tudományban nincs oly rút valami, a minnek a kutatása haszonnal ne járna. Az orvos mi undort sem érez, ha bármily gennyedt sebeket kezel is; jó kedvvel boncolgat a legcsúnyább helyeken. A nyelvész is így tesz.” (JENŐ–VETŐ 1900: 3).

A szópárbajba keveredő szerzők egyik részről általában azt hangoztatták — a Népszava hasábjain zajlott egyik vitából kiragadott idézetekkel illusztrálva —, hogy „A magyar nyelv olyan csodás szépségű, olyan zengzetes és minden magasztos érzést kifejező, hogy *halálos vétek* utcai jasszkifejezésekkel, tolvajnyelvvvel meggyalázní” (HARAGOS 1942: 9), a másik oldal pedig nyelvi tényeket felsorakoztatva hangsúlyozta, hogy „Nincs igaza [annak, aki] erkölcsi felháborodással sujtja a tolvajnyelv szavait. A nyelvi jelenségek ugyanis *nem tartoznak*

az erkölcs kategóriájába, éppoly kevésbé mint ahogy egy fizikai törvényt nem lehet erkölcsösnek vagy erkölcstelennek nevezni.” (SZÁVA 1942: 16). E polémiákra utalva jegyzi meg ZOLNAI BÉLA egyik írásában, hogy „Érthetelen az a félműveltségen alapuló ellenszenv (...), amely nálunk az úgynevezett jassz szavakat üldözi” (ZOLNAI 1943a: 4).

Ezek a viták újra és újra fellángolásuk ellenére általában meglehetősen gyors lefolyásúak voltak, hisz a szlenget mint nyelvi jelenséget bemutató nyelvészek állításait (vö. ZOLNAI 1943a–b, BÁRCZI 1944) a másik tábor nemigen tudta az érzelmi érveken túl mással is cáfolni.

3.2.2. Az 1930-as, 1940-es évek szlengkutatásának kétségkívül legkiemelkedőbb személyisége BÁRCZI GÉZA volt. Ekkoriban született munkái (elsősorban BÁRCZI 1932 és 1942) a mai napig sem veszítették el aktualitásukat: hasonlóan magas színvonalú, alapos szakirodalom-ismerettel megírt, biztos nyelvszemléleti alapokon álló elemzés azóta sem készült a magyar tolvajnyelvről. BÁRCZI munkásságának ezt a területét időszerű lenne részletesen áttekinteni mai ismereteink tükrében, hiszen eddig még életművének méltatói se vállalkoztak az idetartozó munkák megemlékezésénél többre (vö. SZATHMÁRI 1980: 26, SZATHMÁRI 1995: 79). Erre sajnos ebben a tanulmányban nem keríthetek sort (A „pesti nyelv” c. munkája és az ifjúsági nyelvi kutatások viszonyáról ld. BACHÁT 1982b), itt csak BÁRCZI néhány lényeges, a mai kutatások szempontjából különösen fontos meglátására szeretném felhívni a figyelmet.

A modern szlengkutatás felől nézve leginkább azok az apró, félmondatokban, lábjegyzetekben megbújó megfigyelései értékelődtek fel, amelyek a szleng univerzális vonásaira utalnak. „A »pesti nyelv«”-ról írott tanulmányában (BÁRCZI 1932) BÁRCZI még alapvetően a francia argot-kutatás klasszikus nézetét vallja, miszerint a modern szleng a tolvajnyelvnek a köznyelvbe való beszivárgásával jön létre, és valójában nem más, mint „argotval átítatott köznyelv” (i. m. 3). Elejtett megjegyzései azonban (és az 1942-ben írott „Jegyzetek a budapesti népnyelvről” c. munkájának egész szemlélete) már afelé mutatnak, hogy a szlengnek, argóknak létrejöttének feltételeit BÁRCZI szerint sem szűkíthetjük a modern nagyvárosokra, hanem ezt időben, térben és kultúrában ki kell szélesíteni: „Ilyen titkos nyelvek bárhon fejlődhetnek, s nemcsak a magasabb műveltség velejárói” — mondja egy helyen (BÁRCZI 1932: 3), máshol pedig megjegyzi, hogy „Példáimat nem csak a mai argotból merítem, hiszen a szavak keletkezése minden időben azonos módon ment végbe” (uo. 8), és hogy ha „a magyar jassznyelv történetén végig tekintünk, azt látjuk, hogy ennek igen sok kapcsolata van a magyar népnyelvvel, sőt eredetét sem Pesten, hanem vidéken, alkalmasint az Alföldön kell keresnünk” (BÁRCZI 1942: 73).

BÁRCZI GÉZA már több mint hatvan éve felhívta a figyelmet a szleng jellegzetes emocionális töltésére, arra, hogy „a csoportnyelvi szó értelmi tartalma tel-

jesen azonos az értelmező szóéval, legfeljebb érzelmi hangulata más, de az is többnyire csak a szó keletkezése idejében, mert ha a szó megél, tréfás hangulati velejárója letörlődik róla épen azok számára, akik élnek vele, s legfeljebb azok számára marad meg, akik ritkán hallják” (BÁRCZI 1932: 5 — Az utóbbi két bekezdés kiemelései tőlem származnak: K. T.).

BÁRCZI későbbi munkásságában a szlengkutató nem kap különösebb szerepet, azonban nagyon fontos, hogy tankönyveiben (BÁRCZI 1953: 18–21; 1967: 562) és a magyar nyelv életrajzáról írott könyvében (BÁRCZI 1963: 321–2, 367–8) mindig a magyar nyelv fejlődésének szerves részeként szól a tolvajnyelvről és szlengről. Ezt különösen a II. világháború utáni korszak erősen háttérbe szoruló szlengkutatója szempontjából tekinthetjük rendkívül lényegesnek.

3.3. A II. világháború végétől az 1960-as évek elejéig tartó időszakban látványosan ugyanúgy nem születtek jelentős munkák, mint az ezt megelőző húsz esztendőben; jobbra — akárcsak 1945 előtt — a magyar nyelv megmentése volt a fő cél nyelvészeink számára, ha a szleng szóba került. A nyomtatásban megjelent művek többsége csak a stilisztika és a nyelvművelés szemszögéből szólt a szlengről. Ma azonban már tudjuk, hogy ezek a kisebb cikkek, a napvilágot látott publikációk (köztük az 1956 táján felfedezett tolvajnyelvi emlékek bemutatása: HOFFMANN T. 1956, BÁRCZI 1956, SCHEIBER 1956, IMPLÓM 1957, TÖRÖK 1957) csak a jéghegy csúcsát jelentették. 1945-től, illetve 1947-től két torzóban maradt, méltatlanul elfeledett nagyszabású magánkezdeményezés is megindult a magyar szleng feltárására, melyek a magyarországi szlengkutató történetében először tettek arra kísérletet, hogy a magyar szleng teljes szókincsét egyetlen szótárban foglalják össze.

3.3.1. Az egyik ZOLNAI BÉLA jassznyelvi etimológiai szótára (több kötegnyi céduलाanyagát az MTA kéziratára örzi: Ms 4145/14–30, Ms 4146/1–21, Ms 4147/1–20) és egy ehhez kapcsolódó terjedelmesebb monográfia, a kéziratban 680 lapos „Argó és tájnyelv” (MTA kéziratára, Ms 4131/6). Ezeket a munkáit ZOLNAI eredetileg doktori disszertációnak szánta¹⁹, de végül nem készült el velük. Etimológiai szótára előkészületeiről, a szerző szlengszemléletéről ZOLNAI 1950-es években a Magyar Nyelvőrben publikált szövegeiből, az argónak a

¹⁹ Az erre vonatkozó dokumentum az MTA kéziratárában található (jelzete: 6/I. oszt.). ZOLNAI 1954. június 15-én kelt 29 lapos beadványa első három lapján jassznyelvi kutatásainak tervezetét, irányát vázolja fel, majd a 4–29. lapon mintaszócikkeket (*biboldó, bokros, botos, braty, bugáz, buger* stb.) közül készülő jassznyelvi etimológiai szótárából. A beadvány utóéletéről tudjuk, hogy „1957. május 2-án Bóka László, az MTA I. osztályának akkori titkára megküldi Zolnai Bélának a »TMB által kiállított oklevelet, mellyel Önt az irodalomtudomány doktorává nyilvánította.« Nem minden irónia nélkül emlegette Zolnai, hogy korábban irodalomtörténeti munkásságát méltatták, és a nyelv tudomány kandidátusa lett. Doktori értekezésének témájaként viszont a budapesti jassz nyelv etimológiai szótárát, ill. a jassz nyelv és a tájnyelvek közös elemei címmel készülő monográfiáját jelölte meg. Ezért lett az irodalomtudomány doktora.” (BENKŐ LÁSZLÓ 1990: 11).

szépirodalomban való használatát bemutató tanulmányából (1956), valamint a nyelvvelés és a szleng kapcsolatát elemző cikkéből (1959) értesülhettek a szakemberek.

ZOLNAI BÉLA anyaggyűjtése nem terjedt ki a ma szlengnek tekintett nyelvi jelenség(ek) egészére: a jassznyelv, melynek szókincsét fel kívánta dolgozni, leginkább a tolvajnyelvvvel, illetve a tolvajnyelvi eredetű vulgáris szavakkal azonosítható, a kicédulázott szavakból legalábbis efféle felfogás tűnik ki. Egy helyen a következő nyelvi rétegeket sorolja az általa „budapesti népnyelvként” is értelmezett jassznyelv (ld. a 5. lábjegyzetben) legfontosabb alkotóelemei közé: „ma is élő, népi, tájnyelvi szavak; a régi betyárvilág föltehető emlékei; diáknyelvi formák; tolvajnyelvi konvencionális kifejezések; cigányból való átvételek; rotwelsch elemek; a régi jiddisch és modern zsidó zsargon hatása; a szabad nyelvteremtés (hangutánzás, hangfestés, játszi szóképzés, elvonás, szócsonkítás, idegenszerűsítés, metatézia, betoldás stb.); a városi néphumor találmányai (v. ö. pl. *logodi*); a népetimológia stb.” (ZOLNAI 1957: 3).

3.3.2. A másik teljességre törekvő szótár ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY 24 gépírási füzetben elkészült munkája, A magyar fattyúnyelv szótára (Bp., 1945–1962, 1967). Ez a mű a modern értelemben vett szleng teljes körére kiterjed, sőt számos, a szlenggel határos, de nem szleng jelenség is belekerült. Anyagát a magyar írásbeliség kezdetétől az 1960-as évek végéig tartó időszakból meríti; szerzői a lehető legteljesebb írásbeli forrásanyag feldolgozásán túl saját gyűjtést is végeztek. Bár ez a szótár összeállítói szerint elkészült, publikálása nem valósult meg, vélhetőleg (és elsősorban) — különböző személyes(kezdő) és (tudomány)politikai okok mellett — a szótárkészítők (jó és rossz értelemben is igaz) „dilettantizmusa, amatőrizmusa” miatt.

Az öt példányban tisztázott, hatezer oldalas kézirat mintegy 30 000 szócikkében több mint 100 000 szlengadatot tartalmaz. A mű első füzeté részletesen szól a szótár születésének viszontagságos története mellett a *fattyúnyelv* szakszó eredetéről, a „fattyúnyelv” történetéről és szóképzésének rendszeréről. A szótár cédulaanyaga — melyet ZOLNAY VILMOS a kötetek lezárása után is tovább bővített — az MTA Nyelvtudományi Intézetének szótári osztályára került, felhasználta például a TESz. is (ld. a TESz. irodalomjegyzékében Zolnay–Gedényi rövidítés alatt: I, 82).

A szótár kiadásának lehetőségeit keresve a szóanyag egy részéből kisebb feldolgozások is készültek (ZOLNAY–GEDÉNYI 1954, 1956 és 1960), és elkészítettek nagyszótárak szinonimaszótári változatát is (ZOLNAY–GEDÉNYI 1970).

Életükben egyetlen közös fattyúnyelvi munkájuk sem jelenhetett meg, munkásságuk előtti tisztelgésnént csak a közelmúltban látott napvilágot a „Budapest a fattyúnyelvben” c. művük átdolgozott változata (ZOLNAY–GEDÉNYI 1996). Ez a publikálási lehetőségektől való elzártság magyarázza azt a sajnálatos tény, hogy

hogy hatalmas, huszonnégy kötetes, több tízezer adatot tartalmazó szótárunk és a — vélhetőleg a magyar–francia szakos diplomával és alaposabb nyelvészeti ismeretekkel rendelkező GEDÉNYI által kialakított — szlengfelfogásuk semmilyen hatással nem volt a magyar csoportnyelvek kutatására. KOVALOVSZKY MIKLÓS határhőnek számító cikke (KOVALOVSZKY 1963) után a „fattyúnyelv” (azaz a mai értelemben vett szleng) vizsgálata helyett az ún. ifjúsági nyelv feltárásával igyekeztek pótolni nyelvészeink nyelvünk eme színes részrendszerének hiányzó leírását, ZOLNAYék eredményeiről tudomást sem véve.

3.4. A hatvanas-hetvenes évek ifjúsági nyelvi kutatásai, melyeknek kezdetét általában KOVALOVSZKY MIKLÓS említett cikkétől számítják, tagadhatatlanul fellendülést hoztak ennek a szlengtípusnak a gyűjtésében. Magára a nyelvi jelenségre bizonyára a szlengnek az irodalomba való beáramlása, a Zabhegyező- és Rozsdatemető-vita is ráirányította a figyelmet. A KOVALOVSZKY-cikkből alakult nyelvművelő munkabizottsági vita (GRÉTSY 1964) után a Magyar Nyelvőr 1964-ben pályázatot hirdetett az ifjúsági nyelv gyűjtésére (Hogyan beszél a mai ifjúság?: Magyar Nyelvőr 88: 85–6). Az akkori pályázat helyezettjei közül MATIJEVICS LAJOS hamarosan terjedelmes és alapos vajdasági diáknyelvi szótárt adott közre (MATIJEVICS 1972), melynek bevezető tanulmánya mindmáig a magyar diáknyelv egyik legtöbb szempontú bemutatása.

A hatvanas években ifjúsági nyelvvel foglalkozni kezdő nyelvészek közül azóta is sokan publikálnak még a témába vágó kisebb tanulmányokat (GRÉTSY LÁSZLÓ, SZÜTS LÁSZLÓ, MIZSER LAJOS és mások). Közülük itt BACHÁT LÁSZLÓ nevét kell külön is megemlíteni, aki készülő diáknyelvi szótárával (vö. BACHÁT 1992a: 132, MINYA 1996: 15), számtalan tanulmányával és az ezekben képviselt jellegzetesen didaktikus nyelvművelő szemléletével talán a legtipikusabb és legnagyobb hatású képviselője az ifjúsági nyelvet kutató nyelvészeknek. Munkássága az ifjúsági és a diáknyelv kutatása terén rendkívül széles körű. Az általa vizsgált szlengtípusok nyelvi-nyelvhasználati kérdései mellett (BACHÁT 1976, 1984, 1986a) részletesen foglalkozott az ifjúsági nyelv kialakulásának okaival (BACHÁT 1980, 1982a, 1986b), a diáknyelv történetével (BACHÁT 1983, 1992a), és kitekintett a katonai szlengre (BACHÁT 1990), illetve a szlengbeli tulajdonnév-használatra is. Ez utóbbi témakörben a diák- (BACHÁT 1971, 1972a–c, 1974) és a tanári ragadványnevekről (BACHÁT 1992b), valamint a szlengben használatos egyéb tulajdonnevekről (BACHÁT 1981a–b) több tanulmányt is írt.

Az 1960-as, 1970-es évek szlengkutatására erős tematikai és módszertani beszűkülés jellemző. Születtek ugyan kiváló tolvajnyelvi, börtönnyelvi gyűjtések is (KISS KÁROLY szótára: 1963 vagy VELKEI LÁSZLÓ győri ügyész javarészt Sopronkőhidán gyűjtött kéziratosa), ezek azonban — még ha (elsősorban KISS KÁROLY szótára) ismertek voltak is a nyelvészek körében — belső használatra, nem nyelvtudományi céllal készültek.

A szlengkutatást leginkább előre mozdító elméleti munkákat ebben az időszakban nem írtak, megszületésüket az ifjúsági nyelvi kutatások inkább akadályozták, mint sem segítették. Ebből a szempontból a hatvanas évek elején jelentkező új irányzatot a szlengkutatásra nézve korántsem tarthatjuk szerencsésnek. Az *ifjúsági nyelv* terminusnak 'a fiatalság által beszélt többé-kevésbé egységes csoport- vagy rétegnyelv' jelentésben való használata egyrészt túlságosan leszűkítette a vizsgálandó területet, másrészt a szleng működése, rendszere kapcsán felmerülő kérdések megválaszolását a jelenségek pusztá leírásával igyekezett pótolni. E leegyszerűsítő közelítésmódból következik, hogy az így nyert elméleti megállapítások csak részben állják meg a helyüket, például az az okfejtés, amely e szociolektus stílusát, keletkezését, használatát mint nemzedéki problémát tünteti fel, erősen vitatható (vö. pl. BACHÁT 1982a). Hasonlóan vélekedhetünk a szlengnek a sztenderdtől való eltérését nyelvi devianciaként, és mint ilyet, nyelvművelési kérdésként értékelő felfogásról is.

Ez az irányzat teljesen kizárta vizsgálataiból azt a szókincsanyagot, amely a magyar értelmező szótárakban bizalmas, familiáris (ritkábban argó, durva, gúnyos, tréfás) minősítéssel szerepel, s amely az ún. ifjúsági nyelvi szavak és kifejezések mellett a szlengnek egyik legfontosabb része (ld. például ANDRÁS-KÖVECSES 1989 szótárában).

A szleng szélesebb, modern felfogására e korszakban nem is igen találunk példát nyelvészeti munkákban. Ezek a vélekedések leginkább írók, irodalmárok műveiben kaptak helyet (KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE 1965, MÉSZÖLY D. 1966, MÉSZÖLY M. 1978).

3.5. A klasszikus értelemben vett ifjúsági nyelvi kutatások a nyolcvanas évekre kifulladásra kerültek. Ennek bekövetkezése szakmai szempontból törvényszerű volt, hiszen az ún. ifjúsági nyelv leltározásán kívül ez az irányzat más nyelvészeti feladatot nem tűzött ki maga elé (hibásan leszűkített kutatási bázisa és vitatható módszerei miatt nem is tűzhetett); végkövetkeztetéseit nézve — úgy vélem — az ifjúsági nyelv vizsgálata sokkal inkább volt nyelvtisztító-nyelvművelő mozgalom, s mint ilyen inkább az ifjúságnevelés nyelvi vetülete, mint nyelvészeti kutatás. Visszaszorulásának legfőbb oka talán az volt, hogy egyetlen igazán nyelvészeti céljának, az adatgyűjtésnek sem tudott már megfelelni: az előkerülő adatok egyre kevesebb újdonságot hordoztak, és a konkrét nyelvi anyag mögött meghúzódó általánosabb nyelvi vonások terén sem mutatkozott újdonság. Jól mutatja ezt a tényt BACHÁT LÁSZLÓ egy megjegyzése a Magyar nyelvészek VI. nemzetközi kongresszusán Egerben, miszerint az utóbbi időben nincs olyan új gyűjtemény, amely az ő szótárához 40-50 új szót hozzá tudna tenni. Ez ugyan szó szerinti értelmezésben nem igaz, hisz például csak HOFFMANN OTTÓ azóta megjelent Mini-tini-szótára 30 000 adatot sorol föl az 1980-as évek végén hasz-

nált diáknyelvből, azonban ezeknek az adatoknak a hagyományos módon való értelmezése valóban nem viszi előbbre a kutatásokat.

A BACHÁT LÁSZLÓ említette látszólagos teljesség ellenére a szleng iránt érdeklődő nyelvészek egyre inkább erős hiányérzettel küszködtek az 1980-as években. Mivel a felvetődő kérdések megválaszolása nem volt lehetséges az ifjúsági nyelv keretei között, az 1980-as évekkel — elsősorban a külföldi szakirodalom hatására — megkezdődött a magyar szlengnek m i n t s z l e n g n e k a kutatása.

IV. ADALÉKOK A MAGYAR SZLENG TÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSÁHOZ

Tanulmányom befejező részében a magyar szleng nyelvemlékeit szeretném bemutatni. Céloom elsősorban nem az egyes szójegyzékek, feljegyzések számbavétele — természetesen az is, hiszen BÁRCZI óta (1932: 8–15) ezeket a forrásokat teljességre törekvően senki sem összegezte —, hanem emellett a szlengre, a szleng használatára, használóira általánosságban jellemző adatoknak a bemutatása is, amelyek konkrét előfordulásukban is alátámasztják tanulmányom elméleti fejtegetéseit, és egyben támpontul szolgálhatnak a további kutatások számára.

1. A magyar szleng eddig fellelt (elsősorban 1850 előtti) emlékei jól igazolják azokat a feltevéseket, hogy a szleng korai írásbeli felbukkanására — különösen a magyar nyelvű írásbeliség széles körű elterjedése előtt — csak elvétve számíthatunk. A szleng jellegzetesen szóbeli jelenség (vö. KARTTUNEN 1979: 7; SZUDZILOVSKIJ 1973: 9), amit a beszélői is egyértelműen alacsonyabb stílusértékű, informális nyelvhasználati formaként értékelnek, ezért csak nagyon ritkán rögzítik írásban, ha csak nincsen rá valamilyen különleges, az írásbeliséget megkívánó ok.

Ilyen okot írásbeliségünk régebbi korszakaiban első szlengemlékeink tanúsága szerint elsősorban jogi aktusok, különböző büntető perek szolgáltatnak, mivel a nagyobb bandákba szerveződött bűnözők kihallgatása során szükségesnek bizonyult a bandatagok egymás között használt szavainak és neveinek feljegyzése.

A zsványok nyelvének megismerését a bíróságok nemcsak azért tartották fontosnak, mert ezáltal megérthették a bűnözők egymás közötti beszélgetését, hanem azért is, mert a bűnüldöző szervek a tolvajnyelv ismeretét és használatát — mint ezt például egy 1782-ből származó tolvajnyelvi szójegyzék mellé írott kísérszöveg is igazolja — egyértelműen a bűnösség egyik bizonyítékának tekintették: „A’ Hajdú Városokon bizonyos ZSiványokat vagy is Vásári Tolvajokat meg fogtak, kik magokba térvén ki vallották hogy mitsoda Terminusokkal magok között floktak élni: arra nézve F.H.T.K. [= fölséges helytartó királyi]

Magyar Tanácsnak Kegyelmes Parant[olattyából azon közöttök folyó Terminusok vagy is bók a' végre hirdettetnek Klték [Kegyelmetek] között hogy azokról azon Vásári káros Tolvajokat leg hamarább észre vehessék, és mihelyest valakitől olyan Terminusokat hallanának azonnal megragattassák.” (Országos Széchényi Könyvtár: Fol. Hung. 1581. 4. füzet, 45b lap).

A bűnözők ellen való védekezés és leleplezésük egyik módja tehát a nyelvük megismerése volt. A tolvajszleng e szemlélettel történő megközelítése azonban nemcsak a korai szlengemlékeket jellemzi: a 18. századi büntető perek tolvajnyelv-ismeretet firtató kérdéseitől kezdve a bűnözőkről írott első nyomtatott munkákon át egészen napjainkig megfigyelhető ez a szándék (ld. például KISS K. 1963, BOROSS–SZÜTS 1987 belső terjesztésű kiadványként megjelent tolvajnyelvi szótárait).²⁰

Első szlengemlékeink feljegyzésének speciális körülményeiből kitűnik, hogy a legkorábban megörökített szókincs — s miként kötetünk többi tanulmánya mutatja, más nyelveké is (vö. még BALASSA 1924b: 5; BOROSS–SZÜTS 1990: 11; HOFFMANN O. 1996: 241–2) — a „rendes” (a többségi normákat követő) társadalom alatt, mellett szerveződött csoportokban kialakult (és a csoport jellegeből fakadóan speciális) szakszlengekből, a tolvajok és koldusok szlengjéből származik.

2. Várhatnánk esetleg szlengszavak előkerülését a „rendes” társadalmon belül kialakult zárt csoportokból is, mint amilyen például a katonaság, a középkori végvári vitézek nyelve lehetett, hisz az ilyen közösségekben sokkal gyakoribb, sőt a csoport tagjai számára általában kötelező a szleng használata. Ezek a szlengek érvényességi körük viszonylag szűk volta miatt a kívülállók szélesebb tábora számára bizonyára feltűnőek, esetleg érthetetlenek voltak, és ezen túl mind a kívülállók, mind a csoporttagok számára a csoporthoz tartozás információját is hordozták. Az a tény, hogy a huzamosabb ideig együtt élő emberek hajlamosak egy a csoport jellegét mutató nyelv megteremtésére (TELEGDI 1979: 179), régóta ismert a nyelvészetben, miként BÁRCZI írja későbbi korszakra vonatkozóan: „Egyes, többé-kevésbé z á r t e g y s é g e k e t alkotó emberi közösségekben, mint a kaszárnnyák lakói, bárók, sportpályák látogatói közt, színházak világában, iskolák nyüzsgő diáknépében, vadásztársaságokban stb. a külön-

²⁰ Az első nagyközönség számára készült, a különböző bűnözőket és nyelvüket bemutató könyvecske már címével is mutatja szerzőjének ebbéli szándékát: „A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéséül összeiratott és kiadattatott a köznépek ovakodási hasznára, és a rossz emberektől való örizkedéseikre” (TORONYAI 1862). Hasonló cél vezette NAGY PÁLT is THIELE szótárának lefordításakor, mint írja: „amiként a katonának ellensége fegyverét, ugy a bűnüggyekkel bajlódónak a tolvajok nyelvét ismernie kell” (NAGY P. 1882: 3).

leges helyzet vagy a sajátos együttes tevékenység kitermel egy sereg pregnáns kifejezést” (1932: 5).

Nyilvánvaló létezése ellenére azonban a középkor katonai szlengjére — mert nem volt szükség írásban való rögzítésére, sőt ez inkább kerülendő volt — csak következtetni tudunk olyan megjegyzésekből, melyekben a hatalmi csoport elítéli az illetén nyelvhasználatot: „*Vannak nyelvetőkben nagy rútalmas szitkok, | Mind testét, mind lelkét pestinek [= bestének] mondjátok, | Lovag vitézőket gyakran csúfoljátok, | Köztetők egymást kurta szelletnek híjjátok. || Nagy isten ígését, kérlek, halgassátok, | (...) | Hadnagytokat pesti lélőknek ne mondjátok.*” (TINÓDI 1554/1881: 70).

Annak ellenére, hogy a tolvajnyelvhez hasonló szójegyzékek nem készültek e körből, a katonai szleng aránylag korai emlékekkel rendelkezik, hisz — mint BÁRCZI írja — „Talán nem túlságosan vakmerő dolog annak feltevése, hogy a *labanc, tokos* s efféle szavak a XVII. század magyar katonai argotjából indultak ki” (BÁRCZI 1932: 10). Ehhez még hozzátehetjük: bizonyára az sem lehet véletlen, hogy a 19. század második felében éppen a katonai szleng volt az, amelyről a tolvajnyelvet követően először feljegyzések születtek (BALLAGI 1877, BALASSA 1888; BARCZA 1897, JENŐ 1897a).

3. Nyelvtörténeti szempontból is korainak minősíthető szlengadatok előkerülésére szójegyzék formájában nem számíthatunk ugyan, egy-egy szó felbukkanása azonban — különösen céltudatos felkutatásuk eredményeképpen — gazdagíthatja ismereteinket. Ilyen adatokra elsősorban a személynevek között számíthatunk. Ennek oka a fent elmondottakból következően azonos a szórványemlékek keletkezésének okaival: a személynevek voltak azok a nyelvi elemek, amelyeket a lejegyzők nem tudtak vagy nem akartak formálisabb, hivatalosabb nyelvi alakkal visszaadni (vö. BENKŐ 1967: 38).

Szlengadatként számolhatunk azoknak a szavaknak a korai előfordulásaival is, amelyek már a régiségben bázisnyelvvé váltak, azaz az írásbeliség viszonylag korai szakaszában elveszítették „szlengségüket”, és a beszélők számára már nem minősültek szlengszónak. Ilyen szavunk azonban meglehetősen kevés van, és az ide tartozó, hajdan a szlengben keletkezett, de már jó ideje nem szlengként funkcionáló szavakat egyébként is igen nehéz felismerni. Ennek az az oka, hogy a szlengszavak közismertté válásuk előtt a köz- vagy a területi szleng szavaiként válnak elterjedtté. Ezeknek a szlengtípusoknak a szavai azonban denotátumukról nem ismerhetők föl, hiszen általánosan ismert dolgokat, a hétköznapi élet fogalmait nevezik meg. Nyelvi-stilisztikai szinten való felismerésük szintén nem nagyon lehetséges, hiszen manapság már nincs meg nyelvi jegyeik között a beszélőközösség általi szlengnek minősítés.

Az ilyen szavak, ha napjainkig fennmaradtak, a köznyelv vagy a nyelvjárások közszavává válva elveszítették szleng vonásaikat, a kutatók pedig a „szleng-

töltés” hiányát hajlamosak visszavetíteni — legtöbbször erre vonatkozó adatok híján nem is tehetnek mást — a szó keletkezésére is. *Koponya* szavunk például tipikusan beleilleszkedik abba a szlengbeli jelentésváltozásba, amelynek során egy kerek (cserép)edény nevét a fejre vitték át (vö. szanszkrit *kapāla* ’tál’ → ’fej’: PEI 1966: 170; latin *testa* ’cserépedény’ → ’fej’ >> francia *tête*, olasz *testa* ’fej’: TAMÁS 1969: 38; angol *pan* ’serpenyő, lábos’ → népnyelvi ’agykoponya’: TESz. II, 566. Hasonló szemlélet van a *kupa* ’ivóedény’ → ’fej’ szavunkban is, vö. *kupán vág*). Etimológiai szótárunk — annak ellenére, hogy a *koponya* esetében felhívja a figyelmet erre a más nyelvekből is adatható jelenségre — a metaforikus névátvitel csoportnyelvi (értsd: szleng) vonatkozásairól nem szól (TESz. II, 655–6), nyilvánvalóan a szó mai köznyelvi, sőt anatómiai szakkifejezés volta miatt.

Némiképpen más a helyzet akkor, ha a régiségben felbukkanó közszleng szó napjainkban már nem él. Ez esetben már feltűnőbbé válnak a szleng jellegzetes vonásai, amiket nem koptatott le a folyamatos használat. Az *elvakar*, (*el/ki*)*vakarodik* ’(el/ki)takarodik’ ige esetében például a TESz.²¹ már utal olyan szleng analógiára, mint az argóbeli *kopj le!* ’tűnj el!, takarodj!’ vagy *elsöpör* ’elinal’ (III, 1074). Ugyanezt a köznyelvivé vált *elkotródik*-nál (vö. az ÚMTsz. *elkotor* ’sietve elmegy’ adatával: II, 113) már nem teszi meg, pedig a *kotor* — *kotródik* és a *vakar* — *vakarodik* ’takarodik’ vélhetőleg teljesen megegyező múlttal rendelkezik.

4. A magyar szleng korai kéziratos emlékei

4.1. Személynévi szórványemlékek

A szleng alacsony nyelvi presztízséből és a magyarországi írásbeliség első szakaszának idegennyelvűségéből, illetve az ómagyar kor írásbeliségének viszonylagos egyneműségéből — amelyre csak a tekintélyes tárgyú, leginkább vallásos témájú szövegek lejegyzése volt jellemző — egyértelműen következik, hogy az írásbeliségben igyekeztek kerülni a szlengszavak használatát. Ez egyedül akkor volt megkerülhetetlen, ha az adott szlengszó tulajdonnév volt (a szleng és a tulajdonnevek viszonyáról ld. KIS 1996b), ezt ugyanis eredeti formájában kellett rögzíteni, nem volt mód bázisnyelvi szinonimával vagy idegen nyelvű megfelelővel való helyettesítésére. A személynevek esetében bizonyára a megnevezett egyértelmű azonosítása érdekében is szükség volt a szlengben használt (tkp. ragadvány)nevének lejegyzésére.

²¹ Az *elvakar* ige a TESz.-ben idézett NySz.-beli első előfordulásánál (1618) néhány évtizeddel korábbi adatok találhatóak az SzT.-ben: 1573: *vakary ely chak bestie kurwa*; 1589: *Indülj vakarj el* (i. m. III, 65). — Az *elvakarodik* megtalálható még Csokonainál is (CsokSz. I, 122), valamint BALL. I, 304 (tréf.), CzF. II, 316, SzegSz. I, 367 (gúny.).

Erre a következtetésre jutott kutatásai során ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY is. Szerintük az EtSz. 1370–80 k.: „Ladislaus dictus *lagfazou*” (i. m. II, 165) és az OklSz. 1429: „Georgius *Polczonzero dictus*” (i. m. 778) adata a magyar szleng első nyelvi emléke (ZOLNAY–GEDÉNYI 1962: I, 0216–7). Ezeknek a korai adatoknak a szlengbe való besorolása meglehetősen bizonytalan, de gúnyos, a testiséget kiemelő szemléletük kétségkívül utalhat szlengnévi mivoltukra.

E két adathoz biztosabb és korábbi emléke a magyar szlengnek (és annak változatai közül a magyar tolvajnyelvnek) a Zichy család okmánytárában található Konth Miklós nádor által 1364-ben hozott ítéletben szereplő Filetlen Pálként is említett személy *Zagyurwagou* neve (ZichyOkm. III, 237).²² Filetlen Pál mindkét ragadványneve alapján állíthatóan tolvaj, még pedig *szatyorvágó*, azaz táskák felmetszésével lopó tolvaj volt, s mint „fületlensége” bizonyítja, visszaeső, akit az ekkoriban szokásos csonkítással korábban már büntettek is (erről bővebben: NÉMETH 1996: 264–5).

A *Zagyurwagou* névben található *vág* szó a TESz. szerint 1888 óta adathozható a tolvajnyelvben ’lop, meglop’ jelentéssel²³, ebben a névben azonban valószínűleg még nem tolvajnyelvi szóként szerepel, viszont maga a *szatyorvágó* öszszetétel már bizonyára a 14. századi argó közszavaként ’táskafelmetszéssel lopó tolvaj’-t jelentett (vö. *cafka*vágó ’zsebtolvaj, aki nőket lop meg’: BERKES 1888: 106; JENŐ–VETŐ 1900: 60; TolvnySz. 1911: 16; SZIRMAY 1924: 18; KÁLNAY–BENKES 1926: 7; KABDEBŐ 1917: 15; KISS K. 1963: 48; FAZAKAS 1991: 104).

4.2. Deviáns csoportok szlengjének emlékei.

A szlengnevekkel kapcsolatosan a kutatóknak nem állnak egykorú állásfoglalások a rendelkezésére, hogy megállapítsa, az, amit ő szlengnek tekint, a korabeli beszélő szerint is az volt-e. Maguktól a beszélőktől, illetve a lejegyzőktől származó efféle megjegyzések, értékelések először a deviáns csoportok sajátos nyelvhasználatával kapcsolatosan fordulnak elő, hisz ezeknek a társadalmon kívül szerveződő társaságoknak a nyelve más csoportok számára feltűnő, érdekes, a csoporthoz tartozást kifejező jegyként funkcionált. Föltételezhetjük, hogy egy csoport minél inkább különbözik, elzárkózik (illetve el van zárva) más csoportoktól (akár szándékosan, akár nem), annál inkább különbözik a csoportra jellemző nyelvhasználata, így a szlengje is a többség nyelvhasználatától. A középkor és az ezt közvetlenül követő időszak magyar (és természetesen európai) társadalmában ilyen jellegzetes, a „normális” társadalom számára deviáns, a szokásos értékeket és életmódot elutasító csoportokat leginkább a tolvajok és a koldu-

²² A ZichyOkm.-ból idézi az OklSz. 891 és FEHÉRTÓI 1969: 136; FEHÉRTÓITól vette át: NÉMETH 1996: 263 (e helyen gépelési hibával: *Yagyurwagou*), 264, 267.

²³ Ld. még JENŐ–VETŐ 1900: 103; TolvnySz. 1911: 70; KABDEBŐ 1917: 45; vö. *megvág* ’meglop’ FAZAKAS 1991: 138; ’pénzt kicsikar, kölcsönt szerez’ SZIRMAY 1924: 37; KISS K. 1963: 75; FAZAKAS 1991: 138.

sok (gyakran összekapcsolódó) céhszerűen szerveződő szubkultúrájában figyelhetünk meg. Mivel minden nyelv, így a magyar szlengjének is egyik legfontosabb változatát képezik a tolvajnyelvek, érdemes egy kissé bővebben foglalkozni kialakulásukkal.

4.2.1. A tolvajok, koldusok szakszlengjeinek kialakulásához — ugyanúgy, mint bármelyik szleng létrejöttéhez — aránylag zárt, intenzív beszédkapcsolatot fenntartó, szociológiai értelemben is csoportnak nevezhető, közös értékrenddel, belső hierarchiával rendelkező közösségek kialakulására volt szükség.

4.2.1.1. Ezeknek a csoportoknak a létrejötte — nyilvánvalóan különböző előzményekből — bizonyos népi szubkultúrák megszületésével magyarázható. A tolvajok és koldusok ellenkultúrájának „kialakulása szorosan összefügg Nyugat-Európa gazdasági és társadalmi életében a XIV. század elején bekövetkezett hirtelen megtorpanással. (...) [Különböző társadalmi okok miatt] a középkori feudális Európában százezrek lettek földönfutókká és kényszerültek elhagyni otthonaikat.

Ennek az éhség és a pestis elől menekülő hatalmas tömegnek azonban szembe kellett néznie a bandába szerveződő zsoldosok, útonállók, erőszakos álkoldusok és más, társadalmon kívüli csoportok pusztító seregeivel is, amelyek néhány év alatt Európa-szerte félelmetes hírű koldus- és rablótanyákat szerveztek.

Talán még François Villon is járt azon a koldus- és rablótanyán, amely »Csodák udvara« (Cour des miracles) néven volt ismert, s ahonnan reggelenként sánták, bénák, tolvajok, gyilkosok, törvényes és törvénytelen gyerekek sereglettek elő, s mesterségesen elnyomorított testükkel, szörnnyé torzított arcukkal igyekeztek szájalomra indítani, koldusadományra bírni a párizsiakat. (...) Az efféle tolvaj-, csavargó és kolduscsoportok ellen már a XIII. század végén, a XIV. század elején véres törvényeket hoztak (...).

A törvényen kívüli deviáns csoportosulások külön szervezeteket, külön társulásokat hoztak létre e véres törvényekkel szemben. A társulásalakításokat egyébként is a kor legszembetűnőbb vonásaként szokták emlegetni. (...)

A koldusok és a tolvajok, akárcsak más »szakmák« képviselői, kötelező tagsággal és korlátozott jogi autonómiával rendelkező *céhekbe* tömörültek. Ezek az érdekvédelmi szervezetek a különböző jámbor, ájtatos társulatok mintájára a XI. században kezdtek kialakulni, s — mint vallásos és jótékony céllal szerveződő elődeik — elsősorban védelmi feladatokat láttak el.

E confraternitasok, vallásos társulatok mintájára alakították ki a céhek is saját szervezeteiket. Innen vették át azokat a szervezeti szabályokat, mindennapi szokásokat, amelyek aztán olyan sokáig meghatározták életüket.” (KOVÁCS–SZTRÉS 1994: 11–2; a különböző európai tolvajcéhek szokásairól, rítusairól ld. még ugyanitt).

A tolvajoknak ez a középkori céhszerű szerveződése szinte változatlan formában a legtovább (a második világháború végéig) Oroszországban, illetve a Szovjetunióban őrződött meg, s bizonyos módosulásokkal mind a mai napig megtalálható (ez háttér magyarázza egyébként az 1990-es években az orosz maffia sikeres terjeszkedését világszerte), őrizve a tolvajvilágon belüli hierarchiát, a kodifikált tolvajtörvényeket stb. (KOVÁCS–SZTRÉS 1989: 23–5; az archaikus orosz tolvajtársadalom kérdését magyarul részletesen tárgyalja: SZILÁGYI Á. 1989 és KOVÁCS–SZTRÉS 1994: 11–48).

4.2.1.2. A tolvaj- és kolduscéhek megszerveződésének nyelvi következménye a tolvaj- és koldusszlangok megszületése volt. Ezeknek az összetartozást kifejező, a csoport működését biztosító nyelvváltozatoknak a létrejötte természetes, elkerülhetetlen folyamat, és az is természetesnek tekinthető a tolvaj és koldus szubkultúrák esetében, hogy az argó egyúttal a titkosság, a külvilág elleni védekezés eszköze is lett. Ezekben a zárt és pontos normakodifikációval szabályozott közösségekben a tolvajnyelv ismerete másrészt a tolvajtársadalomhoz tartozás egyik feltétele is volt.

Az argó megtanulása egy-egy új tag számára nemcsak nyelvi ismereteket jelentett, hanem a közösség norma- és értékrendszerének elsajátítását, a szokások megismerését is. Éppen ezért nemcsak spontán sajátították el a többiektől hallva a szavakat, hanem a beavatottak tanították is az újoncokat. Ez kiténik 18. századi büntetőpereink vallomásaiból is: 1782: „Mond el hát mit tudsz azon a nyelven? hol tanítottak? — Miðön Debreczenbe mentünk volna leg elő/zjzör lopni melly ZSiványságra Bokor Judith és Fejér Sára tanítottak, ugyan ekkor ezt mondták. Ha ZSiványokat talállok úgy mondjam csak; *Bezzeg volt jó viz nyalék pozdorját* az annyit téjzen hogy sok ember volt a Gyóltz árulóknál lehetett lopni Gyóltzot, *Nyalni* azt tejzi *Lopni*. *Pozdorja* Gyóltz, *Jó viz* Sok ember *Lobogó* Sellyem kefzkenő, *Kuksi* Vásár, *Dóka* December, *Kutya* Hajdú[,] Város cseledje.” (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevevéltára IV. A. 505/e. 10. 1782. Fasc. EE. N°. 2. 35a, egykorú számozásban 13[a]).

Az, hogy a bíróságok a tolvajság ismérveként jelölték meg — ahogy ezt már korábban is láttuk — a tolvajnyelv ismeretét, tanulását²⁴, a „nyelvi beavatás” szokásán alapulhat. Ezt erősíti meg az egyik bandavezér vallomása is 1776-ból: „...a’ magyar ZSiványokat, a’ nyelveken lehet meg esmérni” (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár — Acta fiscalia IV. A. 1018/d. 2. csomó).

²⁴ Vö. erre még: 1775: „Sivány vagy é, és tudodé a’jivány nyelvet? — Nem vagyok és soha nyelveket nem hallottam.” (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (Nyíregyháza) IV. A. 9/cc. 63. doboz 3. lap); 1775: „Valðmeg mitsodaképpen bebelnek eők, hogy hiják egymást, és hányszor voltál te az olyanokkal? — Sohasem voltam tjak moft tanítottak elő/zjzör. bebedeket nem tudhatom...”; „... avval az Eszlári Kis Gyermekkel, Anðrisnak hívják, eő is Zjivány, még jobban tudja a Zjivány nyelvet mind az örege...” (uo. 12. lap); 1776: „Mihaßna tétovázol te a ZSiványok közzül vagy; sőt a nyelvekre is sokakat te tanítottál meg?” (uo. 64. doboz).

A tisztességes társadalom azon törekvése ellen, hogy nyelvüket megismerjék, a bűnözők állítólag a tolvajnyelv szándékos változtatásával védekeztek. Ennek magyarországi említésére nem ismerek ugyan példát, de a külföldi források többször utalnak rendszeresen megrendezett tolvajkonferenciákra, melyeken — érhető okokból kellően nem alátámasztott információk szerint — a tolvajnyelv régi szavainak újjakkal való felcserélése is szerepelt (vö. BÁRCZI 1932: 3). Az archaikus vonásait őrző orosz tolvajtársadalomban még ma is élnek azok a hiedelmek, melyek szerint „a tolvajkongresszusokon döntenek a tolvajnyelvbe felvehető új szavakról, illetve régiek törléséről. A *blatnoj jazik*, blatnaja muzika, még másképpen: *fénya* azonban sokkal állandóbb és szerveesebb szakzsargon, semhogy ilyen mesterségesen szabályozhatnák. Mindenesetre ezzel a hiedelemmel függ össze a »régfi fénya« — »új fénya«, azaz régi és új tolvajnyelv megkülönböztetése, melyet tudományosan még senkinek sem sikerült igazolni.” (SZILÁGYI Á. 1989: 233). (A „plenáris” ülést tartó tolvajkongresszusok — melyeket a nyolcvanas évek óta két évenként tartanak — hírét egyébként KOVÁCS és SZTRÉS is megerősíti: 1994: 24.)

4.2.1.3. Az archaikus, céhszerű tolvajtársadalmat legkésőbb a 19. század folyamán Európa-szerte felváltotta a modern alvilág, amely már nem önálló, a „rendes” társadalom alatti, melletti társadalomként működik, hanem egyfajta üzleti ágazatként, „a piac elemeként alkalmazza a bűncselekményeket, részben a piacon árulja azokat” (SZILÁGYI Á. 1989: 227). Tőlünk keletebbre ez a folyamat megkésve zajlott le, ezért találni itt még a 19. században is nagy számban koldustársaságokat.²⁵ Magyarországon ez a változás a 18. század végére (de inkább korábban) már lejátszódhatott, a 19. század folyamán előkerült tolvajnyelvi emlékek (például TORONYAI alföldi szójegyzéke) ugyanis már nagy mennyiségben tartalmaznak a városi bűnözésre, nemzetközi kapcsolatokra utaló, tehát teljesen más bűnözői szokásokról valló szavakat.

4.2.2. A simándi koldusok nyelve

A magyar szleng első említéseként OLÁH MIKLÓS 1536-os Hungariájának a simándi koldusok titkos nyelvére (lingua caecorum) vonatkozó sorait szokták idézni (vö. például BÁRCZI 1932: 8). OLÁH MIKLÓS esztergomi érsek traktátusának a szakirodalomban leggyakrabban idézett BÉL MÁTYÁS-féle kiadása (BÉL 1735: 37–8) szerint „Van egy falu — ugymond — a Maros és a Fehér-Körös közt Erdélyen kívül, melynek neve *Simánd*. Ezt majdnem csupa sánták, vakok,

²⁵ Róluk írja SZTRIPSZKY, hogy „Saját zárt céhszerű társadalmukba nem bocsátanak be idegeket másképp, mint csak úgy, hogyha válogatott próbákon és torturáción sikerrel esnek keresztül. Hogy idegenek ne értsék szavukat, maguknak *külön nyelvet* koholtak, a mely a közönséges kis-orosz nyelv egyes szavainak jórészt tulajdonképpen csak elferdítése, de a koldusnyelv saját külön lexicológiája is eléggé bő.” (1908: 347, bővebben uo. 347–8).

bénák s undok nyomorékok lakják, kik maguk közé ép embert be sem bocsátanak, hanem éktelenségökkel dicsekedve, egész külön felekezetet alkotnak; mely, hogy a maga béna épségében megmaradjon, a szülők csecsemőiknek szemeit világrajöttükkor azonnal kivájják, csontjaikat s tagjaikat kificzamítják, s hogy necsak testökre de még beszédökre nézve is különbözzenek másoktól, maguknak tulajdon nyelvet koholtak, melyet egyesegyedül csak ők értenek meg, s melyet a *vakok nyelvének* neveznek. E csodálatos embereknek oly kiváltságaik vannak, melyek őket minden, a *többi* magyarnál szokásos teher alól fölmentik s fölszabadítják, hogy *kolduló énekléssel* kereshessék élelmüket országszerte a maguk és hozzátartozóik számára. Az embereknek e rút faja, gyalázatos és minden kínzásra érdemes, mert az emberi természet díszét a maga rossz cselekedetével lealacsonyítja. Fejedelmeink s mások, nagyobb dolgokkal foglalatoskodva vagy észre sem vevén ily nagy országban, idáig nem üldözték őket; pedig égetni valók az emberi nemnek eme gyalázatosságukról és nyomorékságukról ismert tagjai.” (magyarra fordítva idézi: MÁRKI 1890: 442).

4.2.2.1. A simándi koldusokról és nyelvükről szóló leírás két kérdést is felvet, ha tisztázni akarjuk, hogy valóban valamiféle koldusszlengről szól-e OLÁH MIKLÓS tudósítása. Először is: valóban koldustanya volt-e Simánd, másodsorban pedig, hogy magyarok voltak-e a lakói vagy pedig — mint egyes kutatók vélték — cigányok, s ennek megfelelően a simándi koldus nyelv sem más, mint a környékeliek számára érthetetlen idegen nyelv.

Az újabb szövegkiadások²⁶ alapján egészen biztosnak látszik, hogy nem maga Simánd volt a tanyája ezeknek a koldusoknak. Arad megye történetét áttekintve FÁBIÁN GÁBOR már a 19. század elején úgy vélekedett (FÁBIÁN 1835: 155–60)²⁷, hogy OLÁH MIKLÓS adatai nem fedik a valóságot, hiszen az 1800-as évek Simándjának lakosságán semmi nyoma sincs annak, hogy nyomorékoktól származtak volna, ráadásul eleve hihetetlennek tartja — nem is találni rá sem az írásbeliségben, sem a szóbeliségben adatokat —, hogy egy egész községben úrrá lehessen effajta „természet-elleni elvetemültség”. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy az OLÁH MIKLÓS által említett 1530-as évek után néhány évtizeddel már virágzó város volt Simánd — amit bizonyít, hogy az 1572. év Szent György napján, amikor éppen vásár volt a községben, már „érdemesnek” tartotta egy katonából és civilekből álló csapat kirabolni —, akkor valóban kevés hitelt adhatunk az azonosításnak.

²⁶ A BÉL MÁTYÁSÉnál megbízhatóbb forrásból származó szövegkiadás (OLÁH 1536/1938: 34) a koldusok települését Simánd mellett lokalizálja: „Van egy másik falu is a Maros és a Fehér-Körös folyók között, Erdélyen kívül, melynek az azonos nevű és szomszédos mezővárosról Simánd a neve...” (OLÁH 1985: 80).

²⁷ Ugyanezt a véleményét FÁBIÁN könyvének megjelenése előtt a Társalkodó című lap Simánd c. cikkében feltett kérdésre (2/46 [1833. június 8.]: 183) válaszolva is kifejtette (FÁBIÁN 1834: 366–8).

4.2.2.2. Sokkal valószínűbb az — mondja FÁBIÁN —, hogy OLÁH MIKLÓS leírása nem Simánd lakosaira, hanem a Simánd alatt megtelepült sátoros cigányokra vonatkozik, akiről a 16. század elején — nem ismerve szokásaikat — keletkezhetett az OLÁH által lejegyzett mendemonda. A hírnek annyi valóságtartalma azonban lehetett, hogy ezek a cigányok koldulással (is) foglalkozva valóban nyomoréknak tették magukat, „mint ezen sok ravasz koldulót ma is rajtakaphatnánk, ha kezéről-lábáról a rongyokat letépnők”. S minthogy a cigányok a magyaroktól egészen különválva éltek tanyáikon, természetes, hogy az ő cigány nyelvüket senki sem értette. Így ez a nyelv csak a kívülállók, a cigányul nem beszélők számára volt „titkos nyelv”, bár egyébként ismerünk olyan feljegyzéseket, melyek szerint maguk a cigányok is használták elzárkózásra a nyelvüket.²⁸

FÁBIÁN nyomán MÁRKI SÁNDOR is a Simánd mellett lakó, az országban először állandó lakhellyel rendelkező cigányokra vonatkoztatja OLÁH MIKLÓS szavait, hiszen a magyarországi cigányok voltak azok — mondja —, akik 1423. április 23-án Zsigmond királytól kiváltságot kaptak a vándorlásra. (Valamiféle kiváltságról — szemben a többi magyarokkal — OLÁH MIKLÓS is szól.) A Simánd melletti letelepedésük legfőbb oka éppen Simánd gazdagsága lehetett, a gyakori megyei közgyűlések és a híres vásárok, melyek kiváló lehetőséget biztosítottak a koldulásra, de egyúttal a hagyományos cigánymesterségek termékeinek eladására is (MÁRKI 1890: 444).

4.2.2.3. SZTRIPSKY HIADOR — ellentétben FÁBIÁNNal és MÁRKIVAL — énekes koldusokat, igriceket vél felfedezni ezekben a különös emberekben, mondván, „hogy a cigány akkor is csak az lehetett, a mi ma: hegedűs, kovács, lótolvaj-nomád, a ki inkább ette meg az elásott dögöt, mintsem hogy *énekszóval* kísért koldulásra adta volna fejét. Erre semmiféle király sem adott volna szabadságot. S ugyan mikor éltek cigányaink *szervezett* társaságban, *állandó* helyen? Simándtól alig pár kilométernyire van az 1429-ben emlegetett *Igrezverse*, meg a kladovai völgybe nyíló Valea Igrisului; ennek környékén pedig még mai napig is találhatók Igricz, Igriczánalakú családnevek.” (SZTRIPSKY 1908: 346–7).

4.2.2.4. Amennyiben elfogadjuk SZTRIPSKY érveit, a „simándi” koldusok nyelvében egy sajátos csoportnyelvet kell látnunk, amely bizonyára számos hasonlóságot mutatott a ma ismert tolvajnyelv egykori változatával. Így vélekedett egy helyütt SÁNDOR ISTVÁN is, aki — nem tudni milyen adatok alapján — az

²⁸ „Megjegyzendő pedig, hogy a Czigány faj a nyelvére oly féltékeny — miként — ha egyik vagy másik szava a nép előtt már nagyon ismeretessé vált, — nehogy őket valaki meg értsen — azokat új szavakkal váltják fel, — például — a *Z s i d ó t* már nem mondja hogy *B i b o l d o* — hanem *C s o r v a l o* ...” (GYÖRFFY E. 1885: 5–6). — Szmodis János, gelsei plébános „Annyira lelkesedett a cigányokért s annyira jól tudott nyelvükön beszélni, hogy elment Baranyamegyébe Siklórsra cigány prédikációt tartani. A cigányok meghallgatták, meg is értették; de zúgolódní kezdettek, mi lesz velük, ha az urak is megtanulják az ő nyelvüket. A vége az volt, hogy Szmodisnak menekülnie kellett.” (PONORI THEWREWK 1887: 705; ugyanez az információ szerepel JÓZSEF FŐHERCEGNÉL is (1888: 307).

OLÁH MIKLÓSTól ismertetett simándi koldusnyelvról azt mondja, hogy a 19. század legelején már nem élt, de „Ehez a Vakok Nyelvökhöz a mi időnkben hasonlít az alföldi vásáros Zsiványok ’s a bor és ferházi testáros Leányok különös Nyelvök” (SÁNDOR 1801: 225, jegyz.; ld. még BÁRCZI 1950: 276–7), azaz egyértelműen tolvajnyelvként határozza meg a „simándiak” koldusnyelvét.

A kolduscéhek kialakulása és fennmaradása kapcsán bővebben idézett adatok alapján elég nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy az OLÁH MIKLÓS által említett „vakok nyelve” valóban egy 16. századi argó volt, és a későbbiekben felbukkant más ötletek, mint például a TOLNAI VILMOSÉ, aki szerint nem elképzelhetetlen, hogy valamilyen szótagbetoldásos madárnyelv²⁹ volt ez a titkos nyelv (TOLNAI 1917, 1922), kevésbé valószínűek. Azért se nagyon hihető TOLNAI feltételezése, mert a magyarban egyetlen adat sincsen a madárnyelvnek szlengként való használatára, még ha titkosnyelvi funkciója más nyelvekben vitathatatlanul megtalálható (ld. például az abházban: ISTVANOVITS 1974: 12), mint ahogy a szótagok, illetve hangok sorrendjének felcserélésén alapuló verlant és a madárnyelvvvel azonosítható javanais-t is az argó egyik típusaként tartják számon a franciában (ld. kötetünk 176–8. lapján).

4.2.3. Az alföldi zsvány nyelv első emlékei

Első ismert tolvajnyelvi szójegyzékeink keletkezése egy kiterjedt vásáritolvaj-banda büntető peréhez kapcsolódik. A banda tagjainak számát jól mutatja a főkolompos Czagány András, alias Konyás ama kijelentése, hogy „Ha Böfzörménytől fogva Nánásig cfináltatnák az Akajztó fát, még sem férne reá, ha mind fel aggatnák” (HBmL. IV. A. 1018/d. 2. csomó). A banda tagjai szerte az országban vásárról vásárra jártak, működésük fő területe az Alföld és a Hegyalja volt. A Debrecen és Hajdúböszörmény közötti Mélyvölgyi csárda volt kedvenc tartózkodási helyük, ahol a csapszék kocsmárosai orgazdaként is segítették a tolvajokat.

A banda vezetőit és számos tagját 1775–1776-ban elfogták és az ország különböző városaiban (Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Debrecen, Miskolc, Nagykálló stb.) bíróság elé állították. A korabeli gyakorlatnak megfelelően az egyes helyi bíróságok együttműködtek egymással, és a bandába tartozó személyek periratainak másolatait elküldték a másik törvényhatóságnak is. Így a vallomások egy része több helyen, több másolatban is fennmaradt.

A perben közreműködő hivatalos személyek nagy figyelmet fordítottak a zsványok nyelvére is, ezért a persorozat jegyzőkönyvei nagyobb mennyiségben tartalmaznak argószavakat. E szavak egy része a korban közismert lehetett

²⁹ A madárnyelv szóferdítésére ld. Aranyánál: „Turgudorgod mirgit forgogargadtárgál: | Argadörgösorgom margarargadtárgál?”, azaz: Tudod, mit fogadtál: | Adósom maradtál? (Arany János: Jóka ördöge. In: Költői művei II. (Költői beszélek és beszélytöredékek. Idegen költőkből. Az elveszett alkotmány). Budapest, 1981. 214).

(gyakran szerepel például a vádlottakat kérdező személy beszédében is a *rajzol* 'lop' szó), másokat viszont ajánlatosnak tartottak a vádlottak válaszába foglalva külön is feljegyezni. Ezek alapján bizonyára kis szójegyzékeket is készítettek (ilyen lehetett az alább az **a**) pontban szereplő miskolci szójegyzék), amelyeket aztán szintén megküldtek más bíróságoknak, ahol ezeket kiegészítették, újra ki-kérdezték.

4.2.3.1. Az 1775–1776-ban zajlott perek irataiból három szójegyzék vált ismertté:

a) Vocabula verō, quibus iudem uti Solebant, ūti Nobis revelatum extitit, Seqvuntur hoc Ordine' [Most pedig e (sor)rendben következnek a szavak, amelyeket ők szoktak használni, ahogy nekünk elárulták].

Miskolci szójegyzékként emlegetett 28 szót tartalmazó tolvajnyelvi emlékünkre a hajdani budapesti 2. sz. állami levéltárban bukkant rá TÖRÖK GÁBOR. A szójegyzék később Nógrád megye levéltári anyagával Salgótarjánba, a Nógrád Megyei Levéltárba került, jelenleg is itt található. A szójegyzék a „Nógrádm. Lt. Fiscalia fasc. XLV/36.” jelzetű iratsomóban, egy 1775. május 9-én Miskolcon keltezett jegyzőkönyvben, a Sóváry József, Oláh András, Szabó Miska és Varga Erzsók ellen indított eljárás iratai végén, a halálos ítéletet követően az utolsó lapon található (közéteszi: TÖRÖK 1957). A miskolci szójegyzék nincs közvetlen kapcsolatban a többi korabeli zsványnyelvi szójegyzékkal, tehát bizonyíthatóan egyik ezt követő argóemlékünket sem erről másolták. A benne előforduló 28 szó többségében ugyan megtalálható a többiben is, de tartalmaz alak- és jelentésváltozatokat, illetve más szójegyzékekben nem szereplő szavakat is (TÖRÖK 1957: 273).

b) Lingva idiotica furum Complurium in una Societate et ingenti Banda Conftitutorum per Captivum Eppālem Joannem Kovács asylantem dicita. 28o 9bris 1775 [Egy társaságba és hatalmas bandába szerveződött jó néhány tolvaj sajátos nyelve, ahogy azt az E.-ből való száműzött fogoly, Kovács János tollba mondta 1775. szeptember 28-án].

A 70 szót tartalmazó szólista a budapesti Piarista Levéltárban került elő, jelzete: *Varia For. 20. Fasc. 1/16 (V407)*. Érdekessége a vele egykorú emlékektől eltérően, hogy szavai állítólag nem bírósági eljárás során jegyeztettek fel, hanem a címben megnevezett rab szókinsét gyűjtötte össze a lejegyző. (Közéteszi: SCHRAMM 1962.)

c) Zsvány Szók

A 78 kifejezést tartalmazó szójegyzék jelenleg a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltárában található a IV. A. 505/e. 7. csomó. 1776. Fasc. J. N°. 14/17. jelzetű ügyirat 17a–18b oldalain, az 1776. május 29-én Czagány András, Balás Mihály, Görög Sámuel és Csengeri István gyanús tolvajok ellen indított eljárás irataihoz csatolva. Keletkezéséről NAGY SÁNDOR jogtörténésztől tudjuk, hogy az említett ügy nyomozása során „beszerezték a Bor-

sodban akasztófára ítélt Oláh András [az ő és társai peranyagából került elő a miskolci szójegyzék (K. T.)] kihallgatásáról Debrecenben 1775. május 10-én készült jegyzőkönyvet is. Oláh András vallomásaiban több olyan kifejezés szerepelt, amelynek jelentését a kihallgatást végző nótárius nem ismerte, ezért megmagyaráztatta magának és a használt kifejezés közkeletű jelentését is belefoglalta a jegyzőkönyvbe. A hajdúkerület valamelyik nótáriusa aztán ennek és nyilván több hasonló jegyzőkönyv alapján (sic!) összeállított egy jegyzéket a „Zsivány nyelv”-ről, illetve „Zsivány szók”-ról és azok jelentéséről és ezt a valóságos kis szótárt a Czagány András és társai ellen folyt bűnügy irataihoz csatolta” (NAGY S. 1970: 34).

4.2.3.2. A Czagány-féle banda elfogott tagjainak bebörtönzése és a főkolompokok kivégzése után az 1780-as évekre az elődökhöz hasonlóan alföldi, Hajdúböszörmény környéki központtal újjászerveződött a vásári tolvajok bandája, melynek tagjai jelentős részben az 1775–1776-ban megtizedelt banda másodvonalát alkothatták. Az újjáalakult banda elfogott tagjai ellen 1782 elején zajlott le egy nagyobb per a Hajdú kerületben, melynek során előkerültek a korábbi perek iratai is, amelyekből az aktuálisakat csatolták az újabb anyaghoz. Így kerülhetett át az 1776-ban Hajdúböszörményben készült „Zsivány Szók” c. szólista másolata az 1782-es per dokumentumai közé.

Ennek a pernek a hajdúböszörményi levéltárban csak egyes iratai maradtak fenn (ld. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára IV. A. 505/e. 10. 1782. Fasc. EE. N°. 2.), de ezek között a tolvajnyelvi szójegyzék nem található meg. A nevezetes szójegyzék egy hiteles másolata azonban, mely *Per Joannem Petes Jablonczay District orò JurNotarium* íratott alá, az Országos Levéltárban megőrződött, annak köszönhetően, hogy egy 1726-ban kelt utasítás elrendelte, hogy a megyék és a városok a törvényszékeiken tárgyalt perek kivonatait kötelesek megküldeni az Országos Helytartótanácsnak (FELHŐ–VÖRÖS 1961: 87), illetve hogy „Mária Terézia már 1756-ban elrendelte, hogy a halálbüntetést kiszabó ítéleteket kihirdetésük előtt az összes iratokkal együtt a Helytartótanács útján hozzá fel kell terjeszteni a kegyelmezési jog gyakorlását illető döntés végett” (a rendelet Hajdú kerületnél meglévő példányára hivatkozva: NAGY S. 1990: 70). Ennek megfelelően a Bessenyei Mihály, Cséplő Sára és mások elleni pernek az anyaga is a helytartótanácsához került, s így a Magyar Országos Levéltárban jelenleg is megtalálható a Hajdúböszörményben készült és onnan felküldött szójegyzék (jelzete: C 43 – Helytartótanácsi Levéltár – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62), melynek címe:

d) Annò 1782. Die 17^a Aprilis, sub Sedria Districtùs Privilegiatòr Oppidorum Hajdonicalium Causarum Criminalium Revisoria, in Oppido Böszörmény celebrata, Consignatio Terminorum, et Vocum, quibus Fures Nunòinales, vulgò 'Sivány, seu Vásári Tolvaj, in mutuo colloquio, occasione

patrandorum furtorum uti consveverunt [Az 1782. év április 17-én a kivételezett hajdú városok kerületi törvényszéke bűnügyi vizsgálóbizottságának ülése, melyet Böszörmény városában tartottak; azon kifejezések és szavak jegyzéke, melyet a vásári tolvajok (közönségesen *'Sivány*, vagy *Vásári Tolvaj*) egymás közt folytatott beszélgetésein a tolvajlások végrehajtása alkalmával szoktak használni].

Ez a JABLONCZAY-féle vagy másként hajdúsági szójegyzék néven emlegetett 74 szó a legismertebb tolvajnyelvi emlékünknél. Keletkezését követő szélesebb körű elterjedéséről IMPLÓM JÓZSEF így tájékoztat: „A Hajdú kerületi fellebbviteli törvényszék (Sedria causarum criminalium revisoria) Böszörményben 1782. április 17-én tárgyalta a hajdú városokban elfogott vásári tolvajok ügyét. Az ülésen foglalkozott azzal a tolvajnyelvi szójegyzékkel is, amelyet JABLONCZAY PETES JÁNOS Hajdú kerületi főjegyző állított össze a tolvajok vallomása alapján (...). A Hajdú kerület a szójegyzéket a m. kir. helytartótanácsnak terjesztette fel, mely Pozsonyban 1782. május 13-án tartott ülésén 3247. sz. alatt foglalkozott vele. (...) A helytartótanács a törvényhatóságokhoz időnként körleveleket küldött (...) A tolvajnyelvi szójegyzékkel kapcsolatban is körlevelet adott ki.³⁰ (...) A helytartótanács körleveléhez ugyanolyan papírra nyomtatott félíves szójegyzék is van mellékelve” (IMPLÓM 1957: 270–1).

Ennek a körlevélhez csatolt mellékletnek köszönhetően a JABLONCZAY-féle szójegyzék országosan ismertté vált, minden a Helytartótanáccsal közvetlen levelezésben álló törvényhatóság megkapta, és sokuk az alájuk rendelt járási, községi intézményeknek másolatban továbbküldte, így jeles tolvajnyelvi emlékünknél 74 szava több másolatban is előkerült, magának a félíves nyomtatott mellékletnek is több példánya ismeretes. (Bizonyára legtöbb levéltárunkban meg is található.)

Érdekességként említhetjük, hogy legelső „újraközlése” a 18. századból származik, ugyanis — bizonyítandó, „Hogy az utóbbi időkben-is voltanak Országunkban ollyas Zsiványok, kik a' Nyelvet meg-másolták, és egymásközött úgy befzéllettenek” — a Jeles történetek egyik lábjegyzetében DUGONICS ANDRÁS közölte a helytartótanácsi nyomtatvány teljes szövegét (1794: 270–4, 12. sz. lábjegyzet), és ezt napjainkig számos újabb, általában a korábbi közleményről nem is tudó „felfedezés” követette. (Az eredeti nyomtatvány nagyszámú újabb kiadásait, valamint az egyes eddig fellelt kéziratos másolatokat és az azokat közreadó publikációkat ld. KIS 1996a: 12–7.)

³⁰ A körlevél szövegét IMPLÓM JÓZSEF tette közzé (1957: 271); a körlevél eredeti kéziratos szövege a helytartótanácsi levéltárban található, közvetlenül a szójegyzék után betéve az iratsomó végére.

4.2.3.3. Nyelvészeti szakirodalmunkban a 19. század elejéről származó emlékként szokás számon tartani az előbbiekkal számos hasonlóságot felmutató egri szójegyzéket, amelyet egy a Raphaélis Takáts „Lexicon Ungaricum”-ához csatolt feljegyzés tartalmaz (MTA kézirattára: M. Nyelvt. 4-r. 33. sz.). A szójegyzéket tartalmazó, 310. levélként beszámozott lap az 1811-ben keletkezett könyv végére van betéve, de nyelvi anyagát tekintve egészen biztosan korábbinak mondható, valószínűleg az 1775–1776 táján keletkezett **a)** és **c)** pontban tárgyalt szójegyzékeinkkel van közelebbi kapcsolatban, nem pedig — mint BÁRCZI is véli (aki ugyan cikkei megírásakor még nem ismerhette a korábbi szójegyzékcsoportot: 1942: 74; 1950: 276) — a JABLONCZAY-féle szójegyzékkel:

e) Dictionarium Novum in Sede Dominali Episcopali Agriae Die 29 Novemb̄ conscriptū a latronib̄ interceptis, adhuc in latrocinio suo existentib̄ excogitatū [Új szótár, amelyet az egri érseki székhelyen november 29-én írtak össze az elfogott rablóktól, ezeket használták eddigi rablásaik során]. (Közzéteszi: HEINLEIN 1908.)

4.2.3.4. Az öt szójegyzéket ugyanannak az alföldi zsvány nyelvnek az emlékeként tarthatjuk számon. Ezek egy kivételével (**c** → **d**) nem közvetlen másolatai egymásnak, viszont az összesen mintegy 100 lexémát kitevő szókincsük jelentős része megegyezik, az eltérések leginkább egy korábbi ismeretlen másolattól, illetve az egyes szolisták végére illesztett kiegészítésekből származnak.

Az előkerült szójegyzékek tehát feltételezhetően részben másolatok, részben a másolatot kiegészítő gyűjtések, ugyanis egyes szójegyzékekben jól látható, hogy a meglévő lista végére — gyakran másik kéz által feljegyezve — írták be a később előkerült szavakat, valamint a **b)** pontban említett piarista szójegyzék alapján azt is feltételezhetjük, hogy a meglévő jegyzék szavait kérdezték ki egy tolvajnyelvet ismerő személytől. A piarista szójegyzékben erre utal a szavak felsorolásának a többi szójegyzékéhez viszonyítva fordított sorrendje (elől a bázisnyelvi, mögötte a zsvány nyelvi szó, azaz valószínűleg a bázisnyelvi szó szerepelt kérdésként). Az is elég valószínű azonban, hogy a kérdés alapjául egy másik szójegyzék szolgált, amire abból következtethetünk, hogy öt esetben a többi szópárhoz viszonyítva fordított, zsványnyelv–bázisnyelv a szavak sorrendje. A bázisnyelvi szavak kikérdezésére utal az is, hogy ha az 1776-os hajdúböszörményi „Zsvány Szók”-kal összevetjük, akkor jól látható, hogy a „Zsvány Szók”-hoz viszonyítva hiányzó hét tolvajnyelvi szava mindegyikének köznyelvi jelentése megtalálható benne, de más zsványnyelvi szavak vannak e jelentések mellé rendelve. Lista alapján kérdezzető gyűjtésre utalnak az értelmezések egyes szám 1. és 2. személyű alakjai is.

Alaposabb filológiai vizsgálódással az öt érintett szójegyzék egymáshoz való viszonyát bizonyára tisztázni lehet majd, amihez jelentős segítséget nyújthatnak

bizonyos másolatiságra utaló, öröklődő íráshibák (pl. *sushordó* a *szűrholdó* 'kondás' helyett), valamint az a tény, hogy bár a szavak sorrendje az egyes szójegyzékekben nem egyezik meg, azonban a szavak egyes csoportjai egy-egy blokkon belül azonos sorrendben vannak. Mindezek alapján bizton feltételezhetjük, hogy eddig ismertté vált öt korai szójegyzékünk valamilyen közös előzmény révén viszonylag szoros kapcsolatban áll egymással.

A közvetlen másolás ténye a később országosan ismertté vált JABLONCZAY-féle szójegyzékről állítható: ezt egészen biztosan az 1776-os „Zsivány Szók” Hajdúböszörményben jelenleg is fellelhető példányáról másolták, ugyanis olyan íráshibát tartalmaz, ami az 1776-os példányból — és csak abból — egyértelműen megmagyarázható. Az 1782-es szójegyzékben (mind a kéziratban, mind a helytartótanácsi nyomtatványban) a 'lúd' jelentésű szó *bánya*-ként szerepel, a más forrásokból ismert *banya* helyett. Ennek oka egy láthatóan nem ékezetnek szánt, feltűnően hosszú és az ékezetektől vonalvezetésében teljesen eltérő tollvonás az 1776-os példányban a *banya* első *a*-ja fölött, amit a másoló *á*-nak olvasva örökített tovább.

4.2.3.5. A vásári tolvajok ellen 1775-től 1782-ig zajlott perek iratai között előforduló szójegyzékek és azok másolatai után egészen 1862-ig, TORONYAI KÁROLY nagyközönség számára készített szójegyzékéig jelentősebb szlengemlékünk nem került elő. A 19. század első két harmadában csak kisebb feljegyzések utalnak arra, hogy a 18. század végén feltárt zsványnyelv tovább élt. 1801-ben SÁNDOR ISTVÁNNAK a simándi koldusok nyelve kapcsán tett, főntebb már idézett rövid megjegyzése „az alföldi vásáros Zsiványok 's a bor és ferházi teftáros Leányok különös Nyelvök”-ről (SÁNDOR 1801: 225, jegyz.) is erre utal, de nyelvi adatokat nem közöl, s így nem tudjuk, hogy „az alföldi vásáros Zsiványok” nyelve kapcsán vajon a JABLONCZAY-féle szójegyzékre hivatkozik-e, bár gyaníthatóan erre céloz a szerző.

f) Ugyanebből a szlengtípusból, a zsványok titkos társalkodásából hoz két példát EDVI ILLÉS PÁL **Első oktatásra szolgáló kézikönyve**: „e' mondás: nem világítasz, annyit tesz, mint meghalsz; vak-pandur, annyit tesz mint zsványok' feladója” (1838: 186). EDVI ILLÉS PÁL Vas és Sopron megye táblabírája volt, talán erről a vidékről származnak a tolvajnyelvi szavak is.

g) Szintén a vidéki tolvajnyelvtípushoz sorolhatjuk a Közrendészeti Lap **Tolvajműnyelv** címen közzé tett kis közleményét, mely szerint „A rimaszombati bünfenyítő törvényszék előtt közelebb egy cigánytolvajügy tárgyalatot, — mely alkalommal egyik vádlott előadá, hogy ő társai közt rajzoló (zsebmetsző), másik pedig bugázó (töltéstolvaj), a harmadik brámázó (bolttörő) volt.” (3/2 (1872. január 14.): 15).

4.2.3.6. Ez utóbbi néhány szó az elsősorban belső keletkezésű kifejezésekből álló vidéki zsványnyelv egyik utolsó emléke, ugyanis a 19. század utolsó har-

madában már a (nagy)városi tolvajnyelv kerül előtérbe, melynek első terjedelmesebb bemutatása BERKES KÁLMÁN nevéhez fűződik. A tolvajnyelv e két elütő típusa közötti átmenetként a belső keletkezésű szavakat tartalmazó alföldi-vidéki tolvajnyelvet és az idegen eredetű elemeket nagy számban befogadó városi argót is tartalmazó TORONYAI-féle szójegyzéket említhetjük.

5. Az első nyomtatásban megjelent szójegyzékek

5.1. Toronyai Károly szójegyzéke

Első nagyközönség számára készített tolvajnyelvi szójegyzékünk TORONYAI KÁROLY „A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéseül összeiratott és kiadattatott a köznépek ovakodási hasznára, és a rosz emberektől való őrizkedéseikre” c. könyvecskéjében (1862) található. TORONYAI 63 lapos együgyű munkájának Második Szakasza egy hét lapnyi, 177 kifejezést tartalmazó kis szójegyzék (27–33), melyben a tolvajnyelvi szavakat két-két magyar közszóval megmagyarázva közli.

A szójegyzék nyelvészeti értékelését HAJDÚ MIHÁLY végezte el (1968), aki megerősítette BÁRCZI vélekedését, hogy a „szókinccs nagyrészt magyaros, de már az idegen elemek jelentős behatolását tanúsítja” (BÁRCZI 1932: 11). A kis szójegyzék legfőbb érdeme éppen az, hogy megőrökíti a változásnak azt a kezdeti fázisát, amikor a vidéki zsvánnyelv elkezd keveredni az idegen eredetű elemeket nagy mennyiségben tartalmazó, a német argó erős hatása alatt kialakult városi tolvajnyelvvél. (A vidéki tolvajnyelv föltehetőleg a későbbiekben is megőrizte ezt a „keverék” jellegét, ami tulajdonképpen a jövevényszavak nagy száma ellenére is azt jelentette, hogy ez a szlengtípus mindig is alapvetően magyar vonásokkal rendelkezett; ld. például a szegedi tolvajnyelvnek a Délmagyarországon bemutatott kis gyűjteményét: 3/71 (1914. március 26.): 3–4.)

5.2. A városi tolvajnyelv első szójegyzékei

Az 1880-as évektől kezdődően nagyobb mennyiségben és nagyobb terjedelemben jelentek meg a bűnözők nyelvét bemutató szójegyzékek. Ezek már kivétel nélkül a nagyobb városokban (elsősorban Budapesten) működő tolvajok szlengjével foglalkoznak. Erről az argóról általánosságban elmondható, hogy rendkívül erős német, illetve a német tolvajnyelven keresztül jiddis hatás alatt fejlődött. Talán nem járok messze az igazságtól, ha azt feltételezem, hogy az elnémetesedő magyar tolvajnyelv mellett jelentékeny részben az elmagyarosodó hazai német tolvajnyelv is ebbe a nagyvárosi argóba olvadt bele.

A századforduló környékén a kívülállók számára a tolvajnyelv egyik legfel-tűnőbb vonása az említett héber–jiddis réteg megléte lehetett. Ez (és a vélhetőleg valóban létező, bár bizonyára a feltételezettnél azért jóval kisebb mértékű

zsidó bűnözés) lehetett az oka annak a korabeli antiszemita nézetnek, amely a bűnözést és a legveszélyesebb bűnözőket a zsidók köréből látta kikerülni: „Hazánkban a tolvajok legveszélyesebbjei még mai napig is a külföldi tolvajok, és pedig a német, orosz, lengyel, de legfőképp az ezen nemzetiségű zsidók” — írja NAGY PÁL (1882: 3). Ezen állítás később „tudományos” tényként is felbukkan a magyar nyelvészetben: „Tény, hogy a tolvajnyelv alapjául a héber nyelv a *lósaun hákkaudes* (szent nyelv) szolgált. E mellett tanúskodik azon kétségbe nem vonható, tehát bebizonyítható igazság, hogy ezen nyelv alkotja magvát mai napig is valamennyi (!) európai nemzetek tolvajnyelvének. Az első tolvajnyelv egységes volt.” (JENŐ–VETŐ 1900: 16).

SZIRMAY egyenesen a Római Birodalom idejére vetíti vissza ennek a héberből kialakult tolvajnyelvnek a kialakulását, mondván, hogy az „akkori tolvajnyelvről természetesen semmilyen följegyzés sem maradt, de valószínű, hogy a zsidó nyelv volt az alapja, mert hisz a mai tolvajnyelvnek is még mindig ez a főmotivuma. Az ok kézenfekvő. A valamilyen oknál fogva börtönbe került zsidók a saját anyanyelvükön beszéltek, amit a börtönőrök nem értettek meg, és így ellenőrzés nélkül érintkeztek, s beszéltek egymással és a külső világgal. A más nyelvű bebörtönzöttek megirigyelték a zsidók eme előnyét [hogy az ő nyelvük miatt nem nyújtott hasonló előnyöket, arról nem szól SZIRMAY — K. T.], és így kezezték tőlük kifejezéseiket eltanulni.” (SZIRMAY 1927: 23).³¹

5.2.1. A magyarországi német tolvajnyelv emlékei

A városi tolvajnyelv legkorábbi emlékei a német argóból származnak. Ezek megemlítését — a német tolvajnyelvnek a magyarra gyakorolt jelentős hatásán túl — az indokolja, hogy a szakirodalom az idetartozó műveket is a magyar argó emlékeként szokta számon tartani. Ezt az eljárást természetesen csak némi fenntartással és a századforduló német–magyar kétnyelvű városainak sajátos nyelvi helyzetére való tekintettel fogadhatjuk el.

5.2.1.1. Budapesti tolvajnyelv: Rendészeti Közlöny 1/10 (1878. dec. 4.): 76–7.

A tárcának íródott kis közlemény közel hatvan „rosz zsidó–német kifejezést” sorol fel. A szerző szerint ezeket még a magyar tolvajok is németül beszélve használták (mint mondja: „Örülhetünk rajta, hogy a mi édes magyar nyelvünket

³¹ Az, hogy az európai tolvajnyelvek egy részében jelentős mennyiségű héber és jiddis eredetű szó található, vitathatatlanul a zsidó bűnözők jelentős számára vall, ám ennek oka leginkább az volt — mint TÁBORI és SZÉKELY írja —, hogy a középkorban talán „ebből az elnyomott és üldözött népből vált ki a legtöbb tolvaj” (TÁBORI–SZÉKELY 1908: 101), bár szerepet játszhatott az is — hívják fel rá a figyelmet a fent idézett szerzők —, hogy a héber nyelv „a holt nyelvek közül a legkevésbé ismert” (uo.), minek következtében a leginkább alkalmas arra, hogy „titkosnyelvként” is funkcionáljon. Hasonló „titkosnyelvi” funkciót a cigány nyelvvel kapcsolatosan is ismerünk (ld. a 28. lábjegyzetben a 275. oldalon).

nem piszkolják be még a budapesti magyar tolvajok sem”), a rövidke szöveg példamondatai is mind német nyelvűek.

5.2.1.2. Tolvaj-nyelv (mely Európa legnagyobb részében nem csak a tolvajok, hanem az orgazdák és hozzátartozóik által is használtatik). A. F. THIELE és mások után németből magyarra fordította NAGY PÁL. főv. államrendőrségi polgári biztos. Győr, 1882.

A 83 lapos kis könyvecske — amelyet egyes szerzők elveszettnek hittek (BALASSA 1924b: 10, BOROSS–SZÜTS 1990: 7), jöllehet csak rossz név alatt ke-resték (vö. CSEFKÓ 1925: 70–1, FAZAKAS 1991: 8) — A. F. THIELE „porosz kir. fenyítőügyi tollnok” Berlinben 1848-ban „Die jüdischen Gauner in Deutschland ihre Taktik, ihre Eigenthümlichkeiten und ihre Sprache” [A zsidó tolvajok Németországban, taktikájuk, sajátágaik és nyelvük] címen megjelent munkájának fordítása, amely javarészt a nemzetközi tolvajnyelv szavait tartalmazza, bár a fordító a legszükségesebb Ausztriában és Magyarországon használt tolvaj (Jenisch) szavakat is felvette (ld. a Toldalékot a 80–2. lapon).

A szótár — fordításjellegéből következően is — csak áttételesen tekinthető a magyar tolvajnyelv emlékének. Szavai kivétel nélkül a német argó kifejezései, bár ezek közül számos már abban az időben is (és különösen a későbbi évtizedekben) a magyar városi tolvajnyelv szavává vált.

5.2.2. A tolvaj élet ismertetése. Irta BERKES KÁLMÁN fővárosi m. kir. államrendőrségi felügyelő. Budapesten 1888.

A könyv alapvetően kriminológiai céllal íródott, és a bűnözők megismertetésének, bemutatásának egyik eszközeként szerepel benne a tolvajnyelvi gyűjtemény. Gazdag tolvajnyelvi anyagot tartalmaz; van benne egy ismertetés „A tolvajnyelvről” (98–100), körülbelül 800 szó a „Tolvajszavak gyűjteménye” fejezetben (101–39), továbbá „Tolvaj számok” (139–40) és „Beszélgetések tolvajnyelven” (141–82).

E mű 1889-ben ERDÉLYI GYŐZŐ átdolgozásában német kiadásban is megjelent [Das Leben und Treiben der Gauner. Nach dem Ungarischen („A tolvajélet ismertetése”) des kön. ung. Polizei Inspectors, KOLOMAN BERKES, deutsch bearbeitet von VICTOR ERDÉLYI kön. ung. Polizei beamte. Bp., 1889]. A német nyelvű kiadás szótára csak az idegen eredetű (német, jiddis) szavakat közli, a magyar eredetűeket nem (Wörterbuch der Gaunersprache: 95–133).

BERKES KÁLMÁN munkájának tolvajnyelvvvel foglalkozó része NAGY PÁL szótárfordításától eltérően, már „csakis hazánkban és Budapesten használt szavakból” áll (BERKES 1888: 100), és néhány fontos elméleti jellegű megjegyzést is tartalmaz. A legfontosabb ezek közül a tolvajnyelv csoportnyelv, regiszter jellegére való utalás; BERKES fogalmazásában: „A tolvajbeszéd vagy nyelv nem szerves beszéd. Tulajdonképpen beszédzagyvalék, mely évszázadokon át a legkülönbözőbb nyelvekből sokféle különmemű átalakulásokon keresztül keletkezett.

Lexikon grammatica nélkül.” (BERKES 1888: 99). Érdekes adalék az argó használatáról (tulajdonképpen a vernakuláris nyelvváltozatba való beépüléséről) BERKESnek az a megfigyelése, hogy a bűnözők „A tolvajnyelvet rendes társalgási nyelvül használják a családban” (21).

BERKES szójegyzéke hamar ismert lett, későbbi munkákban rendszeresen felhasználták, ENDRÓDY GÉZA például „A bűnügyi nyomozás kézikönyvé”-ben újraközölte a teljes szótárt (1897: 114–40), és JENŐ–VETŐ tolvajnyelvi szótárában (1900) is hiánytalanul megtalálhatók a BERKES gyűjtötte szavak. BÉLDY MIHÁLY körülbelül 100 szavas válogatása révén a nyelvészeti köztudatba is bekerült (BÉLDY 1897).

5.3. Kisebb feljegyzések különböző szlengokról

Az 1890-es éveket megelőző időszakból, a rendszeres szlengkutatás előttről a tolvajnyelven kívül más szlengtípusokból alig-alig vannak adataink. Irodalmi szövegekből, a 19. századi sajtóból bizonyára elő fog még kerülni jó néhány eddig nem ismert vagy akkorról nem adatolt szó, de ezeken a helyeken terjedelmesebb szókincsre aligha bukkanhatunk, még az olyan mondatnyi terjedelmű kifejezések is ritkaságnak számítanak, mint amilyenre CSEFKÓ GYULA talált rá az 1854-es Hölgyfutár egyik novellájában: *nem czöldova s elprédlizett* ’nem fizetett s megugrott’ (CSEFKÓ 1898; vö. BÁRCZI 1948: 91).

Talán egyedüli kivétel JÓKAI MÓR „És mégis mozog a föld” c. regénye, melynek első oldalain egy értelmezésekkel is ellátott diáknyelvi „szótárt” kap az olvasó (1993: 13–7). Mint TOLNAI VILMOSnak JÓKAI nyelvéről írott tanulmányából kiderül, JÓKAI műveiben a diáknyelv mellett más szleng jellegű csoportnyelvek szavait is felhasználta, így találhatunk nála tolvaj- és kártyásnyelvi kifejezéseket is (vö. TOLNAI 1925: 98).

Az 1870-es, 1880-as években a tolvajnyelv mellett a katonai szleng is kezd feltűnni a közleményekben. Ezek a kis cikkek nem tisztán szlenggyűjtemények, az e körből feljegyzett szavak keverednek a szakma képviselőinek szlenggel együtt használt szakszavaival. Ennek megfelelően a kaszárnyai nyelvből közölt adatok között a katonai szlengszavak száma eltörpül a nyelvészek számára érdekesebb, németből torzított, gyakran népetimológiával alakult szakszavak mellett. (BALLAGI 1877; BALASSA 1888). Ezek a Magyar Nyelvőrben megjelent rövid publikációk azonban már nem is annyira a szleng nyelvemlékeiként érdekesek számunkra, hanem inkább olyan jelzésként értelmezhetjük őket, amelyek mintegy megelőlegezik az elkövetkező évtizedben rendszeressé váló, kiszélesedő szlengkutatást.

V.

Tanulmányomban a szleng legáltalánosabb, univerzális vonásaitól a magyar szleng emlékeinek (mikro)filológiai vizsgálatáig több szempontból is megpróbáltam bemutatni tárgyalt nyelvi jelenségünket. Sok olyan kérdés maradt azonban válasz nélkül, amelyeknek megválaszolására talán nem is én vagyok a legilletékesebb, és bizonyára számos olyan megállapítást tettem, amelyek majdan újabb ismeretek fényében nem állják meg a helyüket. Bízom azonban abban, hogy legalább néhány ponton sikerült egy-egy kis lépéssel előbbre vinnem a magyar szleng kutatását, mert — mint Ambrózy Márton jegyző, Pesty Frigyes helynévtárának berekböszörményi adatközlője írja — ha e „munkának kiállításhoz csak egy homokszemet vihettek, legszebb jutalma leend jó akaratomnak”.

Felhasznált irodalom

- A harctér magyarsága (1916): *Magyar Nyelvőr*, 45: 393–7.
- ANDERSSON, LARS–TRUDGILL, PETER (1990): *Bad Language* [Rossz nyelv]. London.
- ANDRÁS T. LÁSZLÓ–KÖVECSES ZOLTÁN (1989): *Magyar–angol szlengszótár. (Hungarian– English Thesaurus of Slang)*. Budapest.
- ANDRÁS T. LÁSZLÓ–KÖVECSES ZOLTÁN (1991): *Angol–magyar szlengszótár. (English–Hungarian Dictionary of Slang)*. Budapest.
- A SZERKESZTŐSÉG (1915): A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye. *Magyar Nyelvőr*, 44: 140.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1971): A hivatalos névből alakult ragadványnevek az iskolában. *Magyar Nyelv*, 67: 439–49.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1972a): A lelki tulajdonságokra utaló iskolai ragadványnevek. *Magyar Nyelvőr*, 96: 16–20.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1972b): A testi tulajdonságokra utaló ragadványnevek az iskolában. In: *A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. 4. kötet. (Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis. Tom. 4.) Nyíregyháza. 299–307.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1972c): Ragadványnevek az általános iskola felső tagozatán. In: *A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. 3. kötet. (Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis. Tom. 3.) Nyíregyháza. 121–9.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1974): Az iskolai ragadványnevek alakí és jelentéstani problémái: *Irodalom- és Nyelvtudomány. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*. Tom. 6/C. Nyíregyháza. 101–11.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1976): Az ifjúsági és a diáknyelv kérdései. In: *Anyanyelv, közélet, művelődés*. Összeállította és szerkesztette: SEBESTYÉN ÁRPÁD. Budapest. 107–22.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1980): Az ifjúsági nyelv szókészletének eredete. *Magyar Nyelvőr*, 104: 148–157.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1981a): Beszédhelyzet és nyelvhasználat. In: *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. sz.) 227–9.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1981b): Földrajzi nevek és intézménynevek az ifjúsági nyelvben. *Névtani Értesítő*, 5: 31–4.

- BACHÁT LÁSZLÓ (1982a): Az ifjúsági nyelv kialakulása. In: *Irodalom- és Nyelvtudomány. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*, tom 9/D. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Nyíregyháza. 53–58.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1982b): Bárczi Géza A „pesti nyelv” c. tanulmánya és ifjúsági nyelvünk. In: *Hagyományápolás és megújulás. (Debreceni Magyar Nyelvészeti Napok 1981. november 12–14.)* Összeállította és szerkesztette: SEBESTYÉN ÁRPÁD. Debrecen. 89–98.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1983): A diáknyelv régen és ma. In: *Lányok könyve*. Válogatta és összeállította: SZABÓ ÉVA. Budapest. 248–51.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1984): Az ifjúság nyelvhasználatának változása, s ami mögötte van. In: *Az ifjúság beszédkultúrájáról. (Írások a „Magyar nyelv heté”-nek 1984. évi központi témájáról).* Szerk. DEME LÁSZLÓ. Budapest. 23–38.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1986a): A felnövő nemzedék nyelvi magatartás-kultúrája. In: *Az anyanyelvi nevelés korszerűsítésének áramában (1984).* Szerk. BACHÁT LÁSZLÓ–FÜLÖP LAJOS–SZATHMÁRI ISTVÁN. Budapest. 167–88.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1986b): Az ifjúság nyelve. In: *Norma — átlag — eltérés*. Szerk. FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE. Pécs. 9–22.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1990): Hogyan beszélnek a sorkatonák? In: *Nyelvvédelem — honvédelem*. Szerk. GRÉTSY LÁSZLÓ. Budapest. 33–9.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1992a): A bonyhádi diáknyelv a harmincas években. *Magyar Nyelvjárások*, 30: 123–138.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1992b): A tanári ragadványnevekről. In: *Tulajdonnév-használatunk*. Szerk. FARKAS FERENC. Magyar Névtani Dolgozatok 100. sz. Budapest. 37–43.
- BAHTYIN, MIHAIL (1988): A beszéd műfajai. In: *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Szerk. KANYÓ ZOLTÁN és SÍKLAKI ISTVÁN. Budapest. 246–282.
- BALASSA JÓZSEF (1888): Kaszárnyaszók. *Magyar Nyelvőr*, 17: 283–4.
- BALASSA JÓZSEF (1920): A katonanyelv külföldi irodalma. *Magyar Nyelvőr*, 49: 76–8.
- B.[ALASSA] J.[ÓZSEF] (1922): A háborús katonanyelvről... *Magyar Nyelv*, 18: 187.
- BALASSA JÓZSEF (1924a): A magyar tolvajnyelv legrégebb emléke. *Magyar Nyelvőr*, 53: 5–8.
- BALASSA JÓZSEF (1924b): A magyar tolvajnyelvről. In: SZIRMAY ISTVÁN: *A magyar tolvajnyelv szótára*. Budapest. 3–14.
- BÁLINT KELEMEN (1897): Tolvajnyelv. *Magyar Nyelvőr*, 26: 175.
- BALL. = *A magyar nyelv teljes szótára*. I–II. Szerk. BALLAGI MÓR. Budapest, [1868–1873.]
- BALLAGI ALADÁR (1877): Kaszárnyai szók. *Magyar Nyelvőr*, 6: 44, 88, 136, 183, 233–4, 275–6, 326.
- BARCZA JÓZSEF (1895): Néhány szó és szólásmód a debreczeni diák-nyelvből. *Tanulók Lapja*, 2: 190, 202–3.
- BARCZA JÓZSEF (1897): Bakáéknál. *Magyar Nyelvőr*, 26: 323–5.
- BÁRCZI GÉZA (1932): *A „pesti nyelv”*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 29. sz.) Budapest.
- BÁRCZI GÉZA (1942): Jegyzetek a budapesti népnyelvről. *Magyar Népnyelv*, 4: 71–89.
- BÁRCZI GÉZA (1944): Jassz nyelv és purizmus. *Magyar Szemle*, 46: 102–9.
- BÁRCZI GÉZA (1948): Az igei átvételek kérdéséhez. *Magyar Nyelv*, 44: 81–94.
- BÁRCZI GÉZA (1950): Egy régi adat a magyar tolvajnyelvre. *Magyar Nyelv*, 46: 276–7.
- BÁRCZI GÉZA (1953): *Bevezetés a nyelvudományba*. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA (1956): Legrégebb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv*, 52: 228–30.
- BÁRCZI GÉZA (1963): *A magyar nyelv életrajza*. Budapest.
- BÁRCZI GÉZA (1967): A magyar nyelvtörténet összefoglaló áttekintése. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest. 487–578.
- BARCSAY ADORJÁN (1921): *A szabadkőművesség bűnei*. Budapest.
- BÉL MÁTYÁS 1735 = *Aparatis ad historiam Hngariae, sive collectio miscella, Monumentorum ineditorum partim, partim editorum, fed fugientium*. Conquifuit, in Decades partitus est, & Præfationibus, atque Notis illuftrauit, MATTHIAS BEL [Adalékok Magyarország történetéhez, avagy részben kiadatlan, részben kiadott, de könnyen veszendőbe menő okiratok vegyes gyűj-

- teménye. Összegyűjtötte, tízes csoportokba osztotta; előszóval és jegyzetekkel ellátta BÉL MÁTYÁS]. Posonii.
- BÉLDY MIHÁLY (1897): A tolvajnyelv. *Magyar Nyelvőr*, 26: 212–4.
- BENKŐ LÁSZLÓ (1990): *Zolnai Béla élete és munkássága (1890–1969)*. (Nyelvtudományi Értekezések 129. sz.) Budapest.
- BENKŐ LORÁND (1967): A magyar nyelvtörténet forrásai és felhasználásuk módszere. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest. 21–93.
- BENKŐ LORÁND (1988): *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest.
- BERKES KÁLMÁN (1888): *A tolvaj élet ismertetése*. Budapest.
- BERRY, LESTER V.–MELVIN VAN DEN BARK (1954): *The American Thesaurus of Slang* [Az amerikai szleng teaurusza]. Második kiadás. London–Toronto–Wellington–Sydney.
- BONDALETOV 1987 = БОНДАЛЕТОВ, ВАСИЛИЙ ДАНИЛОВИЧ: *Социальная лингвистика* [Sociolingvisztika]. Москва.
- BOROSS–SZÜTS 1987 = *A mai magyar argó kisszótára*. Összeállította BOROSS JÓZSEF, SZÜTS [= SZÜTS] LÁSZLÓ. Budapest, é. n.
- BOROSS JÓZSEF–SZÜTS LÁSZLÓ (1990): *Megszólal az alvilág... (A mai magyar argó kisszótára)*. Budapest.
- Budapesti tolvajnyelv (1878): *Rendészeti Közlöny*, 1/10 (1878. december 4.): 76–7.
- CZF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS: *A magyar nyelv szótára*. I–VI. (Buda)Pest, 1862–1874.
- CSEFKÓ GYULA (1897): A kuglizás műszavaihoz. *Magyar Nyelvőr*, 26: 557.
- CSEFKÓ GYULA (1898): A tolvajnyelvből. *Magyar Nyelvőr*, 27: 132.
- CSEFKÓ GYULA (1904): A golyózás műszavai. *Magyar Nyelvőr*, 33: 303.
- CSEFKÓ GYULA (1921): A háborús katonanyelvből. *Magyar Nyelv*, 17: 167–72.
- CSEFKÓ GYULA (1925): Adalékok tolvajnyelvi szótáraink könyvészetéhez. *Magyar Nyelv*, 21: 70–2.
- CsokSz. I. = JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS: *Csokonai-szókincstár I.* (Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár 5. sz.) Debrecen, 1993.
- DÁNIEL ÁGNES (1982): Szaknyelv vagy szakmai nyelvhasználat? Szakszöveg vagy szaktudományos szöveg? *Magyar Nyelvőr*, 106: 337–42.
- DEME LÁSZLÓ (1978): *A beszéd és a nyelv*. Budapest. 2. kiadás.
- DOBOS KÁROLY (1898): *A magyar diáknyelv és szótára*. Budapest.
- DUGONICS ANDRÁS (1794): *Jeles történetek*. Első könyv. Pesten.
- EDVI ILLÉS PÁL (1838): *Első oktatásra szolgáló kézikönyv, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összessége vallási különbség nélkül minden néptanítók' 's tanulóknak' számára készült, 's a' Magyar Tudós Társaság által, első rendű Marczibányi Lajos-jutalommal koszorúzott pályamunka*. Második, megjavított és bővített kiadás. Harmadik kötet, az oktatókönyv' második darabja. Budán.
- ÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. JUHÁSZ JÓZSEF, SZÓKE ISTVÁN, O. NAGY GÁBOR, KOVALOVSKY MIKLÓS. Budapest, 1972.
- EncBrit. = *Encyclopaedia Britannica*. Chicago–London–Toronto, 1947.
- ENDRÓDY GÉZA (1897): *A bűnügyi nyomozás kézikönyve*. Losonc.
- ERDŐS GÁBOR (1988): Újabb jelentésváltozások az ifjúsági nyelvben. *Magyar Nyelvőr*, 112: 143–148.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS: *Magyar etymologiai szótár*. I–II. Budapest. 1914–1944.
- FÁBIÁN GÁBOR (1834): Simánd, Arad vármegyében. *Társalkodó*, 3/92 (1834. november 15.): 366–8.
- FÁBIÁN GÁBOR (1835): *Arad vármegye' leírása historikai, geographiai és statistikai tekintetben. I. Rész. Historikai Leírás Négy réz-metszettel*. Buda.
- FABÓ BERTALAN (1905): A magyar kártya. *Magyar Nyelv*, 1: 266–7.
- FAZAKAS 1991 = *Jasszok, zsarók, cafkavágók. (Életképek a vagányvilágból, ó- és új argósztár)*. Összeállította: FAZAKAS ISTVÁN. Budapest.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1969): *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. (Nyelvtudományi Értekezések 68. sz.) Budapest.
- FELHŐ IBOLYA–VÖRÖS ANTAL (1961): *A helytartótanácsi levéltár*. Budapest.
- FORGÁCS JÓZSEF (1996): *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest.

- GALPERIN 1956 = ГАЛЬПЕРИН И. Р.: О термине „слэнг” [A „szleng” terminusról]. *Вопросы языкознания*, № 6: 107–14.
- GELEJI KATONA ISTVÁN (1645/1906): *Magyar Gramatikatska*. Jegyzetekkel újra kiadta SIMONYI ZSIGMOND. (Nyelvészeti Füzetek 30. sz.) Budapest.
- GRÉTSY LÁSZLÓ (1964): Tájékoztató a Nyelvművelő Munkabizottság 1963. november 4-i üléséről. *Magyar Nyelvőr*, 88: 84–5.
- GROSSE, RUDOLF–NEUBERT, ALBRECHT (1975): Tézisek a marxista szociolingvisztikából. In: *Társadalom és nyelv. (Szociolingvisztikai írások)*. Vál. PAP MÁRIA és SZÉPE GYÖRGY. Budapest. 29–46.
- GUIRAUD, PIERRE (1956): *L'argot* [Az argó]. Paris.
- GYÖRFFY ENDRE (1885): *Magyar és cigány szótár. Czigányul mondva Vakeriben*. Paks.
- GYÖRFFY [= GYÖRFFY] ISTVÁN (1910): Tolvajszótár 1782-ből. *Magyar Nyelvőr*, 39: 328–9.
- HAJDÚ MIHÁLY (1968): A százéves békéscsabai zsargonszótár: *Békési Élet*, 1968/1: 101–4.
- HÄMÄLÄINEN, SIMO (1946): Suomalaisesta sotilasslangista [A finn katonai szlengről]. *Virittäjä*, 256–267.
- HANGAY ZOLTÁN (1988): A társadalmi nyelvváltozatok tagolásáról. In: *A magyar nyelv rétegződése*. Szerk. KISS JENŐ és SZÜTS LÁSZLÓ. Budapest. 408–14.
- HANKISS ELEMÉR (1970): *Az irodalmi kifejezésformák lélektana*. Budapest.
- HARAGOS SÁNDOR (1942): A munkások és a magyar nyelv. *Népszava*, 70/213 (1942. szeptember 20.): 9.
- HARLING, JEFFREY (1993): A kelet-európai szociolingvisztika története és perspektívái. *Magyar Nyelvőr*, 117: 109–12.
- HARMAT GÉZA (1911): Hogyan beszél a magyar színész? *Magyar Nyelv*, 7: 225–7.
- HEINLEIN ISTVÁN (1908): Egri tolvajnyelv a XIX-dik század elejéről. *Magyar Nyelv*, 4: 268–9.
- HEVESS KORNÉL (1897): Sipista. *Magyar Nyelvőr*, 26: 174.
- HOFFMANN OTTÓ (1989): Motívumok a 10–14 évesek ifjúsági nyelvében. *Pedagógiai Szemle*, 39: 419–29.
- HOFFMANN OTTÓ (1996): *Mini-tini-szótár. (A mai magyar diáknyelv szinonimaszótára)*. Pécs, 1996 [1997]. Internet: <http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/mini-tini/>.
- HOFFMANN OTTÓ (1996–1997): Szóalkotási módok a 10-14 évesek ifjúsági nyelvében. *Magyar Nyelvőr*, 120: 294–301, 121: 290–309.
- HOFFMANN TAMÁS (1956): Zsivány-argot 1782-ből. *Magyar Nyelv*, 52: 89–91.
- HORVÁTH ENDRE (1906): *A bakonyalji nyelvjárás*. (Nyelvészeti Füzetek 34. sz.) Budapest.
- HORVÁTH GYULA (1899): Kártyaműszók. *Magyar Nyelvőr*, 28: 369.
- HORVÁTH JÁNOS (1914): Nemzeti Színház, helyes magyarság, pesti nyelv, argot, jassz. *Magyar Nyelv*, 10: 302–5.
- HUHN GYULA (1918): Katonáéknál. *Magyar Nyelvőr*, 47: 93.
- HUTTERER MIKLÓS (1963): Nyelvföldrajz és dialektológia. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 1: 143–59.
- IdSzKKsz. = BAKOS FERENC: Idegen szavak és kifejezések kézikönyvtára. Főmunkatárs ZIGÁNY JUDIT. Budapest, 1994.
- IMPLÓM JÓZSEF (1957): Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv*, 53: 270–2.
- IMRE SAMU (1988): A területi nyelvváltozatok. In: *A magyar nyelv rétegződése*. Szerk. KISS JENŐ és SZÜTS LÁSZLÓ. Budapest. 50–69.
- ISTVANOVITS MÁRTON (1974): Adatok egy etnolingvisztikai univerzáliahöz. („Madárnyelv” — különböző nyelvcsaládokban). *Múzeumi Kurír*, 14 (II. kötet 4. sz.) Debrecen. 11–4.
- JENŐ SÁNDOR (1897a): Gúnynevek. A kaszárnyából. *Magyar Nyelvőr*, 26: 526–7.
- JENŐ SÁNDOR (1897b): A kuglizás műszavaihoz. *Magyar Nyelvőr*, 26: 557–8.
- JENŐ SÁNDOR (1899): A kuglizás műszavaihoz. *Magyar Nyelvőr*, 28: 134.
- JENŐ–VETŐ 1900 = *A magyar tolvajnyelv és szótára*. Irta és gyűjtötte: JENŐ SÁNDOR és VETŐ IMRE. Budapest.
- JÓKAI MÓR (1993): *És mégis mozog a föld. (Eppur si muove)*. Európa Klasszikus Regények. Budapest.
- JÓZSEF FŐHERCZEG (1888): *Czigány nyelvtan. (Románo csibákero sziklaribe)*. Budapest.

- KABDEBŐ 1917 = *Pesti jassz-szótár*. Összeállította és bevezetéssel ellátta DR. KABDEBŐ OSZKÁR. Mezőtur, é. n.
- KALAPÁCS JÁNOS (1987): *A szociológiáról — alapfokon*. Budapest.
- KÁLNAVY-BENKES 1926 = *A tolvajnyelv szótára*. Összeállították: DR. KÁLNAVY GYULA m. kir. államrendőrségi főtanácsos, BENKES JÁNOS m. kir. államrendőrségi detektív. Nagykanizsa.
- KARDOS TAMÁS–SZÜTS LÁSZLÓ (1995): *Diáksóder. (Hogyan beszél a mai ifjúság?)* Budapest, é. n.
- KARTTUNEN, KAARINA (1979): *Nykyslangin sanakirja* [A mai szleng szótára]. Porvoo–Helsinki–Juva.
- KEMÉNY GÁBOR (1937): *A tolvajnyelv. Magyar Rendőr*, 4: 5–7.
- KISS JENŐ (1995): *Társadalom és nyelvhasználat. (Szociolingvisztikai alapfogalmak)*. Budapest.
- KISS KÁROLY (1963): *A mai magyar tolvajnyelv*. Budapest.
- KIS TAMÁS (1991): *A magyar katonai szleng szótára (1980–1990)*. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 60. sz.) Debrecen. Internet: <http://mnytud.arts.klte.hu/sorozat/katsz/kattart.htm>.
- KIS TAMÁS (1992): *Bakaduma (A mai magyar katonai szleng szótára)*. Budapest.
- KIS TAMÁS (1995): *A magyar szlengszótárak. Magyar Nyelvjárások*, 32: 79–94. Internet: http://mnytud.arts.klte.hu/mnyj/xxxii/szl_szot.htm.
- KIS TAMÁS (1996a): *A magyar szlengkutatás bibliográfiája*. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 68. sz.) Debrecen. Internet: http://mnytud.arts.klte.hu/sorozat/szlibl/szl_bi.htm.
- KIS TAMÁS (1996b): *Személynevek a szlengben. Magyar Nyelvjárások*, 33: 93–104. Internet: <http://mnytud.arts.klte.hu/mnyj/xxxiii/szlnev.htm>.
- KNER IMRE (1923): *A magyar katonanyelvhez. Magyar Nyelvőr*, 52: 31–2.
- KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL (1965): *Utazás az argó körül. Kritika*, 3/5: 39–46.
- KONTRA 1991 = *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Szerk. KONTRA MIKLÓS. Budapest.
- KOVÁCS ÁKOS–SZTRÉS ERZSÉBET (1989): *Tetovált Sztálin. (Szovjet elítéltek tetoválásai és karikatúrái)*. Szeged.
- KOVÁCS ÁKOS–SZTRÉS ERZSÉBET (1994): *Az orosz tolvajvilág és művészete*. Budapest.
- KOVALOVSKY MIKLÓS (1963): *Az ifjúság nyelvéről. Valóság*, 6/5: 66–75.
- KÖVECSES ZOLTÁN (1997, megjelenés alatt): *Szlengszótár*. Budapest.
- KÖVESDI PÉTER–SZILÁGYI MÁRTON (1988): *Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklórja*. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 38. sz.) Budapest.
- K. P. (1916a): *Meglóg. Magyar Nyelv*, 12: 144.
- K. P. (1916b): *Zrí. Magyar Nyelv*, 12: 351.
- KULCSÁR KÁLMÁN (1988): *Szociológia*. Budapest. Második, átdolgozott és bővített kiadás.
- KÚNOS IGNÁC (1925): *Dili, dilinós. Magyar Nyelvőr*, 54: 125–6.
- LIÉLI MARIANN (1996): *Szóalkotásmódok a finn szlengben. (Szakdolgozat)*. Debrecen. Internet: http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szkdolg/lieli_m.htm.
- ЛИНАСОВ 1935/1992 = ЛИХАЧЕВ Д. С.: *Черты первобытного примитивизма воровской речи [A tolvajnyelv ősi primitívizmusa vonásai]*. In: БАЛДАЕВ Д. С.–БЕЛКО В. К.–ИСУПОВ И. М., *Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона*. Москва, 1992. 354–98.
- LIZANEC–HORVÁTH–TOKÁR (1986): *Bevezetés a nyelvtudományba*. Kijev.
- MÁRKI SÁNDOR (1890): *Arad megye cigányainak történetéből. Ethnographia*, 1: 442–7.
- MATIJEVICS LAJOS (1972): *A vajdasági magyar diáknyelv*. Újvidék.
- MELICH JÁNOS (1897): *Parasztok a bíró előtt. Magyar Nyelvőr*, 26: 125–6.
- MÉSZÖLY DEZSŐ (1966): *Líra és tolvajnyelv. Nagyvilág*, 11: 28–34.
- MÉSZÖLY MIKLÓS (1978): *Nyelvünk szüze megy? Jelenkor*, 21: 1066–71.
- MINYA KÁROLY (1996): *Édes Anyanyelvünk*, 18/2 (1996. április): 15.
- MOENICH KÁROLY (1908): *Tolvajnyelv. Budapesti Hírlap*, 28/91 (1908. április 14.): 25.
- NAGY PÁL 1882 = *Tolvajnyelv (mely Európa legnagyobb részében nem csak a tolvajok, hanem az orgazdák és hozzátartozóik által is használtatik)*. A. F. THIELE és mások után németből magyarra fordította NAGY PÁL. f. öv. államrendőrségi polgári biztos. Győr.
- NAGY SÁNDOR (1970): *Zsivány nyelv a XVIII. században. Múzeumi Kurír*, 2. sz. 34–6.

- NAGY SÁNDOR (1990): A hajdúkerületi törvényszék büntetéskezeltési gyakorlata lopás miatt indított bűnügyekben 1757–1850. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve*, VII. Hajdúböszörmény. 67–115.
- NÉMETH MIKLÓS (1996): Csavargók megkülönböztető nevei a XIV. században. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 37: 261–9.
- NYIRKOS ISTVÁN (1982): Irodalmi nyelv — köznyelv — népnyelv. (A nyelvváltozatok rendszeréről). *Magyar Nyelvjárások*, 24: 19–30.
- NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig*. I–III. Szerk. SZARVAS GÁBOR és SIMONYI ZSIGMOND. 1890–1893.
- OklSz. = *Magyar oklevél-szótár. (Pótlék a Magyar nyelvtörténeti szótárhoz). Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye*. Legnagyobb részüket gyűjtötte SZAMOTA ISTVÁN. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette ZOLNAI GYULA. Budapest, 1902–1906.
- OLÁH MIKLÓS 1536/1735 = NICOLAI OLÁHI Archi-Episcopi Strigonienſis Hvgaria, sive De Originibus Gentis, Regionis Situ, Diuifione, Habitu, atque Opportunitatibus, liber singvlaris, Nunc primum in lucem editus. Decadis I. Monvmentvm I. Accelſit, Eiuſdem, Compendiarium Aetatis Suæ Chronicon [OLÁH MIKLÓS esztergomi érsek Magyarország című jeles könyve, avagy népének eredete, a vidék helyzete, felosztása, szokásai, kedvező fekvése. Most először került kiadásra. Első dekas. Első emlékcsoport. Hozzájárul ugyanazon szerző saját koráról szóló rövid krónikája]. In: *BÉL 1735*: 1–38.
- OLÁH MIKLÓS 1536/1938 = NICOLAUS OLAHUS: *Hungaria — Athila*. Ediderunt COLOMANNUS EPERJESSY et LADISLAUS JUHÁSZ. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XVI.) Budapest. 1938.
- OLÁH MIKLÓS (1985): *Hungária*. Az előszót és a jegyzeteket írta SZIGETHY GÁBOR sorozatszerkesztő. Fordító NÉMETH BÉLA. Budapest.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ (1966): A mai angol szótáriróadalom. In: *Szótártani tanulmányok*. Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ. Budapest. 341–67.
- PAPP LÁSZLÓ (1944): *Technikus argot. (A műegyetemi diáknyelv szó- és szólásgyűjteménye)*. Budapest.
- PARÁSZKA GÁBOR (1917): A harctér szavaihoz. *Magyar Nyelvőr*, 46: 297.
- PARLAGHY 1898 = *Kártyajátékok könyve. (A legelterjedtebb hazai és külföldi kártyajátékok leírása, a hamis játék, a roulette, hazardjátékok s játéklarangok leírásával, a kártyabűvészkedéssel, a kártyajátékok történetével és a kártyaműszavak szótárával bővítve)*. Szerkesztette: PARLAGHY KÁLMÁN. Előszóval ellátta Nömös Bugaczi és Dombszögi Mokány Berczi [= Ágai Adolf]. Számos képpel. Budapest, é. n.
- PARTRIDGE, ERIC (1933): *Slang To-day and Yesterday* [A szleng ma és tegnap]. London.
- PEI, MARIO (1966): *Szabálytalan nyelvtörténet*. Budapest.
- PENTTINEN, ANTTI (1984): *Sotilasslangin sanakirja* [A katonai szleng szótára]. Porvoo–Helsinki–Juva.
- PÉTER MIHÁLY (1980): Szleng és költői nyelvhasználat. *Magyar Nyelvőr*, 104: 273–81.
- PONORI THEWREWK EMIL (1887): Bevezető JÓZSEF FŐHERCZEG „Fundamentum linguae zingaricae J. J. M. Koritschnyak. Anno 1806.” c. közleménye elé. *Egyetemes Philologiai Közöny*, 705–6.
- PUSZTAI FERENC (1994): Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv*, 90: 413–21.
- RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN (1907): Régi magyar tréfaszók. *Magyar Nyelv*, 3: 289–301, 337–44, 385–95.
- REXA DEZSŐ (1919): Bakabeszéd. *Magyar Nyelv*, 15: 44–5.
- RÓNÁKY EDIT (1995/1997): *Hogyan beszél ma az ifjúság? (Avagy: Hogy hadováznak a skacok?)* (Az Embernevelés Kiskönyvtára 2.) Szentlőrinc, 1995 (az utánnomott kötetekben: 1996 is), második, javított kiadás: 1997.
- SÁNDOR ISTVÁN (1801): A Magyar Történeteket illető Jegyzetek. *Sokféle*, Nyóltzadik darab. Gyórott. 197–253.
- SCHEIBER SÁNDOR (1956): Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv*, 52: 230.
- SCHRAMM FERENC (1962): Egy 1775-i tolvajnyelvi szójegyzék. *Magyar Nyelv*, 58: 107–9.

- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1988): A belső nyelvtípusok néhány kérdéséről. In: *A magyar nyelv rétegződése*. Szerk. KISS JENŐ és SZÜTS LÁSZLÓ. Budapest. 108–19.
- SECHRIST, FRANK K. (1913): The Psychology of Unconventional Language [A nem konvencionális nyelv pszichológiája]. *The Pedagogical Seminary*, 20/4: 413–459.
- SIMAI ÖDÖN (1903): A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye. *Magyar Nyelvőr*, 32: 399–401.
- SIPOS PÁL (1981): Hasonlóságok a népnyelv és a szleng között. In: *Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és KISS JENŐ. Budapest. 229–32.
- SIPOS PÁL (1988): Ifjúsági nyelv — familiáris köznyelv. In: *A magyar nyelv rétegződése*. Szerk. KISS JENŐ és SZÜTS LÁSZLÓ. Budapest. 867–74.
- SZATHMÁRI ISTVÁN (1980): Bárczi Géza, a tudós és a nevelő. In: BÁRCZI GÉZA: *A magyar nyelv múltja és jelene*. Budapest. 7–39.
- SZATHMÁRI ISTVÁN (1995): *Bárczi Géza. (A múlt magyar tudósai)*. Budapest.
- SZÁVA ISTVÁN (1942): Ki tévedett? *Népszava*, 70/225 (1942. október 4.): 15–6.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR: *Szegedi szótár*. I–II. Budapest, 1957.
- SZENDE TAMÁS (1979): *A szó válsága*. Budapest.
- SZILÁGYI ÁKOS (1989): Orosz alvilág a Szovjetunióban. (A „blatnoj” természetrajzához). In: *KOVÁCS–SZTRÉS 1989*: 209–35.
- SZILÁGYI MÁRTON (1992): Bakaduma [Kis Tamás: A magyar katonai szleng szótára (1980–1990), Kis Tamás: Bakaduma (A magyar katonai szleng szótára)]. *BUKSZ (Budapesti Könyvszemle)*, 4: 428–31.
- SZIRMAY ISTVÁN (1924): *A magyar tolvajnyelv szótára*. Budapest.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette SZABÓ T. ATTILA. Bukarest (–Budapest), 1976–.
- SZTRIPSZKY HIADOR (1908): Igriczek — énekes koldusok. *Ethnographia*, 19: 345–53.
- SZTROKAI KÁLMÁN (1920): A háborus katonanyelvből. *Magyar Nyelvőr*, 49: 44.
- SZUDZILOVSKIJ 1973 = СУДЗИЛОВСКИЙ: *Слэнг — что это такое? Английская просторечная военная лексика. Англо–русский словарь военного сленга*. Москва.
- TÁBORI KORNÉL (1911): A mi tolvajnyelvünk. In: *Budapesti Ujságírók Egyesülete Almanachja*. Budapest. 258–62.
- TÁBORI KORNÉL–SZÉKELY VLADIMIR (1908): *A tolvajnép titkai*. (A Bűnös Budapest ciklus folytatása). Budapest.
- TAMÁS LAJOS (1969): *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba*. Budapest.
- TELEGDI ZSIGMOND (1979): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. 2. kiadás. Budapest.
- TERESTYÉNI FERENC szerk. (1960): *Nyelvtan — stílus — szónoklás*. Budapest.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–IV. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest. 1967–1984.
- TINÓDI LANTOS SEBESTYÉN (1554/1881): Szegedi veszedelem. In: *Régi magyar költők tára. Harmadik kötet. Tinódi Lantos Sebestyén összes művei. (XVI. századbeli magyar költők művei. Második kötet)*. Budapest. 1881.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1988): A mai magyar nyelv normarendszerének egy jelentős változásáról az „ifjúsági nyelv” kapcsán. *Magyar Nyelvőr*, 112: 398–405.
- TOLNAI VILMOS (1903): A sakk és biliárd magyar műszavai. *Magyar Nyelvőr*, 32: 383–4.
- TOLNAI VILMOS (1916): Adatok a Magyar etymológiai szótárhoz. *Magyar Nyelv*, 12: 133–4.
- TOLNAI VILMOS (1917): A madárnyelvről. *Magyar Nyelv*, 13: 247–8.
- TOLNAI VILMOS (1922): A simándiak koldusnyelve és a madárnyelv. *Magyar Nyelv*, 18: 38–40.
- TOLNAI VILMOS (1925): Jókai és a magyar nyelv. *Magyar Nyelv*, 21: 85–100, 232–46.
- Tolvajmünyelv. *Közrendészeti Lap*, 3/2 (1872. január 14.): 15.
- TolvnySz. 1911 = *A tolvajnyelv szótára*. Kiadja: A Budapesti Államrendőrség Főkapitányságának Bűnügyi Osztálya. (Melléklet az „Államrendőrség” 44-ik rendkívüli számához.) Budapest.
- TORONYAI 1862 = *A rablóknek, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéseül összeiratott és kiadattatott a köznépek ovakodási hasznára, és a rossz emberektől való őrizkedéseikre* TORONYAI KÁROLY által Békés Csabán. Pest.
- TÓTH BÉLA (1899): Kíváncsi. *Pesti Hirlap*, 21/131 (1899. május 12.): 10.

- TÖRÖK GÁBOR (1957): Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv*, 53: 273–4.
- TRUDGILL, PETER (1997): *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár*. Főszerk. B. LÓRINCZY ÉVA. Budapest, 1979–.
- VARSÁNYI GYÖRGY (1988): Argó nyelvi elemek szépirodalmi és publicisztikai szövegekben. *Magyar Nyelvtör*, 112: 136–42.
- VELKEI LÁSZLÓ: *Zsiványosztár*. (Kézirat). Győr. 37 lap. (A szójegyzék anyagát az 1960-as években Velkei László megyei főügyészségi ügyész gyűjtötte a Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben, ahol akkor ügyészi törvényességi felügyeletet látott el. Gyűjteményéről csak néhány újságcikk számolt be (pl. Imre Béla: Egy különleges szótár. („Házer tréfli lett a mackós. Beszélgetés a börtön ügyészével). *Kisalföld*, 35/217 [1979. szeptember 16.]: 5), és mindössze egy rövidebb válogatás látott belőle napvilágot VÁRHELYI ANDRÁS *Fegyház* c. könyvében (ISTAR Kiadó Kft. H. n., é. n. [Bp., 1992.] 210–4.)
- VERESS ENDRE (1917): Bakáink nyelve. *Magyar Nyelv*, 13: 264.
- VIDOR ZSUZA (1964): A diák jassznyelv és jasszmagatartás. (A Zabhegyező ürügyén). *Valóság*, 7/9: 69–75.
- VilirLex. = *Világírodalmi lexikon*. I–XIX. Főszerk. SZERDAHELYI ISTVÁN. Budapest, 1984–1996.
- VULPES (1892): A bohème-nyelv. (Az ujságírók tolvajnyelve). *Magyar Hirlap*, 2/109 (1892. április 19.): 4.
- WARDHAUGH, RONALD (1995): *Szociolingvisztika*. Budapest.
- WENTWORTH, HAROLD–STUART BERG FLEXNER (1960): *Dictionary of American Slang* [Az amerikai szleng szótára]. New York.
- ZichyOkm. III. = *A zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Gróf Zichy Károly ez idő szerinti senior áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. Harmadik kötet. Szerkesztik NAGY IMRE, NAGY IVÁN és VÉGHÉLY DEZSŐ választmányi tagok. Pesten 1874.
- ZLINSZKY ALADÁR (1931): *Az eufémizmus*. Budapest.
- ZOLNAI BÉLA (1943a): Képtelen szóképek a képes beszédben. *Magyar Nemzet*, 6/40 (február 19.): 4.
- ZOLNAI BÉLA (1943b): Jassz-szavak a kedély láthatárán. *Magyar Nemzet*, 6/132 (június 12.): 9.
- ZOLNAI BÉLA (1956): Argó és irodalom. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk. BÁRCZI GÉZA és BENKŐ LORÁND. Budapest. 511–7.
- ZOLNAI BÉLA (1957): *Argó és tájnyelv*. I–II. (Kézirat). Budapest, é. n. [?1957]. (Megtalálható az MTA kézirtárában, jelzete: Ms 4131/6).
- ZOLNAI BÉLA (1959): Az argó — és akiknek nem kell. *A könyvtáros*, 9: 851–2, 937–8.
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY (1954): *A magyar fattyúnyelv nagyszótára. A teljes szóanyagból mutatóképpel a „CS”*. (Kézirat). Budapest.
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY (1956): *Budapest a fattyúnyelvben*. (Kézirat). Budapest.
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY (1960): *Budapesti fattyúnyelvi szójegyzék*. I–III. (Kézirat.) Budapest.
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY (1962): *A magyar fattyúnyelv szótára*. I–XXIV. füzet. (Kézirat). Budapest. 1945–1962.
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY (1970): *A magyar fattyúnyelv szinonimái*. I–IV. (Kézirat). Budapest.
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY (1996): *A régi Budapest a fattyúnyelvben*. Budapest.
- Internet: http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/zol_ged/zolgedbp.htm.

Viewpoints and Notes on Hungarian Slang Research

This study tries to survey certain unavoidable basic problems from the point of view of Hungarian slang research, to draw the outline of the history of Hungarian slang research and some theoretical and practical issues of old Hungarian slang.

I. Slang research and linguistic science: Slang: deviance of the language, slang research: the deviance of the linguist — this sentence gives the summary of the popular view, which, for many years, rendered slang the illustration of incorrect language usage. Until recently, the attention of Hungarian linguists was focused on those language layers that were considered outstanding from the point of view of national language. Slang, as a language phenomenon thought to be peripheral, did not draw attention.

Today the “disadvantageous distinction” of slang is disappearing, it is more and more treated as a sociolinguistic problem, and its importance in the life of a language is being discovered.

II. About the definition of slang: On discussing the birth and function of slang it is important to state that this is primarily not a linguistic, but a (socio-) psychological problem. Slang as a language phenomenon should be discussed in much broader terms than it has been customary in Hungarian literature. Slang is not simply the language variation of a population or a social group that has reached a certain level of civilisation, or a kind of urban popular language of the modern age, but a phenomenon much more widespread both in time and space, what is more: slang is a language universal. The basic, and probably the most important condition of its coming into being is a speech community whose members have intensive daily speech relations with each other. If this intensive speech relation exists, slang phenomena will appear in the language. The more intensive the speech relations of a (speech)community are, the more frequent slang phenomena will be in speech. Crusequently, slang is present in all phases of all spoken languages.

The definition of slang is further complicated by the fact that, by slang, we mean two language phenomena that are closely related, but to be clearly distinguished. This distinction in the description has not been made so far. On the one hand, slang is a word- and phrase-stock, on the other hand, it is a unique form of language usage and stylistics: speech style, or applying BAHTYIN’s term: one genre of speech.

Slang is a complex language phenomenon. On describing the types of slang, one must not forget that slang always develops in speech communities (in small

groups from the point of view of sociology), therefore, theoretically, we can talk of as many slangs in our language as many speech communities we suppose there to exist.

These slangs can be grouped on the basis of common features. These types take place on three levels, based on the degree of linguistic abstraction:

a) Small group-slangs are the really existing slangs of speech communities. This language material, due to the nature of the group, serves the naming and re-naming of important realia for the members.

b) Large group-slangs can be abstracted from the identical features of the slangs of small groups of the identical features, and therefore they are more or less related. Large-group slangs can be broken down into two bigger types:

— Local slangs, by which we mean the large group slangs formed locally (the slang of a village, neighbourhood, school). (It is characteristic of this slang type, that its vocabulary is independent of professions, it originates in the general vocabulary of small group-slangs.)

— Professional slangs are characteristic of groups formed according to profession or interest (military, student, thief, football player, drug addict etc.). (The vocabulary of professional slang depends on profession, it originates in the special slang-vocabulary of small groups of the same profession.)

c) Public slang is formed by the wide-spread words of local and professional slangs. This slang type, shared by the language community, covers slang words that are recognised independently of place or profession.

The life and expansion of slang and its vocabulary is greatly influenced by the features of the group. The differences between communities can be indicated not only by the birth of different slangs, but by considerable differences in the usage of the established slang as well, for example, the number of words the group uses, the coverage of certain words and concepts, the size of synonym sequences, the compulsory or optional slang usage, etc.

III. The history of Hungarian slang research: Systematic linguistic surveys, which can be considered the antecedents of modern slang research, were introduced in Hungary about 100 years ago. The first period of slang research (becoming more and more linguistic in nature) lasted from the last decade of the nineteenth century to the end the first quarter of the twentieth century. These three decades were characterised by the widespread research of cant and student-jargon, and the interest in the “(Buda)pest jargon”.

At the end of the last century slang research started off by the survey of student jargon. The most outstanding study of this early period is KÁROLY DOBOS: *A magyar diáknyelv és szótára* (1898) [The Hungarian Student Jargon and its Dictionary], which is the first Hungarian slang dictionary as well.

The thematically rich slang research of the first quarter of the twentieth century was followed by a fifty-year long period when the study of this language

variation slipped to the background. The unfavourable approach from the point of view of language cultivation was the most characteristic feature of the 1930–1980 period.

It seemed that, from the end of the Second World War till the 1960's, there were no significant studies in Hungarian slang research. Today we know, that there were two major unjustly forgotten initiatives for exploring Hungarian slang, which, first in the history of Hungarian slang research, tried to collect all the vocabulary items of Hungarian slang in a single dictionary. One of these studies was the etymological dictionary by BÉLA ZOLNAI, the other was the work of VILMOS ZOLNAY and MIHÁLY GEDÉNYI, *A magyar fattyúnyelv szótára* [The Dictionary of Hungarian Slang]. Unfortunately, neither of these works could be published.

The revival of Hungarian slang research started in the 1960's, when, primarily with the didactic intention of language cultivating and didactic intention, the language usage of young people was examined. This new tendency meant narrowing both in scope and method of slang research, but at the same time it resulted in the beginning of newer approaches.

We can talk about modern slang research (as well as about the introduction of the technical term *slang* into linguistic terminology) since the publication of an article by MIHÁLY PÉTER in 1980, entitled *Szleng és költői nyelvhasználat* [Slang and Poetic Language Usage]. This study raised several questions that could not be answered by traditional research of youth language, so, necessarily, it widened the scope of studies and led them in new directions.

IV. Notes on the research of the history of Hungarian slang: In the concluding chapter of my study I described the language relics of Hungarian slang between the 14–19th centuries. (The oldest recognised slang word is the name of a pickpocket *Zagyurwagou* [i.e.: bag cutter, 'pickpocket'] from 1364, the first (cant) glossaries were collected in 1775–1776.) The aim of this chapter was not only to list individual glossaries and records, but to give a brief summary of slang, the usage of slang, and the features generally characteristic of the users of slang.